

УДК: 336.02:338
УКПП
№ державної реєстрації 0117U003935
Інв. №

**Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
(СумДУ)
40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2; тел. 38(0542) 687-835,
info@inform.sumdu.edu.ua**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи
д-р. фіз.-мат. наук, професор
_____ А.М.Чорноус

**ЗВІТ
ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ
Розробка науково-методичних засад та практичного інструментарію
фінансової політики сталого розвитку об'єднаних
територіальних громад
ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХОДІВ ФІНАНСОВОЇ
ПОЛІТИКИ, ЗОРІЄНТОВАНОЇ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА
РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД**

(проміжний)

Керівник НДР
д-р. екон. наук, професор

Ю. М. Петрушенко

2019

Рукопис закінчений 20 грудня 2019 р.

Результати цієї роботи розглянуті науковою радою СумДУ,
протокол від 26.11.2019 р. №4.

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник НДР, г.н.с., д. е. н., професор	_____	Ю. М. Петрушенко (вступ, розділи 1, 2.1, висновки)
	(20.12.2019)	
Старший науковий співробітник	_____	О. В. Кубатко (розділ 2.1, 3.2)
	(20.12.2019)	
Старший науковий співробітник	_____	Б. Л. Ковальов (розділ 2.5)
	(20.12.2019)	
Старший науковий співробітник	_____	А. В. Височина (розділ 2.2, 3.1)
	(20.12.2019)	
Старший науковий співробітник	_____	Д. О. Смоленніков (підрозділ 3.3)
	(20.12.2019)	
Науковий співробітник	_____	А. С. Воронцова (розділ 4)
	(20.12.2019)	
Фахівець, відповідальний виконавець	_____	О. С. Пономаренко (розділи 1, 2.1, 4, 3.2)
	(20.12.2019)	
Виконавець за договором підряду	_____	І.Є. Ярова (підрозділ 2.3)
	(20.12.2019)	
Виконавець за договором підряду	_____	К.О. Дербеньов (підрозділ 4)
	(20.12.2019)	
Виконавець за договором підряду	_____	А.В. Планіда (підрозділ 2.2)
	(20.12.2019)	
Виконавець за договором підряду	_____	А.А. Закорко (підрозділ 3.1)
	(20.12.2019)	
Виконавець за договором підряду	_____	А.С. Терещенко (підрозділ 2.2)
	(20.12.2019)	

Виконавець за договором підряду	_____	О.О. Єременко (підрозділ 3.1)
	(20.12.2019)	
Виконавець за договором підряду	_____	К.В. Багмет (підрозділ 3.4)
	(20.12.2019)	
Виконавець за договором підряду	_____	О.І. Бойко (підрозділ 2.2)
	(20.12.2019)	
Виконавець за договором підряду	_____	К.В. Онопрієнко (розділ 3)
	(20.12.2019)	
Виконавець за договором підряду	_____	О.В. Бондар (розділ 1)
	(20.12.2019)	

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 161 с., 24 табл., 17 рис., 20 формул, 140 джерел, 3 додатки.

СТАЛИЙ МІСЦЕВИЙ РОЗВИТОК, ОБ'ЄДНАНІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ (ОТГ), ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА, ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ, ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.

Об'єктом роботи виступають є економічні відносини, що виникають у процесі фінансового забезпечення та управління сталим розвитком ОТГ.

Предметом роботи є теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій застосування фінансової політики, зорієнтованої на забезпечення та регулювання сталого розвитку ОТГ.

Методологічні засади наукової роботи складають фундаментальні положення державних та місцевих фінансів, інвестування, державного регулювання економіки, сучасні концепції управління місцевим соціально-економічним розвитком, а також наукові праці, присвячені проблемам формування та реалізації фінансової політики місцевого розвитку.

1. У ході виконання третього етапу реалізації проекту було розроблено: 1) науково-методичний підхід до оцінки відповідності стратегій соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та пов'язаної з їх виконанням фінансової політики стратегічним завданням регіонального і національного рівня та глобальним Цілям сталого розвитку; 2) обґрунтовано релевантні екологічні детермінанти сталого розвитку територіальних громад на основі формалізації взаємозв'язків між набором потенційних екологічних факторів та інтегральним показником сталості розвитку території.

Також на цьому етапі було розроблено прикладні рекомендації, що були використані у прикладних розробках, зокрема при пілотуванні методики визначення пріоритетів фінансування сталого розвитку ОТГ (Комишанська та Березівська ОТГ), розробці стратегій сталого місцевого розвитку та при плануванні бюджетів ОТГ Сумської області на 2020 рік. Результати НДР були використані у роботі Сумського Центру розвитку місцевого самоврядування.

ЗМІСТ

ЗМІСТ	5
ВСТУП.....	6
1. АПРОБАЦІЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ОТГ	7
2. ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ	37
2.1 Соціально-економічні фактори створення об'єднаних територіальних громад в Україні	37
2.2 Оцінка фінансової спроможності міст на прикладі Сумської області	46
2.3 Удосконалення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення	51
3 СОЦІАЛЬНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ОТГ	68
3.1 Оцінювання впливу екологічних детермінант на забезпечення сталого розвитку країни та територіальної громади.....	68
3.2 Суспільне благополуччя та екологічний стан розвитку економічних систем.....	82
3.3 Розвитку біоекономіки в громадах: досвід України та світу	95
3.4 Соціальний капітал як фактор інклюзивного зростання: емпіричний аналіз.....	106
4. АНАЛІЗ СТРЕТЕГІЙ ОТГ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	126
ВИСНОВКИ.....	140
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	144
Додаток А Довідка про впровадження в Комишанській ОТГ (Довідка від 01.11.2019 №02-15/1146.1).....	159
Додаток Б Довідка про впровадження в Березівській ОТГ (Довідка від 25.11.2019 №01-12/14-72).....	160
Додаток В Довідка про впровадження при розробці стратегії розвитку Сумської міської громади (Довідка від 26.11.2019 №291/11-11).....	161

ВСТУП

Сталий розвиток як філософія мислення для стратегічного розвитку в 2019 року набула свого розвитку як на мікро, але і на макротрівні. Про це свідчить, зокрема Указ президента України Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року № 722/2019 від 30 вересня 2019 року. В цьому Указі, зокрема, зазначено, що «цілі сталого розвитку України на період до 2030 року є орієнтирами для розроблення проектів прогностичних і програмних документів, проектів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України».

Крім цього передбачено забезпечення упровадження дієвої системи моніторингу реалізації Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року та оприлюднення його результатів щороку до 1 березня року, який настає за звітним (відповідальність покладено на Кабінет міністрів України).

Також Указом Президента рекомендовано Національній академії наук України враховувати Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року під час визначення напрямів наукових досліджень.

12 грудня 2019 року у Комітеті Верховної ради України з питань економічного розвитку відбулися слухання на тему: "Впровадження концепції сталого розвитку України до 2030 року" на якому був напрацьований комплексний документ Концепції сталого розвитку України до 2030 року, який планується розглянути на парламентських слуханнях та винести на розгляд Верховної Ради проект Закону України «Про засади сталого розвитку України до 2030 року».

Представлені в цьому науковому звіті результати дослідження є внеском у те, щоб Цілі сталого розвитку стали не тільки інструментом глобального мислення, але і перетворилися в дієві механізми прийняття ефективних рішень на місцевому рівні, які б мали сталі довготермінові результати.

1. АПРОБАЦІЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ОТГ

На попередньому етапі науково-дослідної роботи було запропоновано трирівневий підхід до планування системи заходів фінансової політики сталого розвитку об'єднаних територіальних громад, що передбачав:

- здійснення самооцінки сталого місцевого розвитку;
- визначення стратегічних пріоритетів фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад та складання плану колективних дій для фінансування визначених пріоритетів за участі всіх стейкхолдерів;
- систематичну оцінку ефективності заходів фінансової політики місцевого розвитку на основі моніторингу динаміки капітальних активів територіальних громад, поточне коригування заходів фінансової політики.

Цей підхід базується на участі всіх стейкхолдерів в плануванні фінансової політики місцевого соціально-економічного розвитку та призначений для використання в якості супровідного інструменту процесу планування та оцінювання місцевої фінансової політики, який проводиться органом місцевої влади (чи іншими стейкхолдерами місцевого розвитку) кожні декілька років і в який щорічно вносяться оновлюючі корективи.

На даному етапі дослідження відбулася апробація запропонованого підходу в ОТГ Сумської області (в Комишанській ОТГ – Довідка про впровадження від 01.11.2019 №02-15/1146.1, в Березівській ОТГ – Довідка про впровадження від 25.11.2019 №01-12/14-72 та Сумській міській ОТГ – Довідка про впровадження від 26.11.2019 №291/11-11).

Далі в цьому розділі будуть представлені вибіркові результати апробації та пропозиції щодо вдосконалення методики формування фінансової політики сталого розвитку об'єднаних територіальних громад. Презентація і уніфікація фінального варіанту методики – завдання на 2020 рік.

Аналітичною базою запропонованого нами методичного підходу були передбачені три етапи, які в підсумку допомагають визначити стратегічні пріоритети фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад, сформувані план колективного дій для їх фінансування та проводити систематичну оцінку ефективності заходів фінансової політики місцевого розвитку:

Етап «Самооцінка сталого місцевого розвитку» був присвячений самооцінці основними стейкхолдерами (жителі територіальних громад, представники влади, місцевий бізнес та громадські організації) стану місцевого соціально-економічного розвитку, що дало можливість виявити його ресурсний потенціал, та проаналізувати ефективність використання в територіальній громаді наявних капітальних ресурсів та їх справедливому розподілу.

На даному етапі були досліджені обов'язки і види діяльності чотирьох головних суб'єктів, що мають відношення до сталого місцевого розвитку:

- органи місцевої влади;
- територіальна громада (мешканці територіальних громад);
- приватний сектор (фермери, приватні підприємці та ін.);
- стан довкілля (експерти-екологи, представники екологічних організацій, фермери та ін.).

Як засвідчила наша апробація для визначення цих суб'єктів варто провести базовий аналіз економічного стану громади.

Наведемо відповідний приклад для Кимишанської ОТГ Сумської області.
Місцева економіка Комишанської ОТГ.

Основними факторами, що зумовили економічний розвиток території стало відкриття Качанівського родовища та наявність родючих чорноземів.

Тому пріоритетними сферами розвитку місцевої економіки стали промисловість та сільське господарство. На території Комишанської об'єднаної територіальної громади економічну діяльність провадять промислові та сільськогосподарські господарства, основними підприємств, що створюють

основу для економічно-соціального розвитку громади є підрозділи НГВУ «Охтирканафтогаз» ПАТ «Укрнафта» та ПСП «Комишанське».

Промислові підприємства громади наведено в Таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 - Промислові підприємства Комишанської ОТГ

№	Промислові підприємства	Основними видами діяльності
1.	Качанівський ГПЗ	має у своєму складі Качанівське, Глинсько-Розбішевское і Анастасьевскаясновою соми, що є виробництво. Завод здійснює підготовку та переробку газу і конденсату для НГВУ "Охтирканафтогаз" і "Полтаванафтогаз". Продукцією заводу - зріджений газ (пропанового-бутанова фракція), стабільний бензин, отбензінений газ.
2.	ЦВНГ-2	добування нафти та газу
3.	Автоколони №2 ЦТТ	
4.	ТОВ «Охтиркам'ясопродукт»	Переробка м'яса

Перелік сільськогосподарських Підприємств наведено в Таблиці 1.2

Таблиця 1.2 - Сільськогосподарські підприємства Комишанської ОТГ

№	Назва сільськогосподарського підприємства	Загальна площа земельних угідь	Основними видами сільськогосподарської діяльності	К-ть працюючих. Чол.
	ПСП «Комишанське»	4250 га в т.ч. рілля – 3991 га.	виробництво зерна та інших технічних культур, молока, м'яса, тваринних кормів, фруктовий сад	345
	ПП «Павлівське»	11,66 га в т.ч. рілля – 10,08 га.	виробництво зерна та інших технічних культур, молока, м'яса, тваринних кормів	46
	ПСП «Жовтневе»	852,74 га в т.ч. рілля – 771,25 га	виробництво зерна та інших технічних культур, молока, м'яса, тваринних кормів, фруктовий сад	29

Кінна ферма, що діє у складі ПСП «Комишанське» є гордістю не лише підприємства, а й всієї громади. Тут займаються розведенням коней орловської

– рисистої породи, поголів'я налічує 161 голів. На фермі виховують чемпіонів, що приносять перемогу у змаганнях, зокрема отримано найпрестижніший приз у змаганнях для коней орловської рисистої породи, - приз «Ветра» 1 місце, приз «Барса», приз «Французьке Дербі ChevalFrance». На базі господарства планується побудувати іподром, проводити навчання джигітовки для молоді, організувати екскурсії.

В селі Мала Павлівка функціонує молочна ферма, обладнана за європейськими стандартами виробництва. Виробництво обладнане для 24 місць, виробляється молоко для дитячого харчування, збут продукції здійснюється переважно на Хорольській механічний завод (Полтавська область).

В межах ОТГ розташовано близько 1624 домогосподарств. Всі домогосподарства мають доступ до системи утилізації твердих відходів, до електричної мережі, до мережі Інтернет, майже всі підключені до мережі побутового газу. 17.7% домогосподарств підключено до центральної системи водопостачання.

За рейтингом фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад, що розраховується експертною Групою фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Мінрегіоні Комишанська ОТГ посідає 16 позицію з 248 громад, чисельність населення яких складає менше 5 тисяч осіб.

За результатами діяльності в 2018 році, громада мала наступні фінансові показники:

- власні доходи на 1-го мешканця за 2018 рік склали 10126,25 тис грн.;
- рівень дотаційності бюджету громади (питома вага базової/реверсної дотації у доходах) склав -14,5%;
- питома вага видатків на утримання апарату управління у власних доходах становила 13,6%;
- капітальні видатки на 1-го мешканця (без власних надходжень бюджетних установ) 1359,83 грн.

Після визначення основних стейкхолдерів для кожної з цих груп були проведені відповідні фокус-групи, результатом роботи яких стало кількісне соціологічне опитування, яке визначило самооцінку сталого місцевого розвитку у об'єднаній територіальній громаді.

Першим кроком при проведенні самооцінки сталого місцевого розвитку було визначення відповідних зацікавлених сторін і формування багатосторонньої робочої групи, яка відповідатиме за реалізацію методики планування заходів фінансової політики місцевого розвитку.

Другим кроком було складання схеми, яка демонструвала яким чином існуючі національні та локальні стратегії та плани пов'язані зі сферами діяльності основних груп стейкхолдерів. Приклад такого аналізу по ОТГ Сумської області наведений у розділі цього звіту, що присвячений порівняльному аналізу місцевих і регіональних стратегій, та їх відповідності Цілям сталого розвитку. Такий аналіз допомагає провести самооцінку місцевого розвитку, а також визначити наявність узгодженої нормативної бази на підтримку сталого розвитку.

При цьому для органів місцевої влади акцент робився на здатності надавати основні та соціальні послуги, здійснювати ефективне планування, дієво і прозоро управляти фінансами та процедурами закупівель, надавати легкодоступні адміністративні та допоміжні послуги мешканцям і місцевим підприємствам.

У територіальній громаді наголос робився на соціальній згуртованості, гендерній рівності, структурі організацій громадянського суспільства та їхньої спроможності співпрацювати, механізмах участі та громадського обговорення, зокрема за підтримки місцевих ЗМІ.

Аналіз приватного сектора передбачав розгляд питань праці, бізнесового середовища, включаючи державно-приватний діалог, послуг підтримки бізнесу, зокрема доступу до фінансових ресурсів, та інтеграції бізнесу, включаючи спеціалізацію та зв'язок із ланцюгом створення вартості.

При аналізі сектору довкілля розглядалися питання про те, наскільки добре муніципалітет працює в плані управління природними ресурсами, стимулювання сталої енергетики та сталого сільського господарства, планування в цілях зниження ризиків стихійних лих і пом'якшення наслідків зміни клімату. Інструмент побудовано так, щоб питання сталості й залучення були інтегровані в кожен сферу.

Третім кроком було збирання інформації від груп зацікавлених сторін в інтерактивному форматі. Було проведено окремі обговорення з особами та організаціями, що представляють кожен основну групу суб'єктів. Як засвідчив наш досвід, групи варто розбити на підгрупи (наприклад, виборні посадові особи та персонал органу місцевого самоврядування). Спочатку група відповідала на запитання щодо її відповідного сектора (наприклад, посадові особи органів місцевої влади відповідають на запитання щодо основних сфер місцевого самоврядування). Після цього суб'єкти якомога повніше відповідали на запитання щодо інших трьох суб'єктів/секторів.

Для реєстрації відповідей на ці запитання був використаний простий рейтинг від 1 до 5 (1 – узагалі не відповідає критеріям; 5 – повністю відповідає критеріям), для чого є дві причини. По-перше, це дозволило неспеціалістам брати участь у процесі проведення оцінки. По-друге, це дозволило уникнути поширеної проблеми – відсутності даних по населених пунктах. Запитання щодо стану відповідного сектору були складені відповідно до специфіки території, що аналізується. Це не означає, що статистичні дані неможна використовувати при складанні рейтингів, але їх не слід вважати єдиним джерелом.

При пілотуванні методики в Комишанській ОТГ нами було сформовано чотири фокус-групи основних суб'єктів, що мають відношення до сталого розвитку громади:

1. Органи місцевого самоврядування. Блок питань стосувався думки респондентів стосовно основних та соціальних послуг; планування,

інвестування в інфраструктуру; управління фінансами та закупівлі; адміністративних та допоміжних послуг.

2. Стан довкілля (експерти-екологи, представники екологічних організацій, фермери). Блок питань стосувався відношення опитуваних осіб щодо управління природними ресурсами; сталої енергетики; зниження ризиків ліх і адаптація до зміни клімату; сталого сільського господарства.

3. Приватний сектор. Блок питань стосувався думки респондентів щодо праця; бізнесове середовища; послуг підтримки бізнесу; інтеграція бізнесу.

4. Територіальна громада. Блок питань стосувався думки респондентів стосовно середовище організації громадянського суспільства; гендерної рівності; соціальної згуртованості; урахування думок і участі громадськості.

Кожна робоча група спочатку відповідала на запитання щодо її відповідного сектора (наприклад, посадові особи органів місцевої влади відповідають на запитання щодо основних сфер місцевого самоврядування). Потім суб'єкти соціологічного опитування відповідали на запитання щодо інших трьох стейкхолдерів.

Візуальне відображення результатів самооцінки сталого місцевого розвитку, отриманих під час апробації методики в Комишанській ОТГ представлено на рисунку 1.1. В графічних результатах, також наведено відповідні показники національного рівня, визначених національною експертною групою на підготовчому етапі дослідження. Таким чином можливо порівняти результати, отриманні в результаті самооцінки Комишанської ОТГ з відповідними показниками на національному рівні.

Рисунок 1.1 – Результати самооцінки Комишанської ОТГ

Представлена діаграма демонструє, що безпосередні представники основних груп стейкхолдерів (органи місцевої влади, громада, приватний сектор, довкілля) досить високо оцінюють рівень життя у своєму районі не лише по абсолютній шкалі, а й по відносній (у порівнянні з національним рівнем). Це пояснюється тим, що Комишанська ОТГ є успішною та фінансово-спроможною громадою. На її території діють промислові та сільськогосподарські підприємства, рівень доходу на душу населення є найвищою серед усіх ОТГ Сумської області, слід також підкреслити, що завдяки тому, що громада невелика за чисельністю, серед населення розвинене почуття громади та солідарності.

Отримані результати опитування є важливими для формування пріоритетів фінансування місцевого розвитку. Результати свідчать, що

місцева громада у порівнянні зі всеукраїнським рівнем досить високо оцінює роботу органів місцевого самоврядування, таку сфери діяльності, як стале сільське господарство, рівень управління природними ресурсами та рівень урахування думок та участі в громаді. Таким чином, саме ці аспекти є важливим для громади та мають бути задекларовані в пріоритетних напрямках стратегічного розвитку.

Єдиним показником, що був оцінений громадою нижче загальнонаціонального рівня – гендерна рівність, проте абсолютне значення показника знаходить вище середнього, тож рівень національного рейтингу може дещо завищеним з огляду на актуальність даного питання в суспільстві.

Розглянемо більш детально результати самооцінки громади.

Основні висновки щодо оцінки органів місцевого самоврядування:

- найвищий рівень оцінки, що свідчить про високий рівень довіри та задоволення діяльністю органами місцевого самоврядування;
- найвищий рейтинг 4,16 з 5 балів отримав напрямок управління фінансами та закупівлями. Респонденти високо оцінили такі аспекти: Сільська рада ОТГ приймає річний бюджет і контролює видатки виконавчої гілки влади, Державні закупівлі здійснюються на засадах раціональності, Місцева влада має самостійність (автономію) у розподілі бюджетних видатків;
- рівень надання адміністративних та допоміжних послуг оцінено в 4,13 бали, тобто мешканці в цілому поінформовані та задоволені рівнем відповідних послуг;
- високо оцінено послуги планування, інвестування в інфраструктуру та землеустрій – 4,14 бали, що свідчить про те, що наразі для громади питання відновлювання інфраструктури є пріоритетним і таким, що є першочерговим для органів самоврядування;
- основні та соціальні послуги мають дещо менший рейтинг – 3,96 балів з 5. Достатній рівень оцінки отримали послуги в сфері освіти, охорони здоров'я, електрифікації територій. Громада окреслила низький рівень

водопостачання – лише 2,8 бали. Це слабка сторона громади, що потребує врегулювання.

Основні висновки щодо самооцінки територіальної громади:

– вище середнього було оцінено громадою урахування думок та участі – 3,41. Зокрема скарги та пропозиції громади обговорюються і реалізуються органами самоврядування, наголошено на наявності партнерства між місцевою владою і громадянським суспільством. Проте додаткової уваги потребують механізми соціальної відповідальності та залучення користувачів до розроблення схем надання місцевих громадських послуг;

– досить високо було оцінено середовище організацій громадянського суспільства – 3,32 бали. Окреслено недостатній рівень волонтерства 2,8 бали, що в цілому пояснюється демографічною ситуацією;

– гендерна рівність в громаді оцінена на рівні – 3,52, зокрема рівень захищеності жінок оцінений досить високо в 4,3, додаткової уваги потребує розвиток спеціальних програм підтримки дівчат та молодих жінок у сфері бізнесу чи освіти (2,4);

– низький рівень оцінки отримала такий показник діяльності громади, як соціальна згуртованість – 2,83. Громадяни це не ототожнюють себе з місцевою владою, що є цілком зрозумілим, з огляду того, що громада утворена в кінці 2017 року.

Основні висновки щодо самооцінки приватного сектора:

– за результатами оцінки даного модулю, можна зродити висновок, що громада потребує підтримки розвитку малого бізнесу та підприємництва;

– послуги підтримки бізнесу оцінено в 3 бали. В громаді існує потреба в консультації, наданні оперативних послуг підтримка та доступі до недорогих фінансових ресурсах для підприємців. Потрібно стимулювати підприємницькі ініціативи. В громаді немає послуги «єдиного вікна», що може бути задоволена при відкритті ЦНАПу на території громади;

– оцінка категорії Праця чоновить також 3 бали, що висвітлює проблему міграції, трудових ресурсів та працевлаштування на території

громади. Слід наголосити, що показник «зростання заробітної плати за результатом збільшення продуктивності» сягає високого рівня – 4,5, про що свідчить високий рівень заробітної плати в ОТГ. Проте «потреба працівників у міграції для пошуку роботи зменшується» становить лише 1 бал;

- таким чином, можна резюмувати, що загрозою для громади є депопуляція сільських регіонів та еміграція населення в цілому по країні;

- оцінка бізнес середовища становить 3,1 бал. Позитивною тенденцією та стратегічною перевагою громади є те. Що діловий діалог підприємств та організацій громади з органами місцевого самоврядування оцінено в 4, 5 бали, що свідчить про наявність партнерських відносин. Проте рівень зростання кількості діючих підприємств оцінено лише в 2 бали, що окреслює потребу у зростанні їх чисельності.

Основні висновки щодо самооцінки стану довкілля:

- управління природними ресурсами оцінено в 3 бали. Найактуальнішим питанням виділено питання наявності очищення стічних вод – 1,6 бали, таким чином громада окреслює питання водопостачання. Згідно «Звіту з оцінки впливу на довкілля планової діяльності продовженням видобування на Качанівському родовищі корисних копалин...» від 12.06.2019 р., вплив на навколишнє соціальне та технологічне середовище визначається як прийнятний. Звіт було отримання після проведення опитування в громаді. В ньому окреслено дані щодо контролю якості підземних та поверхневих вод;

- актуальним для розвитку громади є питання сталої енергетики, бал оцінки становить 2. На думку громади, місцева влада знає, як реалізувати потенціал відновлювальної енергетики (3,3 бали), проте має додатково розробити програми та впровадити заходи скорочення енергоспоживання;

- стале сільське господарство оцінено в 3 бали, що є гарним рівнем для показника, порівняно з його національним рівнем. В 3,9 бали оцінено такі показники, як «існує належна фізична і логістична інфраструктура для доставки продукції на міські ринки..», «принципи сталого сільського господарства»,

«сільськогосподарська продукція, що відповідає стандарту «чесної торгівлі»...», «малі сільськогосподарські виробники мають доступ до необхідної сільськогосподарської техніки, складських і переробних потужностей». Що є до питань, що турбують громаду в цьому напрямку діяльності, то потрібно забезпечити малим сільськогосподарським виробникам можливість доступу до дорадчих послуг агрономів та мінімізувати вплив сільськогосподарської діяльності на стан ґрунтів.

Результати самооцінки сталого розвитку громади різними стейкхолдерами в цілому виявили ті ж стратегічні напрямки розвитку та окреслили сильні й слабкі сторони Комишанської громади, що були отримано в результаті соціально-економічного аналізу.

На додаток до рейтингів за окремими запитаннями фокус-груп нами було організовано обговорення щодо того, які з питань у кожній сфері є найважливішими (найбільш актуальними) для їхньої територіальної громади, та які сфери є найважливішими. Їх було запитано як із позитивної точки зору (наприклад, щодо активів, на яких населений пункт може розвинути порівнянну перевагу), так із негативної точки зору (наприклад, щодо погіршення стану довкілля або критичних прогалів для соціально-економічного розвитку).

Також на цьому етапі варто додатково провести SWOT-аналіз слабких та сильних сторін, можливостей та загроз у діяльності ОТГ. Метою SWOT – аналізу є виявлення тих видів економічної та громадської діяльності, в яких громада має значний потенціал розвитку, а також сформулювати конкретні цілі та завдання, необхідні для їхньої реалізації.

Наведемо приклад проведеного нами такого SWOT-аналізу для Комишанської ОТГ Сумської області (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 – SWOT-аналіз сильних, слабких сторін можливостей і загроз

Комишанської ОТГ

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Зручне географічне розташування, розвинута інфраструктура. 2. Інвестиційна привабливість. 3. На території ОТГ знаходяться нафтогазові родовища, є нафтові та газові свердловини. 4. Наявне підприємства переробно-видобувної галузі: Качанівський газопереробний завод, що входить до складу НГВУ «Охтирканафтогаз» ПАТ «Укрнафта» (продукція: газ; пропан; стабільний конденсат). 5. Промислове виробництво: ТОВ «Охтиркам'ясопродукт» та підрозділи НГВУ «Охтирканафтогаз» ПАТ «Укрнафта» (Качанівський ГПЗ, ЦВНГ-2, автоколони №2 ЦТТ). 6. Партнерські відносини між владою та бізнесом. 7. Функціонують ПСП «Жовтневе» та ПСП «Комишанське», ПП «Павлівське». 8. Конярство: конєферма в Комишах (елітні породи коней). 9. Вирощування сільськогосподарських культур: кукурудза, пшениця, цукровий буряк, соняшник, горох, морква. 10. Функціонує молочна Євроферма на 24 місця, виробляється молоко для дитячого харчування, збут продукції здійснюється переважно на Хорольській механічний завод (Полтавська область). 11. Садівництво: яблуневі сади, насадження черешні, персиків, абрикосів. 12. Серед людей розвинуто почуття громади, зберігають та примножуються етнічні традиції краю. Регулярно проводиться щорічний фестиваль «Проводи зими» та існує традиція масового святкування храмового свята села на Петра і Павла. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Транспортна інфраструктура, зокрема поганий стан доріг місцевого призначення. 2. Існує потреба у відновленні маршрутів комфортного транспортного сполучення в ключовими містами: Охтирка, Суми, Полтавська область. 3. Проблема з трудовими ресурсами, відтік молоді, старіння населення. (Скорочення чисельності населення?) 4. Погіршення якості питної води в колодязях через нафтовидобувну діяльність. 5. Немає повноводних річок. 6. Не всюди є водопостачання. 7. Деякі елітні породи коней потребують відповідної сертифікації. 8. Необхідність капітальних інвестицій в освітній та медичній сферах. 9. Низька енергоефективність комунальних будівель. 10. Стан довкілля через вплив видобувної та переробної діяльності. 11. Відсутня система поводження з ТПВ та їх утилізація. 12. Відсутність інвентаризації. 13. Відсутність оновленого генплану ОТГ. 14. Складність утримання об'єктів інфраструктури.

Продовження таблиці 1.3

<p>13. Наявний житловий фонд для молодих спеціалістів. Функціонує будинок для людей похилого віку та гуртожиток (обладнано 4 квартири для молодих спеціалістів).</p> <p>14. Працює первинна медична ланка та вторинна ланка.</p> <p>15. Проведена повна газифікація сіл.</p> <p>16. Наявність мережі середніх шкіл, що забезпечують якісну освіту, є дитячі садочки.</p> <p>17. Багата історія краю часів козацької доби та Гетьманщини, наявність маршрутів для релігійного паломництва: Скельський Свято-Преображенський монастир, храм Петра і Павла.</p> <p>18. Наявність потенціалу рекреаційного відпочинку та зеленого туризму.</p>	
Можливості	Загрози
<p>1. Наявні перспективи щодо розвитку бджолярства.</p> <p>2. Конярство, перспективи розвитку іпотерапії, розвиток джигітовки, як напрямку роботи з молоддю.</p> <p>3. Перспективи розвитку сільськогосподарського виробництва, зокрема ягідництво: яблука, черешня, можливість використання сушки на альтернативних джерелах енергії.</p> <p>4. Розвиток відновлювальної та нетрадиційної енергетики: вітряки, сонячні панелі. Село Мала Павлівка була найвищим місцем Харківської губернії, в 1913 році тут працювали вітряки. Наразі можна поставити вітряк в кар'єрі, це яр де він не буде заважати мешканцям.</p> <p>5. Потенціал для розвитку підприємництва та МСП через створення сільськогосподарських кооперативів та підприємств використання альтернативних джерел енергії.</p> <p>6. Існує потенціал для розвитку зеленого туризму: яр, ставок та зона відпочинку «Гніздо ластівки» Малій Павлівці, озера.</p> <p>7. Відновити виробництво на кирпичному заводі.</p> <p>8. Організувати місця дозвілля для молоді: парк, літній табір, обладнати пляж, очистити річку.</p> <p>9. Покращення якості життя населення.</p>	<p>1. Територіальна громада невелика за розміром, є ризик укрупнення в адміністративному порядку.</p> <p>2. Близькість розташування до кордону з Росією (70 км).</p> <p>3. Проблема трудової міграції молоді до великих міст та міграція за кордон.</p> <p>4. Демографічна ситуація: скорочення чисельності населення, його старіння.</p> <p>5. Проблема з власним трудовим потенціалом, оскільки 70% спеціалістів приїздять на роботу з Охтирки.</p> <p>6. Виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру.</p> <p>7. Загроза закриття працюючих промислових підприємств.</p> <p>8. Зростання цін на енергоносії та послуги житлово-комунального господарства.</p>

Отримані результати SWOT-аналізу, наряду з результатами самооцінки сталого розвитку є важливими для формування пріоритетів фінансування місцевого розвитку.

Етап пілотування «Визначення пріоритетів фінансування» (рис. 1.2) був присвячений дослідженню інтересів основних стейкхолдерів сталого місцевого розвитку та їх залучення до фінансування місцевого розвитку.

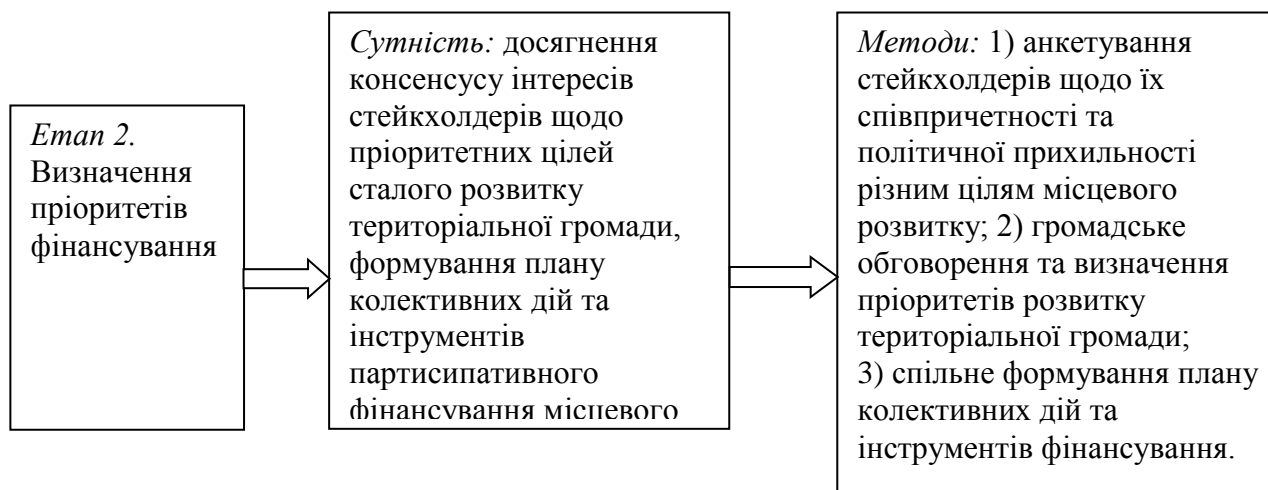

Рисунок 1.2 – Характеристика етапу «Визначення пріоритетів фінансування» методики планування заходів фінансової політики місцевого розвитку

На цьому етапі ми шукали відповіді на питання:

- чи є у територіальної громади необхідні фінансові ресурси для забезпечення інтересів місцевих спільнот;
- які напрями розвитку територіальної громади потребують першочергового фінансування;
- які фінансові методи та інструменти допоможуть покращити якість життя в територіальній громаді сьогодні й для наступних поколінь.

Крім цього, на даному етапі було сформовано план колективних дій по партисипативного фінансуванню соціально-економічного розвитку територіальної громади. Визначені в ході реалізації цього етапу пріоритети фінансування місцевого розвитку були використані в ході оперативного

фінансового управління та включені до річної програми соціально-економічного розвитку Комишанської громади.

На першому кроці етапу «Визначення пріоритетів фінансування» був проведений аналіз співпричетності та політичної прихильності у досліджуваній ОТГ. Щоб ініціювати діяльність із сталого розвитку, внести інституційні зміни у місцеву політику та процеси планування на предмет заохочення соціального залучення та екологічної сталості необхідно досягти певного рівня співпричетності у всіх чотирьох основних групах суб'єктів. Предметом вивчення та апробації впровадження стали «принципи врядування (реалізації фінансової політики) в дії», що є свідченням рівня співпричетності та політичної прихильності ОТГ щодо сталого розвитку (таблиця 1.4).

Таблиця 1.4 – Цілі сталого місцевого розвитку у зв'язку зі співпричетністю, колективними діями та засобами

Цілі сталого розвитку	Принципи врядування (показник співпричетності)	Режими колективних дій	Розподіл засобів
Ефективне використання ресурсів (фінансових та інших)	Довгострокове бачення	Довгострокове стале управління	Природні ресурси
Добросовісне використання і справедливий розподіл місцевих ресурсів і благ	Прозоре прийняття рішень	Інноваційні та пристосовні стратегії управління	Фінансова самостійність і раціональні методи управління фінансами
Рівний доступ до громадських послуг	Залучення і розширення прав та можливостей	Інклюзивне надання послуг	Ресурси для розвитку громади/людського розвитку
Створення робочих місць і забезпечення рівних можливостей щодо працевлаштування	Стимули та регулювання	Місцевий економічний розвиток	Ресурси для зростання приватного сектора

Цими принципами прийняття політичних рішень щодо сталого розвитку громади є:

- довгострокове бачення;

- прозоре прийняття рішень щодо громадських ресурсів (фінансових і природних);
- залучення і розширення прав та можливостей;
- наявність стимулів та регулювання.

Наша апробація підтвердила початкову гіпотезу, що аналізуючи співпричетність місцевих суб'єктів щодо цих принципів урядування, необхідно враховувати компетенції та обов'язки органів місцевої влади. Рівень співпричетності також залежить від структури територіальної громади. Наприклад, чи організована місцева спільнота за допомогою груп громадянського суспільства? Чи бажають підприємства сприяти соціальному розвитку територіальної громади, а не тільки її економічному розвитку? Тому ще на підготовчому етапі був проведений аналіз відповідних компетенцій та обов'язків згідно існуючого законодавства і також проведено опитування працівників ОТГ.

В наступній таблиці (табл. 1.5) представлено приклад результатів самооцінки існуючих компетенцій представниками місцевої влади Комишанської ОТГ.

Таблиця 1.5 – Самооцінка компетенцій органів місцевої влади Комишанської ОТГ.

КОМПЕТЕНЦІЯ	Обов'язки на національному рівні	Обов'язки регіональної влади	Обов'язки місцевої влади
Водопостачання, каналізація і відходи	+	+	+
Освіта	+	+	+
Охорона здоров'я	+	+	+
Соціальні послуги		+	+

Продовження таблиці 1.5

Поліція та пожежна охорона (громадська безпека)	+	+	-
Фізичне планування і управління земельною власністю	-	+	+
Дороги та транспорт	-	+	+
Культура і спорт	-	+	+
Охорона навколишнього середовища / зелені зони	+	+	+
Економічний розвиток	-	+	+
Енергетика	-	+	+

В таблиці, наведеній вище, фактично жодне рішення на місцевому рівні (на думку представників ОТГ) не може бути прийняте без погодження з обласним чи більше того, національним рівнем.

На даному етапі апробації кожна з основних груп суб'єктів відповіла на набір запитань не тільки щодо сфер їхньої діяльності, але і також щодо сфер діяльності інших груп суб'єктів.

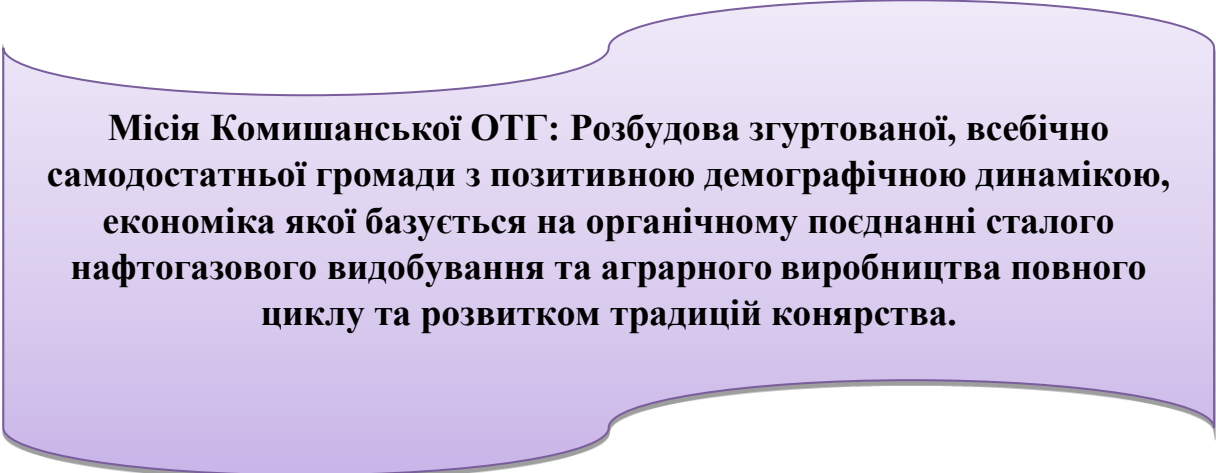
Другим кроком даного етапу апробації стало досягнення консенсусу щодо цілей сталого розвитку ОТГ шляхом обговорення головних висновків аналізу самооцінки поточної ситуації та аналізу співпричетності, а також шляхом заохочення інтересу і обговорень щодо стратегії розвитку району серед широких кіл населення.

Мета цього кроку – налагодити діалог між основними суб'єктами на основі їхніх порівнянних і протилежних точок зору щодо викликів, перед якими вони разом стоять як суб'єкти в одному й тому самому населеному пункті. Які в даного територіальної громади конкретні сильні сторони, що формують його порівнянну перевагу? Які в неї слабкі сторони, що створюють проблеми для місцевого розвитку? Порівнянна інформації щодо національної ситуації може

допомогти виявити основні порівнянні переваги, на яких можна будувати роботу, або критичні недоліки, які слід усувати.

Зокрема, результатом даного етапу можуть стати місія та стратегічне бачення (візія) розвитку ОТГ, якщо такі ще не закріплені у створеній Стратегії розвитку даної територіальної громади.

В досліджуваній нами Комишанській ОТГ такої стратегії ще не було, тому було сформоване таке бачення та місія розвитку ОТГ (рисунок 1.3).

Місія Комишанської ОТГ: Розбудова згуртованої, всебічно самодостатньої громади з позитивною демографічною динамікою, економіка якої базується на органічному поєднанні сталого нафтогазового видобування та аграрного виробництва повного циклу та розвитком традицій конярства.

Рисунок 1.3 – Місія Комишанської ОТГ

Це стратегічне бачення розвитку громади було сформульовано за участю членів громади: посадових осіб органів місцевого самоврядування, вчителів, учнів, священників, підприємців інших представників громадськості.

Останнім кроком другого етапу апробації методичного підходу до планування заходів фінансової політики сталого місцевого розвитку було формування робочою групою плану колективних дій та інструментів фінансування. На відміну від традиційного планування заходів фінансової політики, у нашому підході наголошується на потребі колективних дій основних груп суб'єктів, тому що один окремих суб'єкт не в змозі розв'язати складні проблеми сталого розвитку територіальної громади і зазвичай має недостатньо фінансових ресурсів для цього. Зокрема, органам місцевого самоврядування необхідно працювати з аналогічними органами інших населених пунктів, з органами регіональної та національної влади, громадою,

неурядовими організаціями і приватним сектором. Крім того, приватному секторові потрібна власна форма колективної організації та дії, як і громаді та користувачам/захисникам природи.

Досвід нашої апробації засвідчив, що для формування плану колективних дій необхідно визначити основні стратегічні пріоритети та операційні розвитку громади.

Приклади такого підходу наведені на рисунках 1.4 – 1.8.

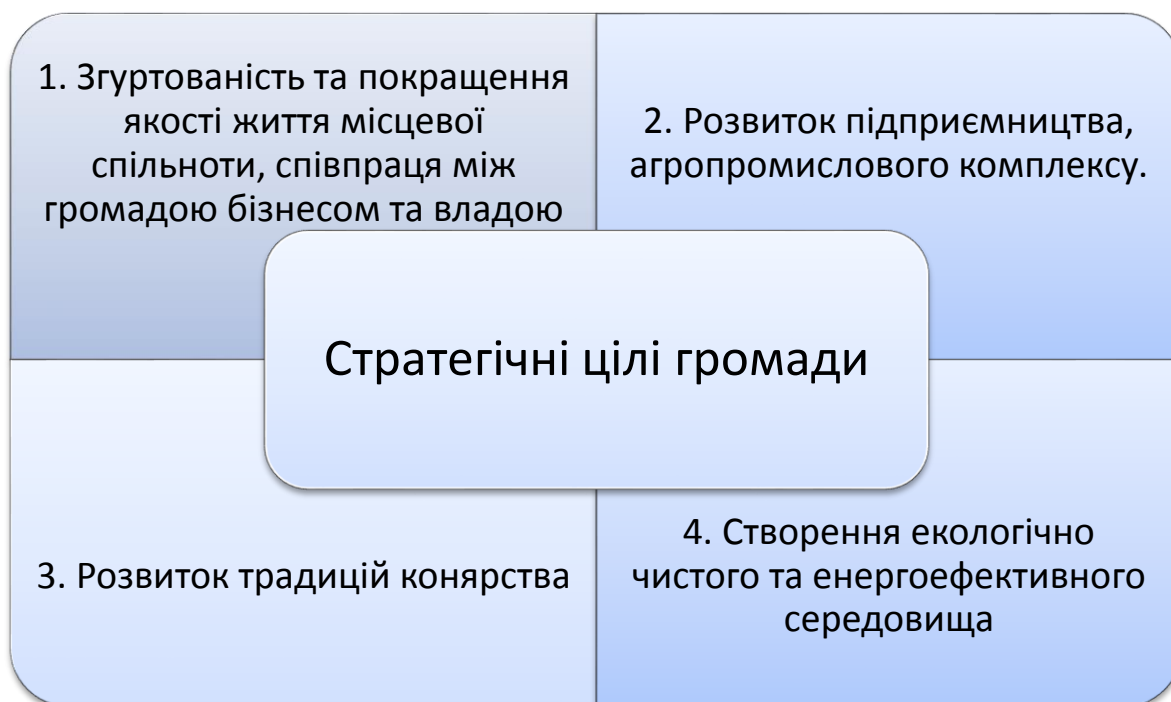

Рисунок 1.4 – Стратегічні цілі Комишанської ОТГ.

Для досягнення стратегічних цілей, громада має визначити операційні цілі.

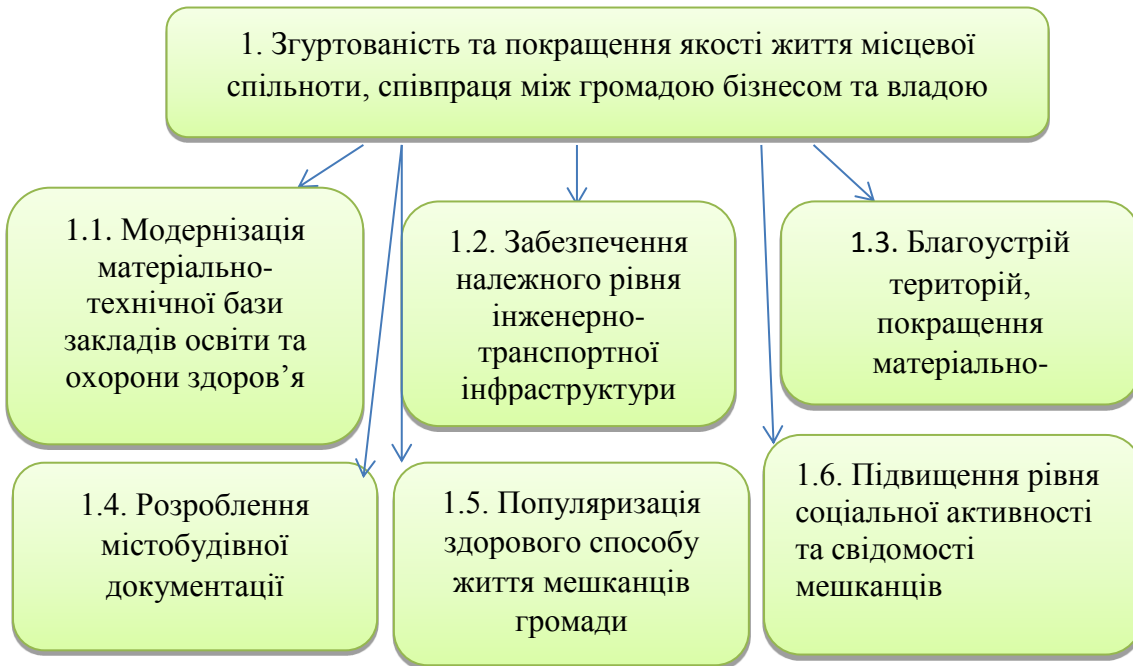

Рисунок 1.5 – Операційні цілі стратегічного напрямку 1.

Рисунок 1.6 – Операційні цілі стратегічного напрямку 2.

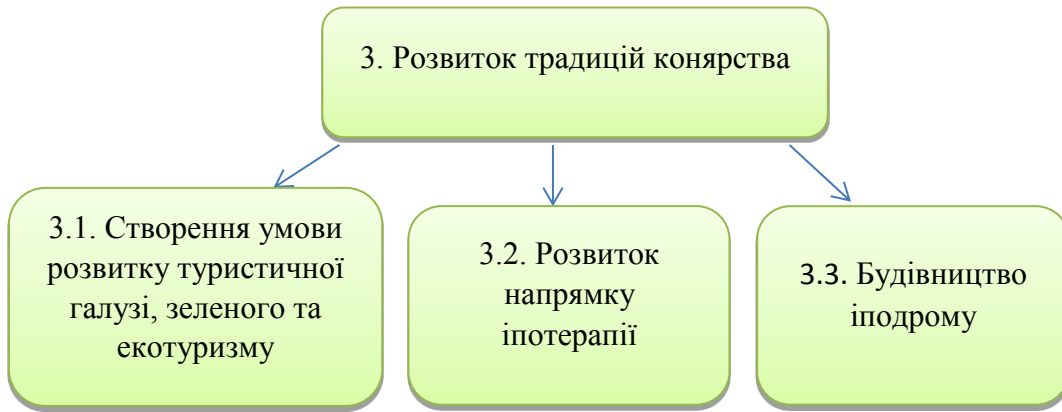

Рисунок 1.7 – Операційні цілі стратегічного напрямку 3.

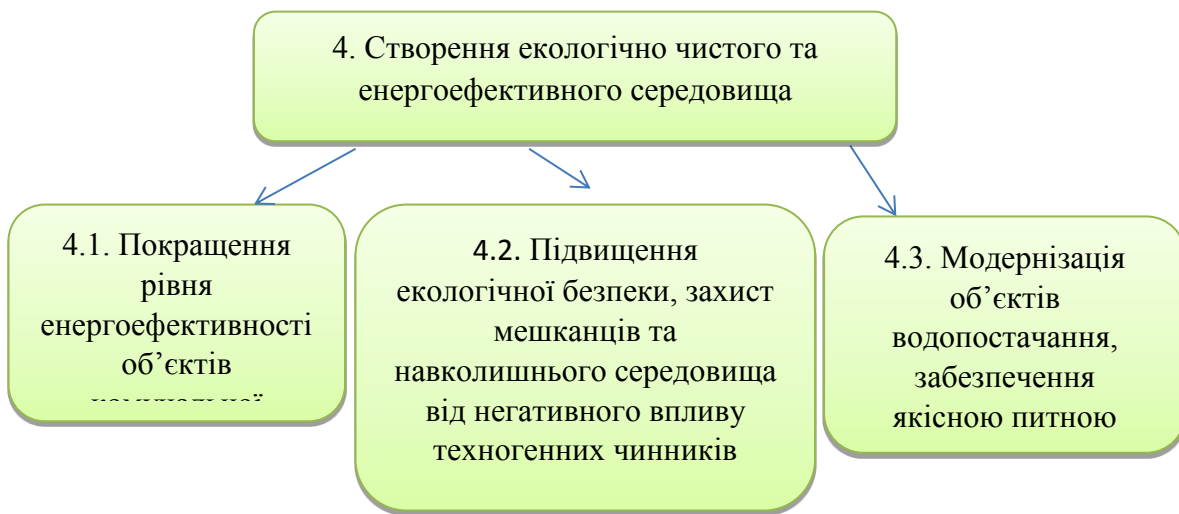

Рисунок 1.8 – Операційні цілі стратегічного напрямку 4.

План колективних дій для досягнення оперативних цілей розвитку ОТГ визначає пріоритети фінансування громади задля забезпечення її сталого розвитку представлений у таблиці 1.6.

Таблиця 1.6 – Визначення пріоритетів фінансування Комишанської ОТГ

Стратегічна ціль	Операційна ціль	Завдання для виділення фінансових ресурсів
1. Згуртованість та покращення якості життя місцевої спільноти, співпраця між громадою бізнесом та владою	1.1. Модернізація матеріально-технічної бази закладів освіти та охорони здоров'я	Модернізація матеріально-технічної бази шкіл: капітальний ремонт, утеплення фасадів; придбання обладнання з природничо-математичних дисциплін, заміна асфальтного покриття та бордюрів на території шкіл; ремонт спортивного залу та дитячих садочків.
		Модернізація закладів охорони здоров'я: ремонт Щомівського та Кропильського фельдшерських пунктів, закупка медичного обладнання, побудова типової амбулаторії та забезпечення санітарним автомобілем.
	1.2. Забезпечення належного рівня інженерно-транспортної інфраструктури	Ремонт стратегічно - важливих доріг громади: Мала Павлівка - Грунь, Комищі - Перелуги
		Поточний ремонт автомобільних доріг місцевого забезпечення
		Покращення стану об'єктів комунальної інфраструктури та підвищення рівня їх енергоефективності: капітальний ремонт та реконструкція систем опалення будинків культури.
	1.3. Благоустрій територій, покращення матеріально-технічної бази ОТГ	Проведення заходів благоустрою території Комишанської ОТГ та старостинських округів
		Придбання, встановлення та ремонт зупинок громадського транспорту
	1.4. Розроблення містобудівної документації	Ремонт пам'ятників в населених пунктах ОТГ
		Виготовлення нормативн-грошової оцінки населених пунктів ОТГ

Продовження таблиці 1.6

		Виготовлення технічної документації на земельну ділянку під будівництво амбулаторії в с. мала Павлівка
		Розробка детального плану села Мала Павлівка
	1.5. Популяризація здорового способу життя мешканців громади	Реконструкція матеріально-технічної бази спортивних об'єктів: будівництво міні-футбольного поля зі штучним покриттям в с. Комиші та с. Мала Павлівка; утримання спортивної площадки Малопавлівської ЗОШ.
		Організація масових спортивних змагань, інших культурно-масових заходів
		Підтримка діяльності спортивних секцій
	1.6. Підвищення рівня соціальної активності та свідомості мешканців	Покращення матеріального стану об'єктів культури, створення комфортних зон для комунікацій в громаді, створення публічної бібліотеки
		Підтримка ініціатив місцевих ініціатив громадських організацій
		Налагодження партнерських взаємовідносин з суб'єктами господарювання для допомоги, навчання та консультацій з приводу відкриття бізнесу початківцями, професійного зростання
		Сприяння створенню молодіжних громадських організацій, залучення молоді до розвитку місцевого самоврядування; створення центру дозвілля молоді (ХАБ)
2. Розвиток підприємництва, агропромислового комплексу	2.1. Створення умов для розвитку малого та середнього підприємництва у всіх сферах економіки	Сприяння підвищенню рівня підприємницьких ініціатив громадськості, створення нових робочих місць
		Організація курсів з основ підприємництва та проектного менеджменту

Продовження таблиці 1.6

	2.2. Підвищення рівня інвестиційної привабливості громади	Підготовка інвестиційних пропозицій, їх популяризація та просування поза межами громади
		Організація та проведення тематичних фестивалів
		Забезпечення належного рівня стану об'єктів інфраструктури
	2.3. Сталий розвиток сільськогосподарських територій	Сприяння створенню нових фермерських господарств, розвитку кооперації домогосподарств, сільськогосподарських виробників
		Забезпечення надання дорадчих послуг
	3. Розвиток традицій конярства	3.1. Створення умови розвитку туристичної галузі, зеленого та екотуризму
Сприяння створенню об'єктів зеленого туризму		
3.2. Розвиток напрямку іпотерапії		Співпраця з ПСП «Комишанське»
		Популяризація кінного спорту, створення маршрутів для кінних прогулянок
3.3. Будівництво іподрому		Співпраця з ПСП «Комишанське»
		Започаткування кінного туризму, навчання верховій їзді
4. Створення екологічно чистого та енергоефективного середовища	4.1. Покращення рівня енергоефективності об'єктів	Модернізація мережі зовнішнього освітлення із застосуванням енергозберігаючих технологій Комишанської ОТГ
		Виготовлення технічних умов на вуличне освітлення в с. Щоми, с. Комиші (вул. Зарічна, вул. Вишнева, вул. Партизанська, вул. Польова, вул. Молодіжна), с. Овчаренко, с. Мала Павлівка (вул. Кринична)
	4.2. Підвищення екологічної безпеки, захист мешканців та навколишнього середовища	Відновлення гідрологічного режиму річки Ташань
		Проведення лабораторних аналізів води
		Ліквідація наслідків буроломів, сніголамів, вітровалів
		Ліквідація стихійних сміттєзвалищ
Заходи з озеленення населених пунктів		

Продовження таблиці 1.6

	4.3 Модернізація об'єктів водопостачання, забезпечення якісною питною водою	Ремонт громадських колодязів, поточний ремонт об'єктів водозабезпечення
		Реконструкція систем водопостачання в с. Комиші
		Будівництво водогону в с. Щоми та с. Качанівка
		Транспортування води населенню

Останній етап розробленої нами методики «*Моніторинг ефективності фінансування*» на початковому етапі було запропоновано спрямувати на критичну оцінку капітальних активів територіальної громади та визначення можливостей їх розширеного відтворення для майбутніх поколінь, що житимуть у даній територіальній громаді.

Цей підхід для нас є пріоритетним, проте досвід пілотування методики засвідчив, що на даному етапі розвитку ОТГ немає необхідних даних для оцінки всіх капітальних активів громади. В кращому випадку громада знаходиться на етапі інвентаризації земельних активів, які передаються їй у власність.

Проте даний етап є вкрай важливим, тому ми пропонуємо наразі використовувати підхід моніторингу ефективності фінансування, що ґрунтується на оцінці ефективності бюджетних програм (що вже реалізовано в ОТГ відповідно до Методики оцінки ефективності бюджетних програм, затверджену Міністерством фінансів України), проте важливо, щоб етап бюджетного планування було узгоджено зі стратегічним плануванням розвитку ОТГ, заснованому на Цілях сталого розвитку. Для цього в Методику Міністерства фінансів України необхідно доповнити результативними показниками ефективності бюджетних програм, що враховують досягнення Цілей сталого розвитку.

Нормативною підставою для цього є також те, що ще 8 жовтня 2018 року депутати Верховної Ради підтримали ініціативу Міністерства фінансів упровадити середньострокове бюджетне планування. Згідно з прийнятими

законопроектами №8043 і №8044, держава плануватиме свій бюджет на три роки вперед, що дозволить реалізовувати системні реформи, а також підвищить ступінь відповідальності розпорядників бюджету за ефективність своєї роботи.

Згідно новацій цих законопроектів починаючи з 2020 року замість однорічних «Основних напрямів бюджетної політики» запроваджується середньострокова «Бюджетна декларація» як документ стратегічного планування, який визначає бюджетну політику на наступні три роки. Відповідно інструментом середньострокового бюджетного планування на місцевому рівні стануть трирічні місцеві фінансові плани.

Для апробації цього підходу нами разом з Сумським центром розвитку місцевого самоврядування для фінансистів місцевих громад було проведено 2 семінари, спрямовані на підвищення якості бюджетного планування в ОТГ Сумської області: один семінар відбувся на базі Глухівської міської ради – для ОТГ південного куща Сумської області, другий - на базі Сумського ЦРМС – для ОТГ північного куща.

Під час семінарів були розглянуті питання бюджетного регламенту, складання бюджетних запитів, особливостей бюджетного планування відповідно до рекомендацій Мінфіну та ін. Крім цього керівник НДР Петрушенко Ю. М., як радник з фінансів Сумського ЦРМС обґрунтував учасникам семінарів необхідність і механізм реалізації взаємозв'язку стратегічного і бюджетного планування в діяльності ОТГ.

Проведений нами аналіз процесів прийняття і реалізації бюджетів ОТГ у 2017-2019 роках свідчить про суттєві недоліки у бюджетному плануванні. На жаль, багато ОТГ приймають бюджети в «авральному» режимі без довгострокового чи, навіть, середньострокового планування, що призводить до низької якості бюджетного планування і, як наслідок, постійних змін до бюджету протягом року та неефективного використання бюджетних коштів. Крім того, навіть у тих ОТГ, які вже мають стратегії свого розвитку, вони залишаються лише декларативними документами і не стають основою для формування пріоритетів фінансування сталого місцевого розвитку. Нами було

обґрунтовано необхідність взаємозв'язку формування бюджету зі стратегічними планами розвитку громад та орієнтацією на Цілі сталого розвитку та запропоновано алгоритм залежності бюджетних та цільових програм від цілей і пріоритетів сталого розвитку.

Запропонований алгоритм передбачає:

1. Формування місцевих цільових програм відповідно до пріоритетів стратегії розвитку ОТГ, що заснована на досягненні Цілей сталого розвитку.
2. Формування бюджетних запитів відповідно до цільових програм, узгоджених зі стратегією розвитку.
3. Формування річної Програми соціально-економічного розвитку ОТГ відповідно до мети, проектів і заходів місцевих цільових програм планового року, що мають в цільових показниках досягнення Цілей сталого розвитку.

Під час проведення семінарів також був представлений досвід Біляївської ОТГ Одеської області, з якими представники громад Сумщини мали можливість ознайомитися під час навчального візиту в Одеську область, організованого проектом U-LEAD.

За думкою експерта з питань місцевих фінансів Одеського ЦРМС Олесі Голинської, відсутність взаємозв'язку стратегічних цілей розвитку та напрямків витрачання бюджетних коштів призводять до того, що лєвова частка доходів громад витрачається на фінансування заходів, які не відповідають соціально-економічним пріоритетам та інтересам їх мешканців (мова ще навіть не йде про те, що ці пріоритети мають узгоджуватися з Цілями сталого розвитку), таким чином, розпорошуючи ресурс та обмежуючи доступ громадян до якісних бюджетних послуг. При формуванні бюджету Біляївської ОТГ починаючи вже з 2018 року були враховані позиції, що дозволили реалізувати пріоритети розвитку громади, при чому не лише в частині власних, а й у частині делегованих бюджетних повноважень. Так, бюджетні запити головних розпорядників (а відповідно, й проект міського бюджету) сформовані з

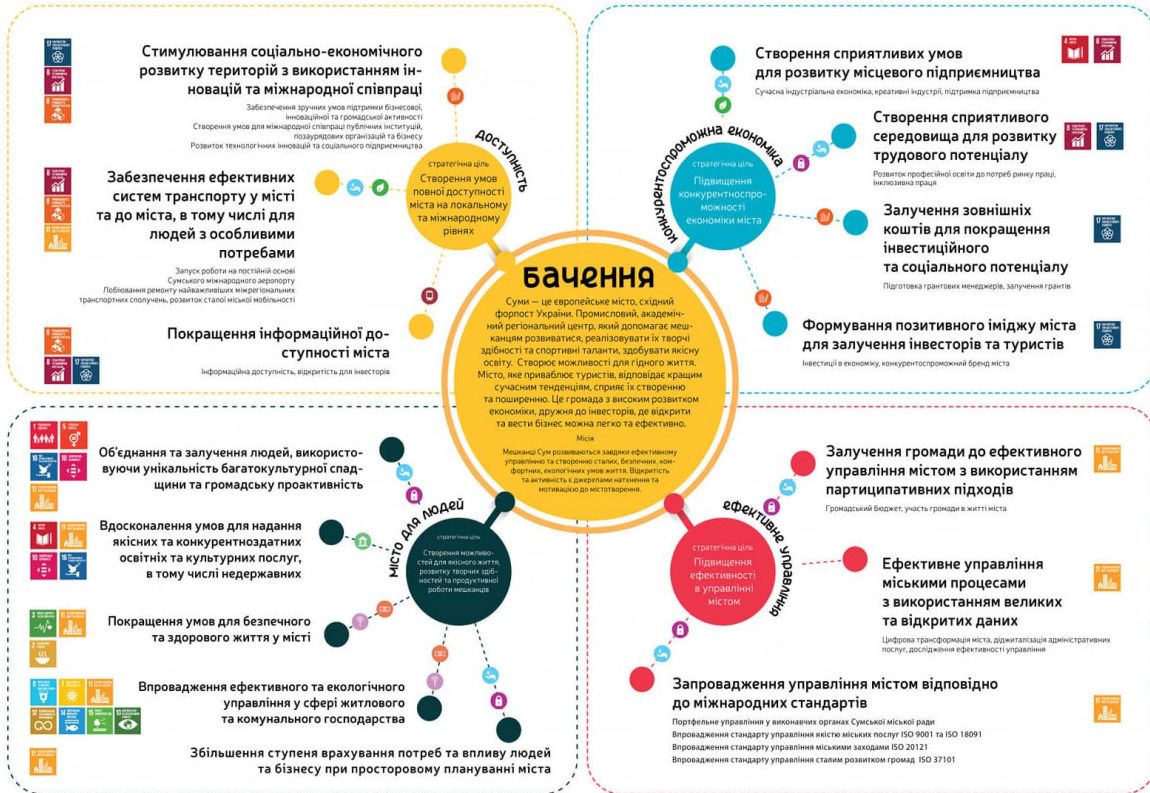
урахуванням індикаторів результативності, необхідних для об'єктивного розрахунку ступені досягнення середньострокових цілей розвитку громади.

У результаті проведення Сумським ЦРМС відповідного навчання з бюджетного менеджменту їх учасники не тільки зрозуміли необхідність узгодження стратегічного і бюджетного планування, але й розпочали цей процес уже в 2019 році. У першу чергу це стосується тих громад, що вже мають затверджені стратегії місцевого розвитку: Березівська ОТГ, Краснопільська ОТГ, Миколаївська ОТГ, Степанівська ОТГ та ін. Першим кроком в цьому напрямку стала ревізія існуючих місцевих цільових програм відповідно до прийнятих стратегічних документів, і ревізія стратегічних документів щодо узгодження з Цілями сталого розвитку. По кожному пріоритету стратегії має існувати одна чи декілька цільових програм, і, навпаки, реалізація цільових програм, що були прийняті в минулому, але на сьогодні не відповідають стратегічному плану ОТГ, – має бути призупинена.

Прикладом узгодження стратегічних напрямів розвитку громади з Цілями сталого розвитку може слугувати розроблена у 2019 році Стратегія розвитку Сумської міської громади до 2030 року, до створення якої були залучені працівники НДР (рис. 1.9).

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ МІСТА СУМИ 2030

- глобальні цілі сталого розвитку**
- 1. Люди
 - 2. Планета
 - 3. Зростаюча економіка
 - 4. Інновації
 - 5. Цивільне суспільство
 - 6. Чиста планета
 - 7. Відновлювальна енергетика
 - 8. Мислення
 - 9. Міцні громади
 - 10. Відновлення
 - 11. Економіка
 - 12. Енергія
 - 13. Міцні громади
 - 14. Парк
 - 15. Чиста планета
 - 16. Цивільне суспільство
 - 17. Інновації
 - 18. Люди
- ключові позначення**
- 1. Безпека
 - 2. Економіка
 - 3. Вода та енергетика
 - 4. Здоров'я
 - 5. Освіта
 - 6. Планета та розвиток
 - 7. Прогноз
 - 8. Теорія знань
 - 9. Управління
 - 10. Відновлення
 - 11. Діяльність
 - 12. Енергія
 - 13. Міцні громади
 - 14. Парк
 - 15. Чиста планета
 - 16. Цивільне суспільство
 - 17. Інновації
 - 18. Люди

Сумська міська рада

Рисунок 1.9 – Стратегічні напрями розвитку м. Суми на Цілі сталого розвитку.

2. ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ

2.1 Соціально-економічні фактори створення об'єднаних територіальних громад в Україні

Вступ. Пріоритетом державної політики України на сучасному етапі є реформа децентралізації та державного управління. В основу побудови ефективної системи територіальної організації влади покладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування на основі принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування [1]. В 2014 році Урядом була затверджена «Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [2], План заходів з її реалізації, були прийняті Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [3] та Методику формування спроможних територіальних громад [4], внесено зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України.

Укрупнення територіальних громад провадиться шляхом добровільного об'єднання з урахуванням думки населення територій. У «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» передбачалось два етапи її реалізації, зокрема провести інституційну реорганізацію органів місцевого самоврядування, а також місцевих органів виконавчої влади на новій територіальній основі в період 2015-2017 рр. [2].

Проте за період 2015-2018 рр. в Україні було створено 753 об'єднаних територіальних громади (далі за текстом ОТГ), які об'єднали 3492 територіальних громад. На території ОТГ проживає 6,5 млн. осіб, що становить 18,5% від загальної чисельності населення України. Відповідно до перспективних планів, затверджених Урядом для 23 областей, 7913 існуючих громад мають утворити 1206 ОТГ [5].

Очікується, що кінця 2018 року більшість існуючих малочисельних місцевих рад зможуть об'єднатися, перебрати на себе більшість повноважень та

нести відповідальність за свої дії. Це створить базис для послідуєчих кроків реформи місцевого самоврядування, а також сприятиме прискоренню реформ у сфері охорони здоров'я, освіти та інших секторах. Лише в межах спроможних територіальних громадах органи самоврядування зможуть забезпечити якісні послуги громадянам і забезпечити сталий розвиток відповідних територій. Саме тому дослідження факторів, що спонукають людей до об'єднання в ОТГ постає надзвичайно актуальним та важливим питанням.

Метою статті є аналіз ситуації зі створення ОТГ в Україні, виявлення та аналіз демографічних та соціально-економічних факторів, що позитивно впливають на прийняття членами громади рішення щодо добровільного об'єднання в ОТГ, виокремлення демографічних, економічних показників та факторів стану розвитку селянських господарств, що не спричиняють впливу на процес утворення ОТГ.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання. Етапи добровільного об'єднання територіальних громад, їх зміст та алгоритм проходження вивчали В.М. Дрешпак, Н.А. Липовська [6]. Проблеми перебігу реформи реалізації на прикладі конкретного регіону вивчала Ковальчук І.Є. [7] Загальний стан та проблеми формування ОТГ та можливі шляхи їх вирішення вивчали Павленко А.П. [8]. Проблеми фінансової децентралізації та шляхи її вирішення вивчали Заславська О.І., Огородник В.О. [9]. Питанням розвитку громад присвячено роботи Алана Кея. Він у своїх роботах наголошував, що місцеві органи влади, які прагнуть укріпити соціальну економіку, мають на місцевому рівні мають провадити політику заохочення громадян до об'єднання та формування соціальних мереж. Інституції повинні заохочувати процес формування спільних цінностей громади [10].

Результати дослідження. Законом «Про добровільне об'єднання територіальних громад» передбачено, що процес об'єднання територіальних громад має відбуватись у відповідності з Перспективним планом формування спроможних територіальних громад. Перспективний план розробляється на

підставі Методики формування спроможних громад (далі за текстом Методика).

Формування спроможних територіальних громад здійснюється шляхом:

- розроблення проекту перспективного плану обласної державної адміністрації;
- схвалення проекту перспективного плану обласною радою;
- затвердження Кабінетом Міністрів України перспективних планів;
- добровільного об'єднання територіальних громад;
- формування органів місцевого самоврядування спроможних територіальних громад [4].

Ініціаторами добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст можуть бути: сільський, селищний, міський голова; не менш як третина депутатів від загального складу сільської, селищної, міської ради; члени територіальної громади в порядку місцевої ініціативи; органи самоорганізації населення відповідної території [3].

Отже розробка та затвердження перспективних планів мали передувати безпосередньо процесу об'єднання територіальних громад. Проте по факту склалася така ситуація, що Закон з'явився раніше, ніж було затверджено Методику, в результаті чого окремі громади почали процес об'єднання самостійно. Позитивним моментом цього стало те, що громади змогли впливати на процес підготовки плану та думка громади була врахована при його розробці.

Розглянемо які основні умови бралися до уваги при розробці Методики. Отже, суб'єктами добровільного об'єднання територіальних громад є суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст. При прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади.

Таким чином, принциповим є те, що територія ОТГ є нерозривною, а в її межах не може існувати інша громада. Це забезпечується ефективність діяльності органів місцевого самоврядування на всій території ОТГ.

Об'єднання має відбутись в межах виключно однієї області, що підтверджує збереження існуючого обласного устрою.

Наступною умовою є те, що якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання. Виконання цієї умови забезпечується завдяки наданні ОТГ функцій та повноважень рівня районів або міст обласного значення [4].

В результаті зміни до Бюджетного кодексу об'єднані територіальні громади отримали ресурсами та повноваженнями як у міст обласного значення. А саме: зарахування до місцевих бюджетів ОТГ 60% податку на доходи фізичних осіб, єдиного податку, податку на прибуток підприємств і фінансових установ комунальної власності та податку на майно (нерухомість, земля, транспорт).

За результатами фінансової децентралізації, частка місцевих бюджетів (з трансферами) у зведеному бюджеті України росла з 45,6% у 2015р. до 51,2% у 2017 р., частка місцевих податків та зборів у власних доходах місцевих бюджетів зросла з 0,7% у 2014р. до 27,3% у 2017р. Обсяг власних доходів місцевих бюджетів зріс на 124,1 млрд. грн. (з 68,6 млрд. грн. в 2014 році – до 192,7 млрд. грн. в 2017р.).

Державна підтримка на розвиток територіальних громад зросла у 39 разів, так у 2014 р. державна фінансова підтримка становила 0,5 млрд. грн., а в 2017 р. – 19,37 млрд. грн.

Проте попри проведену роз'яснювальну роботу, збільшення обсягів державної підтримки, надання повноважень та зростання власних доходів ОТГ, на даний час із запланованих 1206 ОТГ створено лише 753.

Причинами такого стану речей є: менталітет та низька активність місцевих громад та органів місцевого самоврядування, так, деякі області ще досі працюють над затвердженням перспективного плану розвитку ОТГ, також

є небажання громад об'єднуватись з фінансово неспроможними громадами, ОТГ[7]. Процес забезпечення державної фінансової підтримки добровільного об'єднання територіальних громад все ще потребує доопрацювання, необхідно врегулювати запровадження механізмів контролю за законністю рішень органів місцевого самоуправління та якістю надання населенню адміністративних та соціальних послуг, актуальним постає питання кадрового забезпечення органів місцевого самоуправління, а також розподілу повноважень адміністративними органами ОТГ та районів [8].

Таку ситуацію можна пояснити як об'єктивними факторами, такими як чисельність населення, площа регіону, кількість населених пунктів тощо, так і суб'єктивними: нестача об'єктивної інформації щодо процесу об'єднання, неприйняттям населенням змін, опасання того, що будуть ліквідовані освітні та медичні заклади регіону, небажання фінансово благополучних громад об'єднуватися з депресивними сусідніми територіями тощо [9].

Подальшого дослідження та формалізації потребують фактори, що сприяють створенню ОТГ. Нами поставлено завдання виявити, які демографічні та соціально-економічні фактори, що характеризують діяльність сільськогосподарських домогосподарств, впливають на прийняття територіальними громадами рішення створювати ОТГ. Тож в процесі нашого дослідження, застосовуючи кореляційно-регресійний аналіз та за допомогою програмного комплексу STATA, дослідимо та виявимо, фактори, що впливають на показники створення ОТГ.

Регресійний аналіз поводитьься з метою визначення взаємовідносин між залежною та однією чи декількома незалежними змінними та може бути представлений в наступному вигляді:

$$Y = b_0 + b_1x_1 + \dots + b_qx_q + \varepsilon \quad (2.1),$$

де Y – залежна змінна, що представлена показником частки створених ОТГ;

x_q – незалежні змінні, що характеризують фактори, що спонукають до об'єднання та виокремлено в результаті факторного аналізу;

b_q – коефіцієнт регресії;

ε - випадкова похибка.

У межах даного дослідження нами були використані бази статистичних даних за період 2014 - 2017 рр. по 24 областям [11,12], було отримано результати, представлені в таблицях 2.1-2.2.

Для розрахунку частки створених ОТГ в 2017 та 2018 роках, ми кількість сільрад у 2015 році ділили на чисельність створених ОТГ у відповідних роках.

Таблиця 2.1 - Результати оцінки впливу розміру площі своєї землі домогосподарств на збільшення частки ОТГ*

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	24
Model	.01077599	1	.01077599	F(1, 22)	=	7.65
Residual	.030984328	22	.001408379	Prob > F	=	0.0113
Total	.041760317	23	.001815666	R-squared	=	0.2580
				Adj R-squared	=	0.2243
				Root MSE	=	.03753

часткаОТГ2018	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
площаземлідомогга	.0423102	.015296	2.77	0.011	.0105884	.0740321
_cons	.0198864	.0216069	0.92	0.367	-.0249237	.0646964

*Авторські розрахунки

Результат проведеного дослідження показав, що чим більша кількість своєї землі в одному домогосподарстві, тим більш такі регіони схильні до створення ОТГ. Вивчаючи статистичні характеристики економетричних залежностей з таблиці 1, можна зробити висновки, що оцінка 0,042 виявилася статистично значущою в 95% інтервалі надійності. Таким чином, при зростання середнього розміру площі землі домогосподарства на 1 га частка створюваних ОТГ зростає на 4,23%.

Ми також оцінили ще одну додаткову специфікацію моделі, де пояснюючою змінною взяли розмір паїв землі в 1 домогосподарстві (своїх та орендованих). Виявилось, що при зростанні кількості своєї та орендованої землі

в одному домогосподарстві на 1га частка створених ОТГ збільшується на 0,616%.

Також нами була оцінили ще додаткову специфікацію моделі, де пояснюючою змінною взяли розмір рівня прибутку фермерських господарств в районі. Виявилось, що чим більш заможні фермерські господарства в регіоні, тим більша частка ОТГ створювалася. Позитивний вплив збільшення рівня прибутку на показники зростання частки ОТГ в регіоні показав, що при зростанні прибутку фермерських домогосподарств на 1 млн. грн., частка створюваних ОТГ зростає на 0.0025%.

Таблиця 2.2 - Результати оцінки впливу створених ОТГ в 2017 році на збільшення частки ОТГ 2018 року*

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	24
Model	.02118925	1	.02118925	F(1, 22)	=	22.66
Residual	.020571068	22	.000935049	Prob > F	=	0.0001
Total	.041760317	23	.001815666	R-squared	=	0.5074
				Adj R-squared	=	0.4850
				Root MSE	=	.03058

часткаОТГ2018	Coef.	Std. Err.	T	P> t	[95% Conf. Interval]
часткаОТГ2017	1.24295	.2611037	4.76	0.000	.7014542 1.784446
_cons	.0476541	.0085934	5.55	0.000	.0298324 .0654758

*Авторські розрахунки.

Таким чином, чим більша була частка ОТГ була створена у попередньому році, тим більший відбувся приріст ОТГ (у %) у цих регіонах в поточному році. Вивчаючи статистичні характеристики економетричних залежностей з таблиці 2, можна зробити висновки, що пояснювальна сила регресії знаходиться на досить високому рівні близько 50,74 %, крім того, оцінка (1.24295) виявилось статистично значущою, в 95% інтервалі надійності. Модель 2 трактується так, що при зростанні частки створених ОТГ в 2017 році на 1% , приріст створених ОТГ в наступному році склав 24%, тобто такі громади об'єднуються на 25% швидше завдяки позитивному досвіду сусідніх громад.

В процесі дослідження було також оцінено ефект впливу інших факторів на частку створюваних ОТГ. Результатом проведеного дослідження стало виявлення ряду факторів, що є статистично не значущими. Ними стали:

- чисельність населення у міських поселеннях та сільській місцевості, чол.,
- населення у міських поселеннях, %
- населення у сільській місцевості, %,
- щільність населення, осіб на 1 кв. км,
- середній вік у сільськогосподарській місцевості,
- середній вік чоловіків, середній вік жінок, чол.,
- сільськогосподарська продукція, млн. грн. в цінах 2010 року,
- рослинництво продукція, млн. грн. в цінах 2010 року,
- Обсяги валової продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 року (млн. грн.),
- валова продукція, на 100 га,
- валова продукція рослинництва на 100 га,
- валова продукція тваринництва, на 100 га,
- валова продукція господарств, на 100 га,
- рентабельність сільськогосподарської продукції,
- процентне співвідношення домогосподарств, які очолюють чоловіки,
- кількість сільських господарств,
- кількість сільських господарств з технікою,
- відсоток господарств з технікою,
- кількість міні-тракторів і мотоблоків, шт.,
- кількість зернозбиральних комбайнів, шт..

Одним із недоліків даного дослідження є обмежена кількість статистичних спостережень, що пояснюється низькою активністю створення ОТГ та досить коротким проміжком часу проведення реформи децентралізації. Перспективи подальших досліджень полягають у зборі більш ґрунтовних баз

даних для проведення якісних кількісних досліджень та виявлення факторів, що сприяють фінансовій стійкості та довгостроковому сталому розвитку ОТГ.

Висновки. В результаті проведеного в цій роботі дослідження із застосуванням кореляційно-регресійний аналіз та за допомогою програмного комплексу STATA, було з'ясовані які соціально-економічні фактори є значущими при прийнятті громадами рішення про об'єднання, що знайшло відображення у збільшенні частки створюваних ОТГ в 2018 році.

Дослідження статистичних характеристик економетричних залежностей виявило, що вагомим факторами, що позитивно впливають на прийняття рішення про об'єднання є:

- середній розмір площі землі одного домогосподарства (га). Виявилось, що при зростанні середнього розміру площі землі домогосподарства на 1 га частка створюваних ОТГ зростає на 4,23%;

- частка ОТГ, створених у попередньому році. При зростанні частки створених ОТГ в 2017 році на 1% , приріст створених ОТГ в 2018 році склав 24%, тобто такі громади об'єднуються на 25% швидше.

Також факторами, що здійснюють позитивний вплив на процес добровільного об'єднання територіальних громад стали: розмір паїв землі в 1 домогосподарстві (своїх та орендованих) та розмір рівня прибутку фермерських господарств в районі.

Ряд інших демографічних та соціально-економічних факторів в'явилися статистично незначущими.

Отже, ми виявили, що одна з перешкод, що заважає процесу добровільного формування ОТГ полягає в ментальності людей, що певним чином є результатом знищення міцних селянських господарств в попередній історичний період. Як показують результати дослідження, громади, де представлені працюючі прибуткові селянські та фермерське господарство більш схильні приймати рішення про створення ОТГ.

Також в результаті дослідження отримано дані, що території, в яких вже є досвід створення ОТГ, швидше його переймають та впроваджують. Саме тому

ті об'єднані громади, які працюють в нових умовах з початку реформи, мають стати активними провідниками змін та прикладом для громад, що створюються пізніше.

Низка методичних питань недостатньо опрацьована та все ще що потребує досконалого методичного забезпечення. Тому вважаємо за доцільне провадити подальші дослідження з цієї тематики, зосередитись на вирішенні питань методичного забезпечення процесу об'єднання територіальних громад в Україні (результати дослідження представлені у статті Петрушенко Ю.М., Кубатко О.В., Пономаренко О.С. Соціально-економічні фактори створення об'єднаних територіальних громад в Україні. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2019. №4.).

2.2 Оцінка фінансової спроможності міст на прикладі Сумської області

Постановка проблеми. Становлення економічних відносин в Україні протягом останнього десятиліття ознаменувалося активізацією якісних трансформацій системи місцевих фінансів. За цей період змін зазнали ряд аспектів, що стосуються фінансового забезпечення функціонування територіальних громад, зокрема: системи місцевих податків; складу доходів та видатків загального і спеціального фонду місцевих бюджетів; підходу до фінансового вирівнювання та ін., проте найбільш перспективною реформою у цій сфері на сьогоднішній день є реформа фінансової децентралізації, головним фокусом якої є забезпечення високого рівня фінансової спроможності територіальних громад, оптимізації алокації фінансових ресурсів на мезорівні та формування фінансово самодостатніх та незалежних органів місцевого самоврядування. Таким чином, оцінювання поступу у контексті реалізації цілей реформи фінансової децентралізації є актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та практичних аспектів забезпечення та оцінювання фінансової спроможності

територіальних громад / міст присвячено праці таких вітчизняних дослідників як: Варцаба В. І., Мулеса Е. В. [1], Патицька Х.О. [14], Сембер С. В., Чубарь О. Г., Машіко К. С. [15], Слободянюк Н.О., Коніна М.О. [16], Шевченко Д. І. [17] та ін. Разом з тим, аналізом світового досвіду досягнення фінансової незалежності територіальних громад у контексті реформи децентралізації займалися також такі закордонні науковці: Х. Бльохлігер [18].Т. Харт, Б. Велхем [19] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи динамічність трансформаційних процесів у сфері місцевих фінансів і необхідність перманентного моніторингу їх результатів, оцінювання фінансової спроможності міст у розрізі конкретної області залишається актуальним завданням попри існування певних теоретичних напрацювань у цьому напрямку, їх практична реалізація має дедалі вищу цінність, адже дозволяє виявити як сильні сторони, так і вузькі місця у забезпеченні фінансової спроможності територіальних громад, а також на цій основі сформулювати конкретні рекомендації щодо нівелювання виявлених негативних аспектів.

Постановка завдання. Метою статті є ідентифікація трендів зміни параметрів фінансової спроможності найбільших міст Сумської області у період після запуску реформи фінансової децентралізації, формалізація проблемних аспектів та перспектив.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою моніторингу результатів реформи фінансової децентралізації, зокрема щодо оцінки фінансової спроможності територіальних громад, фахівцями Мінрегіону запропоновано використовувати наступний набір ключових показників ефективності (KPI):

- власні доходи бюджету на 1-го мешканця;
- рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації у доходах);
- питома вага видатків на утримання апарату управління у власних доходах бюджету [20].

Разом з тим, встановлено також орієнтовні цільові значення для деяких з приведених вище параметрів, а саме: рівень дотаційності бюджетів не повинен перевищувати поріг у 30 %, тоді як питома вага видатків на утримання апарату управління у власних доходах бюджету не має бути вищою за 20 %.

Практична реалізація даного дослідження передбачає аналіз динаміки показників фінансової спроможності найбільших міст Сумської області (Суми, Глухів, Конотоп, Лебедин, Охтирка, Ромни, Шостка) за 2014-2018 рр. (такий період спостереження обраний у зв'язку з тим, що Концепцію реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади було ухвалено урядом саме 1 квітня 2014 року).

Отже, у таблиці 2.3 приведено дані щодо динаміки першого ключового показника ефективності.

Таблиця 2.3 – Динаміка власних доходів міських бюджетів на 1 жителя найбільших міст Сумської області за 2014-2018 рр., тис. грн.

Місто	2014	2015	2016	2017	2018	Середнє
м. Суми	2,53	2,89	4,20	5,44	6,42	4,30
м. Глухів	1,10	1,35	1,96	2,71	3,16	2,05
м. Конотоп	1,46	1,77	2,84	3,51	4,23	2,76
м. Лебедин	1,01	1,21	1,80	2,43	2,86	1,86
м. Охтирка	1,70	1,97	2,69	3,30	3,82	2,70
м. Ромни	1,51	2,07	3,11	4,01	4,84	3,11
м. Шостка	1,08	1,31	2,06	2,65	3,16	2,05

Отже, найвищим рівнем забезпеченості власними доходами на одного жителя характеризуються м. Суми та м. Ромни. В середньому за досліджуваний період для представлених 7 найбільших міст Сумської області значення показника складає 2,69 тис. грн. Аналізуючи динаміку зміни показника власних доходів міських бюджетів на 1 жителя можна відмітити тенденцію до зростання даного параметра, проте найбільший базисний темп приросту зафіксовано у

м. Ромни (220,00 %), м. Шостка (192,99 %) та м. Конотоп (190,45 %), а найменший – у м. Охтирка (124,18 %) та м. Суми (154,25 %).

Динаміка наступного ключового показника ефективності наведена у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4 – Рівень дотаційності міських бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації у доходах) найбільших міст Сумської області за 2014-2018 рр., %

Місто	2014	2015	2016	2017	2018	Середнє
м. Суми	40,26	53,24	51,97	48,80	47,08	48,27
м. Глухів	71,25	74,98	74,99	70,25	71,74	72,64
м. Конотоп	56,37	63,48	60,56	58,98	59,93	59,86
м. Лебедин	69,16	74,96	77,02	72,76	74,78	73,74
м. Охтирка	61,16	67,01	69,35	67,30	69,14	66,79
м. Ромни	64,85	64,20	66,11	64,08	64,63	64,77
м. Шостка	76,00	76,20	72,41	70,60	70,15	73,07

Аналізуючи дані табл. 2.4, можна зауважити, що жодне з найбільших міст Сумської області не можна вважати фінансово незалежним, адже порогове значення у 30 % суттєво перевищено (середнє арифметичне значення з урахуванням усіх спостережень у розрізі досліджуваного показника складає 65,69 %). Разом з тим, найвищим рівнем фінансової залежності від дотацій з державного бюджету характеризуються міські бюджети міст Глухів, Лебедин та Шостка, тоді як найменшим – Суми та Конотоп.

Характеризуючи базисний темп приросту аналізованого показника у розрізі міст, варто відзначити відсутність єдиного тренду порівняно з попереднім КРІ. Зокрема, скорочення питомої ваги трансфертів у доходах міського бюджету було характерним для міст Шостка та Ромни (-7,70 % та -0,35 % відповідно). У свою чергу, зростання рівня даного показника порівняно з 2014 роком було відмічено для решти 5 найбільших міст Сумської області.

Найвищий базисний темп приросту був у м. Суми (16,93 %) та м. Охтирка (13,04 %).

Зміна наступного ключового показника ефективності приведена у таблиці 2.5.

Оцінюючи рівень питомої ваги видатків на утримання апарату управління у власних доходах відповідних міських бюджетів, можна відмітити позитивну закономірність щодо концентрації значень у розрізі найбільших міст Сумської області у гранично допустимих межах (20 %). Усереднене значення показника за періодами та містами складає 11,81 %.

Таблиця 2.5 – Питома вага видатків на утримання апарату управління у власних доходах бюджетів найбільших міст Сумської області за 2014-2018 рр., %

Місто	2014	2015	2016	2017	2018	Середнє
м. Суми	7,18	7,62	7,13	8,49	11,02	8,29
м. Глухів	15,92	16,20	12,22	13,17	12,38	13,98
м. Конотоп	9,26	9,68	9,16	10,98	10,66	9,95
м. Лебедин	16,59	17,11	13,18	17,18	16,00	16,01
м. Охтирка	8,86	9,82	9,64	11,67	11,58	10,31
м. Ромни	10,56	10,75	11,41	14,58	14,20	12,30
м. Шостка	12,76	13,14	10,11	11,91	11,16	11,81

Аналізуючи базисний темп приросту, можна відмітити, що зміна цього ключового показника ефективності відносно початку періоду спостереження не має уніфікованого тренду. Так, скорочення питомої ваги видатків на утримання апарату управління у власних доходах міських бюджетів було притаманним для таких міст Сумської області як Глухів (-22,22 %), Шостка (-12,51 %) та Лебедин (-3,57 %), тоді як його зростання є характерним для м. Конотоп (15,19 %), м. Охтирка (30,69 %), м. Ромни (34,45 %) та м. Суми (53,61 %).

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз показників характеристики фінансової спроможності найбільших міст Сумської області дозволяє зробити висновок, що реформа фінансової децентралізації дійсно позитивно вплинула на обсяг власних фінансових ресурсів досліджуваних територіальних громад у пореформений період, оскільки за першим КРІ базисний темп приросту є позитивним для всіх найбільших міст Сумської області. Разом з тим, навіть попри зростання власних надходжень міських бюджетів, рівень їх залежності від дотацій з державного бюджету все ще залишається високим, а для деяких міст критично високим, що вимагає інтенсифікації роботи як у напрямку подальшого посилення фінансової спроможності територіальних громад, так і в контексті оптимізації системи фінансового вирівнювання. У свою чергу, значення третього КРІ хоча і знаходиться у рамках критично допустимих меж, проте превалювання тенденції до зростання рівня цього показника порівняно з початком пореформеного періоду все ще дозволяє говорити про проблеми експансії бюрократичного апарату (результати дослідження представлені у статті Височина А. В. Оцінка фінансової спроможності міст на прикладі Сумської області. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки, 2019. № 36).

2.3 Удосконалення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення

Актуальність. Реформування органів державного управління та децентралізація влади, що відбувається сьогодні в Україні, передбачає що об'єднані територіальні громади мають право вільно розпоряджатися належними їм землями, надаючи їх в оренду землекористувачам, що є одним з джерел наповнення місцевих бюджетів. Також в Україні стоїть на часі зняття мораторію на продаж сільськогосподарських земель та формування ринку землі, для чого необхідно визначати оцінку кожної окремої земельної ділянки. Ці явища вимагають існування достовірної адекватної сучасним умовам оцінки

землі, для отримання якої слід удосконалити чинну на сьогодні «Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення» [21]. Варто також відмітити, що сьогодні сільськогосподарські землекористувачі не дотримуються вимог агрономічної науки, порушуючи науково рекомендовані сівозміни, в результаті чого значно погіршується якість земель, зменшується родючість ґрунту. Однак цей чинник не відображено в згаданій вище Методиці.

Вступ. Земля та її родючість є не просто головним засобом виробництва в сільському господарстві, а його активом, що використовується в процесі сільськогосподарського виробництва. Отже земля повинна бути оцінена, як і будь-який інший актив. Особливого значення оцінка земель набуває в умовах децентралізації влади, що передбачає розпорядження територіальними громадами належними їм землями, а також напередодні формування вільного ринку землі, становлення якого поступово відбувається в Україні. Відповідно необхідні більш достовірні, науково обґрунтовані методичні підходи до визначення вартісної оцінки земель сільськогосподарського призначення.

В Україні нормативну грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення у законодавчо-правовому форматі було започатковано «Методикою грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» (далі Методика 1995р.) [22]. Певна еволюція удосконалення методології нормативної грошової оцінки простежується в діючій методиці, яка затверджена Постановою КМ України від 16 листопада 2016 р. № 831 [21]. Безумовно методичні положення обох методик віддзеркалюють еволюцію теоретико-методичних основ економічної оцінки земель сільськогосподарського призначення відповідно до контексту ринкового землегосподарювання. Однак певні положення обох методик мають дискусійний характер. Деякі положення методики 1995 року не повністю відповідають сучасним соціально-економічним умовам агрогосподарювання, а ті положення щодо більш повної оцінки якості землі, не перейшли в нову методику. Також нова методика 2016 року не враховує особливості земельних

ділянок, що характеризують її місце розташування, та в ній не закладено засади щодо стимулювання раціонального землекористування. Отже, доцільним є розроблення теоретико-концептуальних положень подальшого удосконалення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення на основі аналізу еволюції методичних положень методик 1995 та 2016 років.

Аналіз досліджень. Еволюційний концепт грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення простежується зокрема в наукових працях таких вчених: Гнатковича Д.І. [23] Месель-Веселяка В.Я. [24, 25], Мартина А.Г. [26], Новаковського Л.Я. [27], Трегобчука В.М. [25], Третьяка А.М. [28], Федорова М.М. [28; 29] та інших.

Перш за все слід відмітити, що в основу науково-практичних рекомендацій щодо грошової оцінки земель покладено теоретико-методологічні здобутки згаданих вчених у сфері економіки землекористування, і зокрема методологія рентної економічної оцінки земельних ресурсів. Проте слід констатувати, що теоретико-методичні засади обох Методик (1995р. та 2016р.) не в повній мірі відповідають реаліям сьогодення, оскільки поступово змінюється техніко-технологічна основа аграрного виробництва, суттєво переглядаються та коригуються витрати і ціни, змінюються механізми стимулювання раціонального землекористування тощо. Отже, існує необхідність у поглибленні концептуальних положень удосконалення методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення.

Мета дослідження полягає у поглибленні концептуальних положень нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення на основі аналізу методології економіки землекористування, закладеної в основу обох методик (1995р., 2016р.) стосовно до сучасних умов агрогосподарування.

Результати дослідження. Необхідно відмітити, що при визначенні вартісної оцінки землі слід враховувати її особливості, що характеризують землю і як засіб праці, і як предмет праці, і як просторовий базис, а саме: природна якість ґрунту; властивості, що впливають на зручність її обробітку та

здатність реагувати на додаткові інвестиції в поліпшення земель; місце розташування земельної ділянки та інші (рис. 2.1).

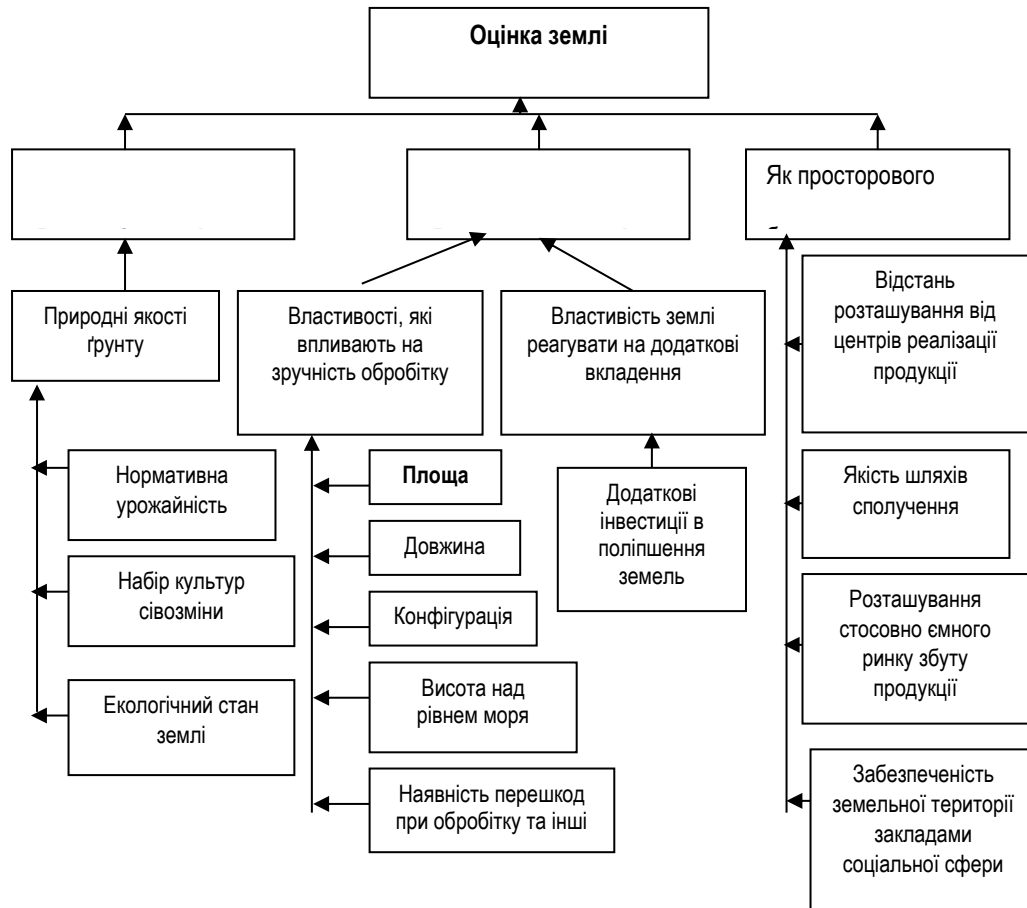

Рисунок 2.1 - Характеристики землі як триєдиного засобу виробництва, що мають бути враховані при оцінці землі

Джерело: Сформовано автором з урахуванням [30]

Представлена характеристика розглядає землю як триєдиний засіб виробництва. Так на землю, як засіб праці, впливають природні якості ґрунту, які обумовлюють певний рівень нормативної, тобто такої, що здатна забезпечити сама природа, урожайності. В свою чергу, на природні якості ґрунту та нормативну урожайність впливає набір культур сівозміни, якого необхідно дотримуватися в умовах інтенсивного землеробства [23]. Тому, вважаємо, що при оцінці землі варто враховувати урожайність саме набору культур сівозміни, що дасть можливість більш точно визначити дохід від землі

при рівні родючості, який не може зменшуватися в умовах дотримання сівозміни. Також застосування набору сільськогосподарських культур сівозміни при оцінці землі сприятиме дотриманню рекомендованого їх переліку, що в свою чергу, буде сприяти збереженню якості ґрунтів.

При оцінці землі як предмету праці слід враховувати її властивості, що впливають на зручність обробітку (площа, конфігурація, наявність перешкод та ін.), а також додаткові інвестиційні вкладення у підвищення родючості землі, що дасть можливість більш точно визначити дохід, який можна отримати від землі.

При оцінці землі як просторового базису слід врахувати наявність інфраструктурних об'єктів та логістичний фактор, а саме такі чинники як: відстань розташування відносно центрів реалізації продукції та якість шляхів сполучення, що впливають на витрати, а, відтак, і на дохід від землі. Чинник розташування відносно ємного ринку збуту продукції впливає на швидкість та потенційний обсяг реалізації продукції, а, відповідно – на дохід від землі. Забезпеченість земельної території закладами соціальної сфери або іншими об'єктами інфраструктури впливає на забезпеченість території молодими кваліфікованими кадрами, що впливає на продуктивність праці і, відповідно на дохід від землі.

Врахування окреслених характеристик землі забезпечуватиме більш об'єктивну вартісну її оцінку.

В таблиці 2.6 представлено порівняльний аналіз теоретико-методичних положень обох Методик (1995р. та 2016р.).

Таблиця 2.6 - Порівняльний аналіз концептуальних положень Методик нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення (1995р. та 2016р.)

Положення			Аналіз змісту положення	Пропозиції
Зміст	Методика 1995 р	Методика 2016 р.		
Критерій оцінки	Загальний рентний дохід	Норматив капіталізованого рентного доходу	Згідно теорії земельної ренти саме диференційна рента відображає цінність землі та враховує якісні властивості землі та місце розташування земельної ділянки	Рентний дохід, як вимірник ренти та який використано в обох методах, має залишитися основою НГО* земель сільськогосподарського призначення
Визначення критерію оцінки	Як сума диференційного та абсолютного рентних доходів	На підставі перевищення рівня рентабельності сільського господарства над загальним рівнем по економіці	Діяльність промислових та інших підприємств та їх рентабельність ніяким чином не пов'язані із якістю землі та її здатністю забезпечувати дохід. Це положення методики 2016р. суперечить теорії земельної ренти.	Більш доцільно відновити визначення загального рентного доходу згідно методики 1995р, оскільки її підхід відповідає теорії земельної ренти.
Визначення диференційного рентного доходу	Як різниця між виручкою витратами та нормальним прибутком	Не передбачено	Згідно теорії ренти в основі диференціальної ренти та диференціального доходу полягає різниця в урожайності на кращих та гірших земельних ділянках.	Доцільно визначати за пропонованою формулою (1), що відповідає теорії земельної ренти. Також формула дозволяє усунути вплив витрат, які зазнають впливу інфляції, що впливає на точність оцінки.
Урожайність	Фактична	Не передбачено	Фактична урожайність сьогодні залежить не лише від якості землі, а більшою мірою від сучасних технологій	Доцільно використовувати нормативну (природну) урожайність, яку здатен забезпечити кожен вид ґрунту за рахунок родючості, а не за рахунок технології.
Кількість та види с.-г. культур	Група зернових культур без кукурудзи,	Не передбачено	Сьогодні значно змінилася структура посівних площ і зернові вже не є основною культурою	Варто використовувати набір культур рекомендованої сівозміни, що сприятиме більш точному визначенню рентного доходу.

Продовження таблиці 2.6

Абсолютний рентний дохід	1,6 ц зерна	Як сума витрат на виплату орендної плати та суми державної підтримки сільському господарству	Фіксований норматив за Методикою 1995 р. є необґрунтованим. Врахування витрат на виплату орендної плати за користування землею за методикою 2016 р. є цілком доречним і виступає як частина абсолютної ренти, яка породжена приватною власністю на землю.	Доцільно абсолютний рентний дохід визначати, використовуючи дані не тільки про державну підтримку сільського господарства, а й дані про суму коштів на фінансування землеохоронних робіт, а також на підтримку галузі тваринництва.
Термін капіталізації	33 роки, виходячи із ставки 3%	Термін не передбачено. Для капіталізації рентного доходу використовується облікова процентна ставка НБУ 2012 року - 7,75%	Процентна ставка 3% (Методика 1995р.) є застарілою величиною. Облікова ставка 2012 року (Методика 2016р.) не може використовуватися постійно, оскільки вона весь час змінюється, переважно зростає. При її зростанні буде відбуватися зменшення нормативної грошової оцінки землі.	В якості терміну капіталізації пропонуємо використовувати термін ротації сівозміни – 10 років, після чого слід проводити нове обстеження земель та визначати НГО. Цей термін, по-перше, відповідатиме законодавчо встановленому, по-друге, нормативна грошова оцінка землі частіше буде актуалізуватися. По-третє, такий термін дасть можливість запровадити механізм стимулювання землезбереження.
Періодичність проведення	Кожні 5-7 років [Закон,2003]	Не передбачено	Вперше визначена у 1995 році НГО використовувалася понад 20 років. За цей період значно змінилися умови агрогосподарювання, відповідно НГО 1995р. застаріла.	Доцільно проводити після закінчення ротації сівозміни, тобто кожні 10 років, що дозволить контролювати якість землі і виступатиме стимулюючим чинником до збереження земель.
Стимулювання раціонального землекористування	Нормативна грошова оцінка земель слугує для розробки показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель.		Фактично майже не було прикладів застосування НГО для стимулювання раціонального використання та охорони земель через відсутність розроблених механізмів.	На основі НГО доцільно розробити механізми для стимулювання раціонального землекористування, зокрема, контроль за дотриманням сівозміни за рахунок періодичності оцінки, а також штрафи за погіршення родючості або компенсації за підвищення родючості.

Продовження таблиці 2.6

Врахування наявності інфраструктурних об'єктів та логістичного фактора	Не враховано	Не враховано	Врахування таких факторів дає можливість більш точно визначити вартість окремої земельної ділянки, що має значення в умовах ринку землі	Доцільним є врахування факторів (рис.1): 1. Відстань розташування від центрів реалізації продукції. 2. Якість шляхів сполучення. 3. Розташування стосовно ємного ринку збуту продукції. 4.Забезпеченість земельної території закладами соціальної сфери.
--	--------------	--------------	---	--

*НГО – нормативна грошова оцінка

Джерело: Складено автором з урахуванням [30,31,30].

Далі більш детально проаналізуємо існуючі методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення.

Згідно методики 1995 року нормативна грошова оцінка земель визначалася як добуток загального рентного доходу на орних землях, землях під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами (в центнерах), ціни центнера зерна та терміну капіталізації рентного доходу, який був установлений на рівні 33 років.

Загальний рентний дохід розраховувався як сума диференційного рентного доходу та абсолютного рентного доходу, норматив якого складає згідно методики 1995 року 1,6 ц зерна.

Оскільки за 20 років значно змінилися технології в сільському господарстві, техніка, ціни, то, на нашу думку, ця методика має ряд положень, що не зовсім відповідають умовам сучасного агрогосподарювання.

Так, з Методики 1995р. ми бачимо, що в основі грошової оцінки землі полягає диференційний рентний дохід, який створюється при виробництві саме зернових культур, що, як ми вважаємо, є недоліком методики. Реалії сьогодення свідчать, що зернові культури в структурі посівних площ з кожним роком поступаються технічним культурам. Так питома вага зернових у структурі посівних площ останнім часом зменшилася до 53%, а питома вага технічних культур зросла до 33% [31]. Останнім часом в Україні значно скоротилася галузь тваринництва - до 27,2% [25]. Оптимальна структура сільськогосподарських галузей має складати приблизно по 50% продукції рослинництва та тваринництва. Така тенденція негативно впливає на родючість сільськогосподарських земель, оскільки, по-перше, галузь тваринництва є джерелом органічних добрив, яких в сучасній ситуації виробляється та вноситься в ґрунт все менше, а по-друге, наслідком скорочення галузі тваринництва є зменшення посівних площ кормових культур, що також свідчить про недотримання сівозмін. Обидва наслідки спричиняють зменшення родючості ґрунту.

Таким чином сучасні тенденції сільського господарства свідчать, що при оцінці сільськогосподарських земель доцільним є використання не однієї групи культур (зернові), а набору культур сівозміни. Вважаємо, що це дасть можливість більш точно визначати доход із землі, а також, при прийнятті необхідних нормативно-правових актів щодо обов'язкового дотримання рекомендованих сівозмін сільськогосподарськими землекористувачами, сприятиме збереженню родючості ґрунту та раціональному використанню земель. Одночасно на основі нормативної грошової оцінки земель, яку ми пропонуємо осучаснювати після закінчення терміну ротації сівозміни, доцільно розробити механізм сплати штрафів за зменшення родючості та виплати компенсацій за підвищення родючості.

Далі відмічаємо, що за методикою 1995 року для визначення рентного доходу та оцінки землі використовується фактична урожайність, на яку впливає рівень господарювання та відповідальність землекористувача. Ми згодні з вченими [24;27], що основою грошової оцінки має бути не фактична, а потенційно можлива (нормативна) урожайність певної культури, яку може забезпечити певна агрогрупа ґрунтів при даному рівні розвитку продуктивних сил сільського господарства.

Також сьогодні недоліком згаданої методики можна вважати використання застарілих даних для визначення рентного доходу, оскільки технологія, техніка, ціни, витрати значно змінилися за 20 років.

Сумнівним є норматив терміну капіталізації (33 роки), який базувався на ставці банківського відсотку 3%, що використовувався в умовах стабільної економіки, але явно не відповідає сучасним реаліям. Сьогодні процентні ставки є набагато вищими. Так, станом на лютий 2018 року облікова ставка НБУ склала 16,0% [32], а ставки комерційних банків ще вищі.

Зважаючи на недоліки затвердженої в 1995 році методики нормативної грошової оцінки землі, була прийнята нова Методика 2016 р. [21].

Перевагою нової методики є спрощеність визначення нормативної грошової оцінки, оскільки вона не передбачає багаторівневості проведення

оцінки. При цьому у новій методиці містяться розраховані нормативи капіталізованого рентного доходу на землях сільськогосподарського призначення природно-сільськогосподарських районів [Методика,2016]. Однак, в новій методиці не показано методичні засади визначення нормативу капіталізованого рентного доходу. Відповідь на це питання можна знайти у праці Мартина А.Г. [26], що лягла в основу новоприйнятої методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення.

Принциповою відмінністю нової методики є використання нормативу капіталізованого рентного доходу, який визначається шляхом відношення загального рентного доходу на землях сільськогосподарського призначення до облікової ставки НБУ.

В свою чергу норматив капіталізованого рентного доходу визначається шляхом підсумовування:

1. частини результату операційної діяльності сільськогосподарських підприємств, що припадає на рентний дохід (перевищення рівня рентабельності сільського господарства над загальним рівнем рентабельності по економіці України);

2. частини витрат сільськогосподарських підприємств, що припадає на виплату орендної плати власникам земельних ділянок (земельних часток (паїв));

3. частини витрат сільськогосподарських підприємств, що припадає на виплату орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності;

4 абсолютного рентного доходу, що формується за рахунок державної підтримки сільського господарства України [26].

Цілком підтримуємо те, що при визначенні нормативу капіталізованого рентного доходу використовуються сучасні дані. Однак, дискусійним є механізм визначення частини рентного доходу як перевищення рівня рентабельності сільського господарства над загальним рівнем рентабельності по економіці України, оскільки рентний дохід виникає внаслідок кращої

якості ґрунтів, кращого місцезостащування земельних ділянок та додаткових вкладень в підвищення родючості, а діяльність промислових та інших підприємств та їх рентабельність ніяким чином не пов'язані із якістю землі та її здатністю забезпечувати дохід. Окрім цього діяльність сільського господарства може бути збитковою. Це положення нової методики суперечить загальновідомій теорії диференційної ренти.

Абсолютно погоджуємося з тим, що при визначенні абсолютного рентного доходу відмовилися від необґрунтованого нормативу 1,6 ц зерна. Однак, вважаємо, що більш доцільно абсолютний рентний дохід визначати, використовуючи дані не тільки про витрати на орендну плату та державну підтримку сільського господарства, а й дані про суму коштів на фінансування землевпорядкувальних та землеохоронних робіт, а також витрати на підтримку державою галузі тваринництва. Розширення галузі тваринництва підвищить рівень забезпеченості рослинництва органічними добривами, що сприятиме збереженню ґрунтів та раціональному їх використанню.

Використання балів бонітету для визначення нормативів капіталізованого рентного доходу конкретного сільськогосподарського угіддя природно-сільськогосподарського району є цілком доречним, адже бонітетна оцінка найбільш точно відображає різницю у якості ґрунтів. Але варто зазначити, що бали бонітету були отримані в результаті бонітування земель України, що здійснене ще у 1993 році. Однак, на сьогодні ці бали можуть бути іншими, оскільки останнім часом урожайність сільськогосподарських культур значно зросла, що пояснюється використанням сучасних технологій агрохолдингами. Але, при цьому підприємства не дотримуються сівозміни, скоротили набір культур до трьох-чотирьох. В таких умовах зростання урожайності пояснюється не тільки новими сортами, але, переважно застосуванням великих доз добрив, що призводить до забруднення сільськогосподарських земель. Відповідно, вміст хімічних речовин та мікроелементів, що є одним з показників визначення балів бонітету, сьогодні може значно відрізнятись від цих показників станом

на 1993 рік. Отже, доречним є перед визначенням сучасної нормативної грошової оцінки провести й сучасне бонітування ґрунтів.

Таким чином вважаємо, що для визначення диференційного рентного доходу, як головного критерію грошової оцінки землі, та у відповідності до теорії земельної ренти більш пропнуємо визначати за формулою (2.2):

$$P_{\text{дн}} = \sum_{i=1}^{i=n} ((B_{\text{кр}} - B_{\text{гір}}) \cdot Ц_{\text{бі}} \cdot Ц_i) \div N \quad (2.2)$$

$B_{\text{кр}}$ - бал бонітету кращого за якістю ґрунту;

$B_{\text{гір}}$ – бал бонітету гіршого за якістю ґрунту;

$Ц_{\text{бі}}$ – ціна одного балу бонітету по i -тій культурі сівозміни, ц;

З наведеної формули видно, що вираз $[(B_{\text{кр}} - B_{\text{гір}}) \cdot Ц_{\text{бі}}]$ являє собою не що інше як різницю між найвищим рівнем нормативної (природної) урожайності, що забезпечують найкращі ґрунти, та найнижчим рівнем нормативної урожайності, що можна отримати на гірших за якістю ґрунтах.

За формулою (1) нами розраховано величину диференційного рентного доходу ($P_{\text{дн}}$) на підставі набору культур рекомендованої сівозміни для природно-кліматичної зони Лісостеп Сумської області. Ґрунти цієї природно-кліматичної зони мають найвищий бал бонітету 71-80. Нами в розрахунок взято значення бонітету 75 балів. За найгірше значення бонітету взято бал бонітету ґрунтів Полісся, а саме 39 балів. Ціну одного балу бонітету, що представляє собою величину урожаю кожної культури сівозміни, що забезпечує кожен бал бонітету, використано з [33].

Ціну реалізації центнера i -тої культури сівозміни розраховували шляхом збільшення співставних цін сільськогосподарської продукції 2010 року на коефіцієнт зростання курсу долара в 2018 році порівняно з 2010 роком. Кількість культур сівозміни складає 10, також приймаємо, що поле під кожною культурою має площу 1 га.

Розрахунок диференційного рентного доходу ($P_{дн}$) для ґрунтів зони Лісостеп показав, що він складає 5891 грн./га.

Нормативну грошову оцінку землі слід визначати за формулою (2.3):

$$ГОЗн = (P_{дн} + P_{абс}) \cdot T_k \cdot k_1 \cdot k_2 \cdot \dots \cdot k_n \quad (2.3)$$

де ГОЗн – нормативна грошова оцінка землі (орних земель), грн./га;

$P_{абс}$ - абсолютний дохід з гектара орних земель, грн./га;

T_k – термін капіталізації, років;

$k_1 \cdot k_2 \cdot \dots \cdot k_n$ – поправочні коефіцієнти, що враховують характеристики землі як просторового базису (рис. 2.1).

Для розрахунку абсолютного доходу як суми всіх вказаних вище витрат ми скористалися даними про суми орендної плати та допомоги держави сільському господарству, що наведена у [26]. Питома вага орендної плати та допомоги держави від суми результату операційної діяльності сільськогосподарських підприємств, що припадає на рентний дохід, складає біля 42%. Таким чином величина абсолютного доходу з гектару земель складе 2474 грн./га.

Термін капіталізації пропонуємо встановити 10 років, тобто на рівні тривалості сівозміни 7-10 років. Такий термін відповідає Закону України «Про оцінку земель» [34]. Отже, по-перше, дані нормативної грошової оцінки будуть постійно оновлюватися і відповідатимуть сучасності; по-друге, здійснюючи кожні 10 років оцінку, відбувається контроль з боку державних органів за станом ґрунтів після закінчення ротації сівозміни. Все це стимулюватиме дотримання сівозмін сільськогосподарськими землекористувачами, що, в свою чергу, сприятиме раціональному використанню та збереженню ґрунтів.

Таким чином, нормативна грошова оцінка орних земель за формулою (2.4) складе:

$$\text{ГОЗ}_H = (5891 + 2474) \cdot 10 = 83650 \text{ грн./га.} \quad (2.4)$$

Для земель гіршої якості, на яких не утворюється диференційний рентний дохід, нормативна грошова оцінка земель повинна бути на рівні абсолютного доходу. Відповідно нормативна грошова оцінка гірших земель ($\text{ГОЗ}_{H_{\text{гір}}}$) складе:

$$\text{ГОЗ}_{H_{\text{гір}}} = 2474 \cdot 10 = 24740 \text{ грн./га.} \quad (2.5)$$

Поправочні коефіцієнти з формули, що враховують характеристики землі як просторового базису, перераховані на рис.1. Методика визначення вказаних коефіцієнтів викладена в [30; 31; 25]. Використання цих коефіцієнтів дасть можливість скоригувати визначену нами нормативну грошову оцінку для кожної окремої земельної ділянки, що матиме значення в умовах вільного ринку землі.

Слід відмітити, що визначена нами величина нормативної грошової оцінки землі значно перевищує розмір нормативної грошової оцінки, що визначена Держгеокадастром станом на 01.01.2018 року, яка складає 26636,19 грн./га для ріллі Сумської області [35]. Однак вартість землі в закордонних країнах значно вища. Так, «у США ціни на землі сільськогосподарського призначення коливаються від 2–3 тис. дол. за гектар в посушливих районах до 30–40 тис. в Каліфорнії. У країнах Європи цінова шкала теж дуже висока: від 4 тис. євро за гектар у Фінляндії до 10–12 тис. євро за гектар у Франції та Німеччині, а в Нідерландах – 25 тис. євро» [36], у Польщі вартість одного гектару орної землі становить понад 7000 дол. За нашими розрахунками нормативна грошова оцінка землі складає 83650 грн./га, що становить 3144 дол./га, тобто така вартість землі в Україні знаходиться на нижній межі діапазону цін на землю, що встановилися у закордонних країнах, і, відповідно може мати місце і для нашої країни. Окрім цього, висока вартість землі буде перешкодою для скуповування олігархами та агрохолдингами великих земельних масивів після зняття мораторію на

продаж землі. Також, при збільшенні вартості землі, збільшаться і суми земельного податку до бюджету.

Висновки. Таким чином, у нашому дослідженні проаналізовані теоретико-методичні положення, які було покладено в основу офіційних методик нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення 1995 та 2016 років. Наведена порівняльна характеристика обох методик. Обґрунтовані концептуальні положення удосконалення методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, дають можливість більш системно врахувати у вартісній оцінці землі її характеристики як засобу праці, предмету праці та просторового базису. Розрахована грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення з урахуванням запропонованих положень більш повною мірою відповідає сучасним умовам агрогосподарювання.

Для подальшого удосконалення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення необхідно:

- провести сучасне бонітування ґрунтів;
- перед бонітуванням провести агрохімічне обстеження ґрунтів на предмет визначення вмісту не тільки поживних речовин та мікроелементів, а також і забруднюючих речовин;
- нормативну грошову оцінку землі слід визначати на підставі набору культур рекомендованих сівозмін;
- рентний дохід визначати на основі порівняння нормативної урожайності та доходу від виробництва культур сівозміни на кращих та гірших за родючістю землях;
- при визначенні абсолютної ренти враховувати не лише дані про витрати на орендну плату та підтримку державою сільського господарства, а й дані про потребу у коштах на фінансування землевпорядкувальних та землеохоронних робіт; окремою статтею виокремити кошти на підтримку галузі тваринництва, що сприятиме дотриманню сівозмін та збереженню родючості ґрунту;

- термін капіталізації встановити на рівні тривалості ротації сівозміни, після закінчення якої проводити нову оцінку земель для її актуалізації та підтримання контролю за якістю землі;

- при визначенні нормативної грошової оцінки слід врахувати характеристики землі як просторового базису, зокрема: відстань розташування від центрів реалізації продукції, якість шляхів сполучення, розташування стосовно ємного ринку збуту продукції та забезпеченість земельної території закладами соціальної сфери.

Таким чином, врахування розглянутих в даному дослідженні концептуальних положень подальшого удосконалення методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення дасть можливість більш точно визначати нормативну грошову оцінку кожної окремої земельної ділянки у відповідності до загальновизнаної теорії земельної ренти, а також виконувати землеохоронну функцію, чого досі не виконувала жодна з двох прийнятих в Україні методик нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. Більш точне визначення вартості земельних ділянок відповідатиме умовам земельного ринку та децентралізації повноважень щодо розпорядження територіальними громадами належними їм землями.

В подальшому необхідно приділити увагу розробці механізмів стимулювання раціонального землекористування та збереження родючості на основі нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, а також концептуальних положень грошової оцінки сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень, а також забруднених та порушених земель (результати дослідження будуть представлені у статті О.М.Ковальова, І.Є.Ярова, О.М. Дутченко, Г.А.Мішеніна. Еволюція удосконалення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики).

3 СОЦІАЛЬНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ОТГ

3.1 Оцінювання впливу екологічних детермінант на забезпечення сталого розвитку країни та територіальної громади

У вересні 2015 р. Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято 17 Цілей Сталого Розвитку до 2030 року (ЦСР). Ці цілі охоплюють різноманітні проєкції, зокрема, подолання бідності, якісна освіта, нівелювання гендерної дискримінації, вирішення низки екологічних проблем тощо. Саме на забезпечення досягнення цільових орієнтирів, визначених у розрізі кожної ЦСР будуть спрямовані зусилля світової спільноти. Однак, досягнення бажаного позитивного синергетичного ефекту неможливе без злагодженої взаємодії економічних агентів на наднаціональному, національному та субнаціональному рівнях. Таким чином, досягнення ЦСР є пріоритетом розвитку не лише країни в цілому, але і кожної окремої територіальної громади.

У даному контексті варто зауважити, що сталий розвиток передбачає координацію трьох проєкцій: економічної, соціальної та екологічної. І саме остання складова є надзвичайно важливою для функціонування територіальних громад, адже досить часто (особливо в країнах, що розвиваються) діяльність сільськогосподарських та промислових підприємств супроводжується низкою негативних для навколишнього середовища наслідків (забруднення водойм, деградація ґрунтів, знищення популяції певних видів флори та фауни, скорочення площі лісів, збільшення викидів парникових газів).

Саме тому, як з теоретичної, так і з емпіричної точок зору, надзвичайно важливим є дослідження впливу різноманітних проявів екологічної складової на забезпечення сталого розвитку країни та громад, оскільки ідентифікація найбільш релевантних факторів впливу дозволить окреслити потенційне коло

ризиків і, відповідно, сформувані програму конкретних адресних заходів, направлених на їх нівелювання.

Екологічна складова сталого розвитку передбачає використання земельних, водних ресурсів та біорізноманіття таким чином, щоб не створювати руйнівного впливу для навколишнього середовища. Setboonsarng and Gregorio [37] відмічають, що особливо згубний вплив на навколишнє природне середовище справляють використання сільськогосподарськими підприємствами хімічних добрив та спалюваних видів палива. Автори також відзначають, що одним із можливих варіантів скорочення негативного впливу сільського господарства на екологію є активна імплементація органічного агрогосподарювання. Досліджуючи досвід Литви у напрямку побудови сталого господарювання Galnaitytė et al. [38] також виявили, що поширення органічного агрогосподарювання має гарні перспективи у даному напрямку, адже, з одного боку, сприяє вирішенню важливих екологічних проблем (зменшення деградації ґрунтів, споживання води тощо), і, разом з тим, не поступається за рівнем врожайності порівняно з традиційним сільським господарством. Urbaniec [39] на основі дослідження польського досвіду також відмічає, що використання екоінновацій може перевести розвиток АПК на якісно новий рівень, проте такий перехід можливий лише за умови масивної державної підтримки.

Разом з тим, Taliouris and Trihas [40] відзначають, що перехід до сталого розвитку економіки в цілому та у розрізі її окремих секторів стає закономірним результатом сучасного етапу розвитку світогосподарських відносин, оскільки у практику ведення бізнесу у ХХ-ХХІ ст. було імплементовано ряд екологічно та соціально відповідальних концепцій, запровадження яких протягом останніх десятиліть стає вже не добровільним, а обов'язковим (у вигляді профільних директив чи інших нормативних документів), що додатково підтверджує важливу роль державного регулювання у забезпеченні сталого розвитку.

Alarcón and Bodouroglou [41] відмічають декілька важливих аспектів, що зумовлюють формування сталого розвитку країни та її адміністративних утворень, а саме: сталий розвиток не є стихійним процесом, а вимагає чіткої та продуманої державної стратегії; запровадження еко-інновацій неможливе без широкомасштабних як приватних, так і державних інвестицій, ефективність яких можна оцінити лише у довгостроковій перспективі; перехід до моделі АПК, орієнтованої на забезпечення продовольчої безпеки стає можливим лише в умовах існування політичної волі, а також сприйняття цієї концепції як внутрішніми (всередині країни), так і міжнародними стейкхолдерами. Таким чином, дане дослідження ще раз, проте дещо з іншої перспективи обґрунтовує важливість активної участі державних та наднаціональних інституцій у забезпеченні сталого розвитку.

Aliyas, Ismail, and Alhadeedy [42] досліджуючи перспективи сталого розвитку АПК в Іраку запропонували наступні кроки у напрямку посилення екологічності цього сектору національного господарства: зниження використання токсичних добрив в АПК та перехід до органічного виробництва; диверсифікація продуктів харчування як джерела отримання енергії (відмова від вразливих до кліматичних умов злаків на користь їх більш стійких альтернатив); використання сільськогосподарських технологій з низьким споживанням води (інноваційні іригаційні технології, використання дощової води для поливу врожаю тощо); інвестування у відновлювальну енергію. Таким чином, дослідники також підтверджують надзвичайну вагомість екологічно-сталого розвитку АПК для забезпечення продовольчої безпеки країни, а також зменшення негативного впливу АПК на навколишнє середовище.

Крім того, доцільно приймати до уваги не лише те, як (не)екологічність може впливати на окремі параметри продовольчої безпеки країни чи регіону, а й те, що підхід до споживання їжі (харчові звички) можуть провокувати екологічно безвідповідальну поведінку сільськогосподарських підприємств. Саме дослідження Csigéné Nagypál et al. [43] спрямоване на висвітленні

питань щодо перспектив відповідального споживання на сучасному етапі розвитку. Більше того, автори відмічають, що споживачі продовольчих товарів на сьогоднішній день позитивно сприймають та підтримують тренди екологічно відповідальної поведінки, що в перспективі може стати додатковим рушійним механізмом на шляху забезпечення сталого розвитку. Разом з тим, виховання відповідального споживання повинне стати одним із напрямків державної політики, оскільки поінформованість населення щодо негативних екологічних, економічних чи соціальних проявів від функціонування АПК може значно покращити якість харчової поведінки.

Таким чином, у якості вимірника сталого розвитку у даному дослідженні запропоновано обрати індекс продовольчої безпеки, оскільки її на сьогоднішній день на національному та регіональному рівні сталий розвиток вже асоціюється не стільки з високими темами економічного зростання, а якістю життя населення.

З метою кількісного оцінювання продовольчої безпеки FAO розробила набір індикаторів, які характеризують кожну її з різних перспектив.

Наявність продовольчих товарів (Availability): 1) Середня достатність енергетичної цінності раціону, % (ADESA); 2) Середня вартість виробництва харчових продуктів, дол. США на душу населення (FoodProd); 3) Питома вага енергії від споживання зернових, коренеплодів та бульб, % (CRT); 4) Середнє споживання білку, гр / на душу населення / на добу (Protein); 5) Середнє споживання білку тваринного походження, гр / на душу населення / на добу (AnProt).

Доступ до продовольства (Access): 1) Щільність залізничних колій, км (Rail); 2) ВВП на душу населення, дол. США (GDPpc); 3) Поширеність недоїдання, % (Under); 4) Глибина продовольчого дефіциту, Ккал / на душу населення / на добу (FoodDef).

Продовольча стабільність (Stability): 1) Коефіцієнт залежності імпорту зернових, % (Cereals); 2) Частка орних земель, обладнаних зрошувальним обладнанням, % (Irrig); 3) Частка імпорту продовольчих товарів в загальному

обсязі експорту, % (ImEx); 4) Політична стабільність та відсутність насильства / тероризму (PolStab); 5) Обсяг виробництва продовольчих товарів на душу населення, тис. дол. США (FPV); 6) Споживання продуктів харчування, Ккал / на душу населення / на добу (FoodSup).

Культура споживання продовольчих товарів (Utilization): 1) Частка населення, що має доступ до покращених джерел питної води, % (ImWater); 2) Частка населення, що користується базовими санітарними послугами, % (Sanit); 3) Поширеність ожиріння серед дорослого населення (18 р. і старше), % (Obesity); 4) Поширеність анемії серед жінок репродуктивного віку (15-49 р.), % (Anemia).

FAO також виділяє декілька додаткових показників, проте вони не увійшли до вибірки, на основі якої було здійснено емпіричні розрахунки, оскільки не відповідали критерію співрозмірності показників (для деяких країн число спостережень є досить невеликим). Статистичний масив було сформовано за даними FAOSTAT за 2000-2016 рр. [44]

Варто відмітити, що усі описані вищі параметри в комплексі характеризують продовольчу безпеку, проте безпосередньо FAO не розроблено алгоритм їх агрегування, а тому в рамках даного дослідження було сформовано Food Security Index на основі використання одного з найпоширеніших методів згортки – Principal Component Analysis (PCA). Технічно дане завдання було реалізовано за допомогою програмного продукту Stata 12/SE.

Однак, перш ніж перейти до застосування PCA потрібно привести показники до співставного вигляду, адже вони мають різні одиниці вимірювання, тобто необхідно провести їх нормалізацію. Процес нормалізації у межах даного дослідження буде ґрунтуватися на визначенні статусу конкретного показника як стимулятора чи дестимулятора. Показник вважається стимулятором, якщо зростання його значення позитивно впливає на результативну ознаку, в іншому випадку індикатор є дестимулятором.

Нормалізація показників-стимуляторів буде здійснена за формулою 3.1:

$$\tilde{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{jmax}} \quad (3.1)$$

where \tilde{x}_{ij} - нормалізоване значення показника; x_{ij} - поточне значення показника, що нормалізується; x_{jmax} - максимальне по усій сукупності спостережень значення показника, що нормалізується.

Нормалізація показників-дестимуляторів буде здійснена за формулою 3.2:

$$\tilde{x}_{ij} = \frac{x_{jmin}}{x_{ij}} \quad (3.2)$$

де \tilde{x}_{ij} - нормалізоване значення показника; x_{ij} - поточне значення показника, що нормалізується; x_{jmin} - мінімальне по усій сукупності спостережень значення показника, що нормалізується.

Слід зауважити, що показник «political stability and absence of violence» (PolStab) є індексом, значення якого знаходиться у діапазоні [-2.5; 2.5], де вищому значенню показника відповідає кращий стан політичної стабільності, а тому з метою нормалізації цього індикатора усі його значення було поділено на «2.5».

На наступному етапі усі нормалізовані значення параметрів, що характеризують продовольчу безпеку, виступають вхідним масивом, на основі якого у Stata 12/SE буде здійснено PCA, за результатами якого буде виведено Food Security Index (FSI) за формулою 3.3:

$$FSI = \sum_{i=1}^p \lambda_i x_{ij} \quad (3.3)$$

where FSI - Food Security Index; λ_i – власні значення індикаторів, що формують першу головну компоненту (1st principal component); x_{ij} – фактичне значення відповідного показника продовольчої безпеки

Таким чином, сформований Food Security Index виступає результативною змінною регресійного аналізу панельних даних, що буде здійснено на наступному етапі, у розрізі якого відбувається виявлення впливу різноманітних екологічних детермінант на Food Security Index на основі використання panel data regression analysis програмного комплексу Stata 12/SE.

Масив факторних змінних було сформовано за даними the World Bank DataBank [45] та UNEP Environmental Data Explorer [46]. Зокрема, до нього увійшли такі змінні як: доступ до чистих видів палива та технологій готування їжі (% населення) (X1); доступ до електроенергії (% населення) (X2); доступ до електроенергії у сільській місцевості (% сільського населення) (X3); доступ до електроенергії у містах (% міського населення) (X4); сільськогосподарські угіддя (% загальної площі земель) (X5); викиди метану АПК (% від загального обсягу викидів) (X6); викиди окису азоту АПК (% від загального обсягу викидів) (X7); альтернативна та атомна енергія (% від загального обсягу використання енергії) (X8); вирощування аквакультур (метричних тон) (X9); рілля (% загальної площі земель) (X10); урожайність (кг/га) (X11); викиди двоокису вуглецю (метричних тон на душу населення) (X12); рентна плата за видобуток вугілля (% ВВП) (X13); спалювані відновлювані енергоресурси (% від загальної енергії) (X14); індекс врожайності (2004-2006 = 100) (X15); втрати електроенергії при транспортуванні та передачі (% від обсягу виробленої електроенергії) (X16); виробництво електроенергії від вугілля (% від загального обсягу електроенергії) (X17); електроенергія від ГЕС (% від загального обсягу електроенергії) (X18); виробництво електроенергії від газу (% від загального обсягу електроенергії) (X19); виробництво електроенергії від нафти, газу та

вугілля (% від загального обсягу електроенергії) (X20); виробництво електроенергії з відновлюваних джерел, крім ГЕС (% від загального обсягу електроенергії) (X21); споживання добрив (кг/га ріллі) (X22); лісистість (% загальної площі земель) (X23); рентна плата за використання лісових ресурсів (% від ВВП) (X24); споживання горючих корисних копалин (%) (X25); площа земель під злаковими культурами (га) (X26); викиди метану (% зміни з 1990 р.) (X27); рентна плата за використання корисних копалин (% від ВВП) (X28); рентна плата за користування природним газом (% від ВВП) (X29); викиди окису азоту (% зміни з 1990 р.) (X30); рентна плата за користування нафтою (% від ВВП) (X31); викиди інших парникових газів (% зміни з 1990 р.) (X32); землі під багаторічними насадженнями (% загальної площі земель) (X33); виробництво електроенергії з відновлюваних джерел (% загального виробництва електроенергії) (X34); загальний обсяг рентної плати за користування природними ресурсами (% від ВВП) (X35).

У даному дослідженні було використано щорічні статистичні дані залежної та незалежних змінних за період 2000-2016 рр. Panel data regression analysis було проведено для 28 країн Центральної та Східної Європи (колишні держави соціалістичного блоку): Азербайджан, Албанія, Білорусь, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Вірменія, Грузія, Естонія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Польща, Росія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Таджикистан, Туркменістан, Угорщина, Узбекистан, Україна, Хорватія, Чехія, Чорногорія.

Отже, за результатами застосування РСА програмного комплексу Stata SE/12 було розраховано FSI з використанням формули (3). Діаграма розсіювання власних значень представлена на рис. 3.1.

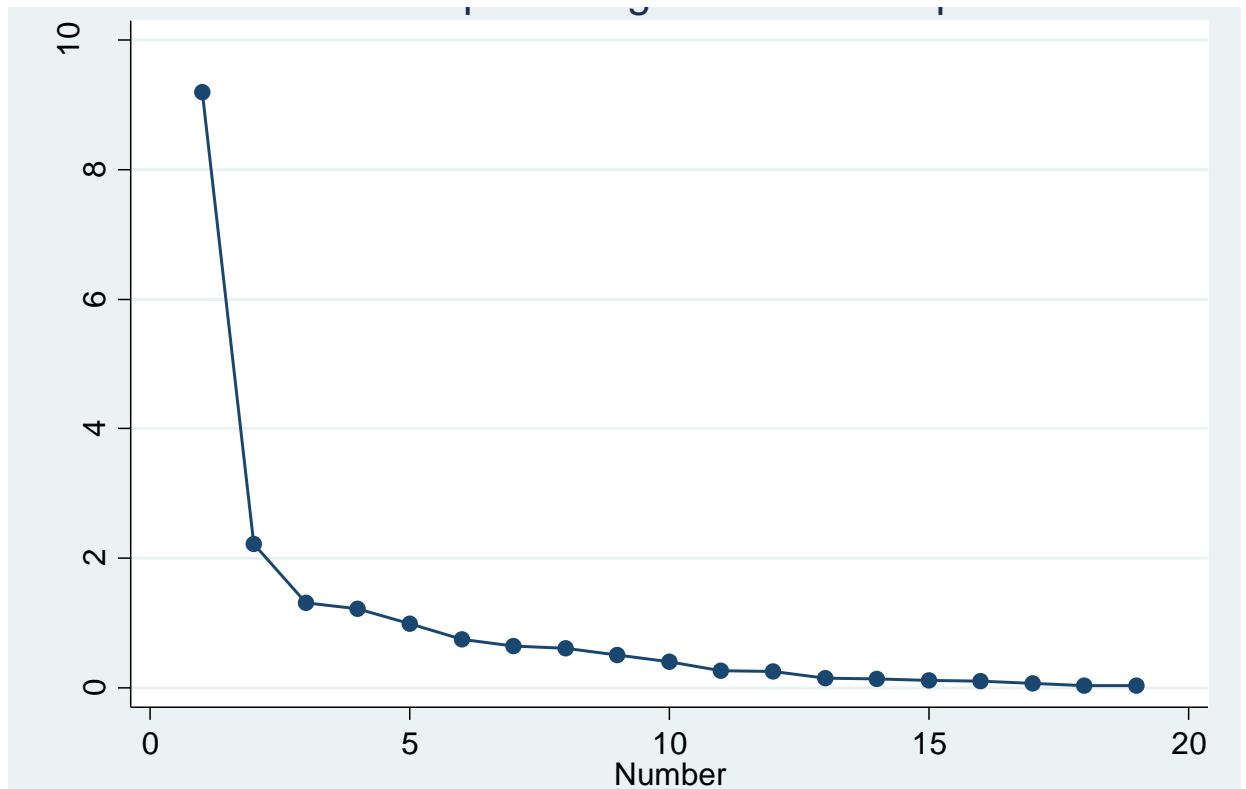

Рисунок 3.1 – Діаграма розсіювання власних значень FSI

Так, можна відмітити, що перша головна компонента має найвище власне значення (9.19083) і дозволяє пояснити 48.37% загальної варіації ознак, а тому вагові коефіцієнти саме цієї головної компоненти будуть використані для згортки 19 часткових індикаторів, що формують індекс продовольчої безпеки (FSI).

Таким чином, FSI сформовано наступною формулою 3.4:

$$\begin{aligned}
 FSI = & 0.2571ADESA + 0.2452FoodProd - 0.2904CRT & (3.4) \\
 & + 0.2994Protein + 0.2761AnProt \\
 & + 0.2126Railway + 0.2834GDPpc + 0.2779Under \\
 & + 0.2266FoodDef + 0.1765Cereals - 0.2673Irrig \\
 & + 0.1203ImEx + 0.2416PolStab + 0.1295FPV \\
 & - 0.0198FoodSup + 0.2247ImWater \\
 & + 0.0920Sanit - 0.2855Obesity + 0.1908Anemia
 \end{aligned}$$

Варто зауважити, що якби усі 19 вхідних показників FSI набули б максимального значення (1), то з урахуванням коефіцієнтів, приведених у формулі (3.4), інтегральний показник досягнув би значення 2,3907, що є його максимумом.

На наступному етапі, використовуючи panel data regression analysis (random-effect GLS regression) програмного комплексу Stata SE/12 було виявлено наступні закономірності впливу екологічних детермінант на рівень сталості розвитку країни та її територіальних громад (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Результати регресійного аналізу

FSI	Coef.	Std. Err.	Z	P> z
X1	0.0241	0.0017	14.57	0.000
X2	0.3088	0.0366	8.43	0.000
X3	0.2435	0.0290	8.38	0.000
X4	0.2640	0.0385	6.86	0.000
X5	-0.0085	0.0038	-2.21	0.027
X6	-0.0208	0.0051	-4.03	0.000
X7	0.0132	0.0034	3.86	0.000
X8	-0.0063	0.0030	-2.08	0.038
X9	0.0001	1.84e-06	6.14	0.000
X10	-0.0028	0.0047	-0.61	0.542
X11	0.0002	0.0000	11.40	0.000
X12	-0.0882	0.0119	-7.40	0.000
X13	0.0511	0.0373	1.37	0.170
X14	0.0291	0.0055	5.26	0.000
X15	0.0057	0.0005	11.21	0.000
X16	-0.0184	0.0029	-6.37	0.000
X17	0.0022	0.0022	0.97	0.332
X18	-0.0065	0.0021	-3.11	0.002
X19	0.0072	0.0016	4.56	0.000
X20	0.0011	0.0016	0.69	0.490
X21	0.0303	0.0040	7.50	0.000
X22	0.0007	0.0001	4.13	0.000
X23	0.0279	0.0044	6.39	0.000
X24	-0.4325	0.0739	-5.85	0.000
X25	-0.0033	0.0028	-1.18	0.237
X26	1.76e-08	1.06e-08	1.66	0.097
X27	0.0047	0.0013	3.50	0.000
X28	0.0565	0.1174	4.81	0.000
X29	-0.0143	0.0040	-3.53	0.000
X30	-0.0006	0.0009	-0.62	0.533
X31	-0.0263	0.0052	-5.02	0.000

Продовження таблиці 3.1

X32	0.0004	0.0001	2.89	0.004
X33	0.0591	0.0052	11.36	0.000
X34	0.0195	0.0017	11.75	0.000
X35	-0.1106	0.0342	-3.23	0.001

За результатами проведення регресійного аналізу було виявлено, що статистично незначимим на рівень продовольчої безпеки є вплив таких параметрів: питома вага орних земель; співвідношення рентної плати за видобуток вугілля до ВВП; частка виробництва електроенергії з вугільних джерел у загальному виробництві електроенергії; частка виробництва електроенергії з нафти, газу та вугільних джерел у загальному виробництві електроенергії; частка споживання енергії викопного палива в загальному обсязі споживання енергії; викиди закису азоту (% зміни від 1990 року). Таким чином, попри загальноприйнятий підхід щодо того, що масове розширення виробництва та споживання енергії викопного палива негативно впливає на навколишнє середовище і, в свою чергу, призводить до погіршення продовольчої безпеки, результати наших емпіричних досліджень спростовують це твердження. Це можна пояснити тим, що протягом останніх десятиліть структура виробництва енергії різко змінилася: тенденція до поширення більш екологічних технологій у виробництві енергії стає все більш актуальною.

Разом з тим, перелік факторів, що викликають підвищення продовольчої безпеки включає наступні: частка альтернативної та ядерної енергії в загальному споживанні енергії; втрати на передачу та розподілення електроенергії (% від виробленої продукції); виробництво електроенергії з гідроелектричних джерел (% від загальної кількості); питома вага рентної плати за користування лісовими ресурсами у ВВП; частка орендної плати за видобуток природного газу у ВВП; частка орендної плати за видобуток нафти у ВВП; загальна рента за користування природними ресурсами (% від ВВП).

Таким чином, отримані результати підтверджують висновки, що отримали Makutėnienė, Baležentis, and Štreimikienė [47] у своєму емпіричному дослідженні щодо споживання електроенергії підприємствами АПК у країнах Європейського Союзу за 1995-2009 рр., які відмічають тенденцію до скорочення цього показника, що відповідає директивам ЄС. Разом з тим, таке скорочення не мало значного негативного впливу на створення доданої вартості у сфері АПК. Додаткове підтвердженням правильності вектору розвитку сфери АПК у країнах ЄС також можна знайти у праці Kocisova, Gavurova, and Kotaskova [48], у якій за допомогою Data Envelopment Analysis було оцінено ефективність АПК у країнах ЄС за 2005-2015 рр. За результатами емпіричного дослідження було виявлено доволі високий рівень ефективності АПК в аналізованих країнах. Схожі висновки у своєму дослідженні щодо ефективності АПК країн ЄС за 2010-2013 рр. отримали Reiff et al. [49], а саме: дослідники виявили високу ефективність функціонування досліджуваного сектору в усіх країнах, проте більшою вона була для таких держав як Нідерланди, Бельгія, Франція, Данія та Німеччина.

Отже, приведені емпіричні дослідження засвідчують ефективність та правильність трансформаційних процесів на шляху скорочення споживання електроенергії (підтверджено на досвіді країн ЄС), а також обґрунтованість висновків, отриманих у розрізі даного прикладного аналізу щодо виявлення впливу екологічних детермінант на сталий розвиток країни та регіону.

Також негативно на стан продовольчої безпеки впливає зростання викидів метану сектором АПК (% від загальної кількості) та викидів CO₂ (метричних тон на душу населення), що є закономірним. Разом з тим, значення коефіцієнта при останній змінній є не досить високим, тобто вплив є не масштабним, порівняно з іншими факторами. Поясненням цьому може бути тенденція до скорочення CO₂ emissions протягом останніх 10-15 років, підтвердження чому у своєму дослідженні також наводять Pysheva et al. [50].

До групи факторів негативного впливу також потрапили «сільськогосподарські угіддя (% загальної площі земель)» та «постійні

сільськогосподарські угіддя (% загальної площі земель)» (але статистичне значення першого згаданого показника трохи менше, ніж для інших показників – є статистично значущим на 95% довірчому інтервалі). Це здається нелогічним, оскільки, з одного боку, розширення площ сільськогосподарських угідь має на меті забезпечення достатнього обсягу виробництва продовольства, але, з іншого боку, тиск екологічних проблем змушує сільське господарство обмежувати використання природних ресурсів (грунт, воду тощо) та забезпечити вищу врожайність з меншими ресурсами. Отже, результати наших емпіричних досліджень підтверджують необхідність впровадження в сільському господарстві екологічного, ресурсозберігаючого та інноваційного підходу управління.

Разом з тим, було зафіксовано позитивний вплив таких змінних як доступ до чистого палива та технологій приготування їжі, доступ до електроенергії (загальної, сільської та міської) на стан продовольчої безпеки. Також позитивно на рівень продовольчої безпеки впливають фактори врожайності, що є закономірним, адже фактично характеризує ефективність використання природних ресурсів АПК для виробництва продовольчих благ, а тому більша віддача (вище значення фактору) обумовлює покращення продовольчої безпеки з мінімальним негативним впливом на навколишнє середовище.

Таким чином, отримані емпіричні результати дозволили виявити найбільш проблемні і, разом з тим, перспективні аспекти екологічної складової, що є вирішальними для забезпечення продовольчої безпеки в країні та регіонах. Так, попарне тестування щодо виявлення зв'язку екологічних детермінант сталого розвитку дозволило виявити певні закономірності: не підтверджено статистично значимий вплив експансії виробництва електроенергії з корисних копалин на FSI, проте розширення виробництва та споживання електроенергії з інших традиційних джерел енергії негативно позначається на продовольчій безпеці, що актуалізує необхідність переходу до більш есо-friendly способів отримання

електроенергії, а також зменшення загального рівня енергоспоживання при виробництві продуктів харчування; розширення обсягів сільськогосподарських угідь не є фактором зростання рівня продовольчої безпеки, що засвідчує необхідність широкомасштабного переходу від екстенсивного до інтенсивного способу агрогосподарювання з використанням еко-інновацій, що дозволять отримувати кращий врожай, використовуючи при цьому мінімум природних ресурсів (земельних та водних); негативно на продовольчій безпеці також позначається зростання викидів парникових газів, проте невисокі значення коефіцієнтів при змінних свідчать про зменшення негативного тиску цих факторів, обумовленого суворим контролем з боку національних та наднаціональних інституцій за цими процесами.

Отже, на основі отриманих емпіричних результатів можна окреслити певне коло рекомендацій щодо поліпшення екологічної сталості розвитку країни та окремих територіальних громад: запровадження еко-інновацій у сфері АПК, покликаних зменшити масштабне використання водного та земельного фонду у процесі виробництва продовольчих товарів; перехід до енергоощадного агрогосподарювання; поширення практики органічного агрогосподарювання; продовження на наднаціональному рівні роботи щодо створення нормативних документів у сфері сталого розвитку АПК та їх імплементація на національному рівні; подальше зростання поінформованості щодо негативних наслідків екологічно безвідповідального агрогосподарювання та ін. Усі означені заходи дозволять зберегти існуючі позитивні тренди у запровадженні сталого розвитку, а також створити передумови для устаткування нових.

3.2 Суспільне благополуччя та екологічний стан розвитку економічних систем

Проблеми сталого розвитку підкреслюють важливість зміни клімату та якості навколишнього природного середовища на різних рівнях, в тому числі і на рівні ОТГ. Поліпшення якості навколишнього природного середовища є важливим стратегічним завданням в більшості країн світу. Країни, що розвиваються стикаються з особливими проблемами в цій сфері, тому що, в першу чергу, цим країнам доводиться мати справу з економічними проблемами. Зростаюча стурбованість з приводу якості навколишнього природного середовища привертає увагу дослідників і розробників екологічної політики. Взаємозв'язок між економічним зростанням і забрудненням навколишнього середовища є об'єктом досліджень економістів протягом багатьох років. Відповідно до роботи Євдокимов і ін. [51], існує дві основні конкуруючі точки зору відносно цих зав'язків: по-перше, економічне зростання є шкідливим для навколишнього природного середовища через неефективне використання ресурсів, а відповідно до другого погляду, технічний прогрес і економічне зростання є фактором підвищення якості навколишнього природного середовища. Основою для аналізу взаємозв'язку між економічним розвитком і якістю навколишнього природного середовища є екологічна крива Кузнеця (ЕКК), котра показує обернену U-подібну залежність між забрудненням і рівнем доходів на душу населення.

Багато вчених досліджували взаємозв'язок між забрудненням навколишнього природного середовища та економічним зростанням і використовували викиди двоокису вуглецю (викиди CO₂) як індикатор екологічного забруднення. Тим не менш, цей показник або інші окремі показники забруднення поодиночі не можуть повністю охопити якість навколишнього природного середовища. Саме тому в даному дослідженні

використовується показник екологічних характеристик (ЕПІ) в якості узагальненого показника якості навколишнього природного середовища.

Чардан і Тан [52] стверджують, що серед найбільш важливих змінних, які пов'язані з погіршенням стану навколишнього природного середовища є споживання енергії. У більшості досліджень, споживання енергії та економічний розвиток використовуються при аналізі взаємозв'язку між економічним зростанням і забрудненням навколишнього середовищем, але ці показники не пояснюють ситуацію в деталях. Розуміння основних чинників якості навколишнього природного середовища має вирішальне значення для розвитку зеленої політики зростання ОТГ. Таким чином, основною метою має бути оцінка взаємозв'язку між якістю навколишнього природного середовища та економічною ефективністю в ряді країн, що розвиваються. Залежно від наявності даних ЕПІ дане дослідження спрямоване на включення п'ятнадцяти країн, що розвиваються.

Взаємозв'язок між економічним зростанням і якістю навколишнього природного середовища пояснюється такими припущеннями, що: а) із ростом доходу, гранична схильність до споживання має знижуватися або, принаймні бути постійною; б) гранична невдоволеність забрудненим навколишнім природним середовищем повинно зростати; в) гранична економічна вартість забруднення повинна збільшитися [53,54]. Де Брейн [55] пояснює обернену U-подібну залежність, шляхом розчленовування забруднення в двох ефектах: технічному і складовому. Технічний ефект пов'язаний із використанням більш продуктивних технологій, менш шкідливих матеріалів, а також більш екологічно чистим обладнанням. Все це можливо тільки при збільшенні доходу на душу населення. Проте, на ранніх етапах розвитку країни, технічний ефект приносить негативний вплив на якість навколишнього природного середовища через інтенсивну експлуатацію ресурсів. Ефект композиції пояснює гіпотезу ЕКК зі структурної точки зору. У процесі розвитку, коли країни стають багатшими, частка промислового сектора знижується по відношенню до сфери послуг. Нові промислові

сектори, що з'являються в економіці є менш шкідливими для навколишнього природного середовища. Ця точка зору підтверджується результатами Ціалані [56], і Карінцева [57].

Євдокимов і ін. [51] прийшли до висновку, що в рамках вже згаданого набору припущень обернена U-подібна залежність між забрудненням навколишнього природного середовища і доходами може існувати.

Відповідно до праці Маценко і Овчаренко [58], якість енергетичних ресурсів є важливим елементом підвищення ефективності використання енергії. Згідно Сабадаш та Петровська [59], необхідно прийняти відповідні інвестиційні рішення для вирішення екологічних конфліктів. Таранюк [60] стверджує, що реінжиніринг бізнес-процесів на промислових підприємствах дозволяє підвищити їх рентабельність і екологічну ефективність. Проте, Стерн [61] піддав критиці думку ЕКК гіпотези і заявив, що країни, що розвиваються при вирішенні екологічних проблем, іноді адаптують стандартами розвинених країн з короткою витримкою часу. Ця точка зору підтверджується також емпіричними результатами. Наприклад, Ціалані [56] виявив позитивну лінійну залежність між викидами CO₂ і ВВП на душу населення в разі Італії за період 1861-2002. Акбостані і ін. [62] стверджують, що існує монотонно зростаючий взаємозв'язок між викидами CO₂ і доходом на душу населення в Туреччині протягом всього періоду 1968-2003. В цьому випадку гіпотеза ЕКК також не підтвердилася.

Дослідження де Грот і ін. [63] на основі гіпотези ЕКК в Китаї протягом періоду 1982-1997 використовував набір даних, що складався із декількох компонентів, таких як відходи, забруднювачі води, тверді забруднюючі речовини, SO₂, і промисловий газ. У дослідженні не було підтримано гіпотезу ЕКК, але все-таки, автори виявили лінійну залежність між доходами і забрудненням навколишнього природного середовища, зокрема, збільшення доходів на душу населення було пов'язано зі зниженням рівня забруднення.

Галанжер [64] провів всебічний аналіз взаємозв'язку доходів та забруднення в Мексиці і не знайшов обернену U-подібну залежність. Замість

цього, було встановлено, що якість навколишнього природного середовища погіршується зі зростанням доходів. Галанжер вирішив перевірити припущення, що Мексика може бути «небом для забруднення». Ця гіпотеза була пов'язана з лібералізацією торгівлі, оскільки США перевели свою «брудне» виробництво в Мексику. Проте, гіпотеза «неба для забруднення» виявилася невірною. Було встановлено, що на початкових етапах частка брудної промисловості склала 30,1%, в той час як в кінці 26,5% виробництва.

Марсігліо і ін. [65], на відміну від попередніх досліджень розробив стандартний збалансований шлях зростання. Автори зробили висновок про те, що обернену U-подібна залежність може виникнути у відповідь на структурні зміни. Марсігліо і ін. показав, що негативний зв'язок між доходами і забрудненням можна було б пояснити як перехідне явище. Таким чином, в довгостроковій перспективі забруднення буде зростати в міру зростання доходу, генеруючи N-подібну криву.

Лачехеб і ін. [66] досліджував існування оберненої U-подібної залежності між економічним зростанням і викидами CO₂ в Алжирі за період 1971-2009 з використанням розподіленої бази авторегресії. Результати показали, що зв'язку ЕКК не існує, і здається, що доходи і населення мають значний вплив на викиди CO₂. Автори прийшли до висновку, що існує необхідність в Алжирі зміщуватися в бік послуг сервісної економіки і використання альтернативного поновлюваних джерел енергії для пом'якшення погіршення стану навколишнього природного середовища, а також сприяння стійкого економічного розвитку.

В останні роки велика увага була приділена визначникам забруднення навколишнього природного середовища і якості навколишнього природного середовища. Підводячи підсумки, можна стверджувати, що основним фактором забруднення є ВВП на душу населення, але вплив інших факторів на забруднення навколишнього природного середовища і якості навколишнього природного середовища також є важливим, хоча і не дослідженим. Кайку і Зервас [67] зробили огляд літератури по еволюції ЕКК-

концепції і можливих причин. Основні пояснювальні факторами визначено розподіл доходів, міжнародну торгівлю, структурні зміни, технічний прогрес, підвищення енергетичної ефективності, інститутів, управління і споживчі переваги.

Еглі [68] оцінив дві різних економетричні моделі ЕКК для Німеччини. Перша з них була традиційним з квадратичними показниками доходів на душу населення. Інша була пов'язана з виправленням помилок моделі (ЕСМ). Зокрема виявлено, що включення кубічних показників доходу на душу населення змінює знак коефіцієнта для деяких забруднюючих речовин. Наведена форма моделі тільки з квадратом на душу населення показала, інвертовані відносини та U-подібну форму.

Лі та ін. [69] досліджував вплив взаємозв'язку між фінансовим розвитком, якістю навколишнього природного середовища та економічним зростанням. Узагальнений метод моментів (GMM) був використаний в вибірці з 102 країн за період 1980-2010. Автори прийшли до висновку, що існує значна і міцна перевернута U-подібна залежність між економічним зростанням і викидами CO₂. Результати дослідження показали, що існує критична точка, в якій більш швидке економічне зростання йде за рахунок якості навколишнього природного середовища, а також після проходження критичної точки, погіршення якості навколишнього природного середовища призводить до істотного уповільнення темпів економічного зростання. АОмрі [70] та ін. досліджував взаємозв'язок між фінансовим розвитком, викидами CO₂, торгівлею та економічним зростанням з використанням моделей панельних даних і одночасним рівнянням для панелі 14 країн протягом періоду 1990-2011. Результати доводять існування відповідного між навколишнім природним середовищем і доходами, останнє дозволило зробити висновки про те, що не було ніякого зв'язку між викидами CO₂ і фінансовим розвитком,.

Дослідження Шахбазов і ін. [71], Шахбазов і ін. [72] і Шахбазов і ін. [73] підтверджує наявність екологічної кривої Кузнеця (ЕКК). Результати

показали, що інтенсивність використання енергії і економічне зростання (глобалізація) збільшує викиди CO₂, зокрема, аналіз показав, причинний зв'язок між економічним зростанням і викидами CO₂. Дуже схожі результати були отримані Шахбазом і ін. [73] для Тунісу за період 1971-2010. Отримані результати підтвердили довгострокові відносини між економічним зростанням, споживанням енергії, відкритістю торгівлі та викидами CO₂. Споживання вугілля істотно впливає на якість навколишнього природного середовища в економіці Південної Африки. Відкритість торгівлі покращує якість навколишнього природного середовища за рахунок зниження зростання енергетичних забруднювачів. Аналогічні результати були отримані для Пакистану за період 1971-2009 по Шахбазом і ін. [74].

Чандрян і Тан [52] оцінили вплив споживання енергії в транспортному секторі та прямих іноземних інвестицій на викиди CO₂ для АСЕАН-5 з коінтеграційною моделлю. Оцінка еластичності показала, що доходи і транспортне споживання енергії суттєво впливають на викиди CO₂, тоді як ПІІ не є суттєвим. Гіпотеза ЕКК була найбільш суттєвою для АСЕАН-5 економікою.

Лау та ін. [75] використовували оцінки і методологію причинності Грейнджер для обґрунтування гіпотези ЕКК в Малайзії за період 1970-2008 рр. Результати показали, що гіпотеза ЕКС діє в обох коротко- і довгостроковій перспективі в разі Малайзії. Було встановлено, що прямі іноземні інвестиції і торгівля призводять до погіршення якості навколишнього природного середовища.

Ахмед і Лонг [76] досліджував взаємозв'язок між викидами CO₂, економічним зростанням, споживанням енергії, лібералізацією торгівлі та щільністю населення в Пакистані протягом 1971-2008 періоду. Аналіз коінтеграційних зв'язків був використаний. Результати підтримали гіпотезу ЕКК як в короткостроковій перспективі і довгостроковій перспективі. Споживання енергії і економічне зростання є основним фактором, що внесок до забруднення навколишнього природного середовища в Пакистані. Крім

того, було встановлено, що торгівля підтримує якість навколишнього природного середовища.

Какар, Сарвар, і Мустафа [77] зробили висновок про те, що споживання енергії є найбільш істотним фактором, що визначає викиди CO₂ в Пакистані на основі, моделі логарифмічною множинного аналізу лінійної регресії за період з 1960 по 2008 року.

Результати Білджілі та ін. [78] підтримує гіпотезу ЕКК для панелі 17 країн ОЕСР за період 1977-2010 та вказує, що ВВП на душу населення має вплив на викиди CO₂, і що споживання відновлюваних джерел енергії дає негативний вплив на викиди CO₂. Автори підкреслюють важливість використання енергії з відновлюваних джерел, а також важливості вдосконалення технологій використання відновлюваних джерел енергії, оскільки вони здатні вирішити проблеми з глобальним потеплінням.

Алам і ін. [79] досліджували вплив доходів, споживання енергії та зростання населення на викиди CO₂ за допомогою авторегресії із розподіленним лагом (ARDL). Результати показують, що викиди CO₂ збільшилися разом із ростом доходів. Згідно з Апергіс [80] була випробувана дійсність ЕКК з використанням панелі на основі методологічних підходів коінтеграції. Проте, дані з методології коінтеграційних панелей були неоднозначними. Крім того, Дон і ін. [81] досліджували динамічну причинність зв'язку між викидами CO₂ на душу населення і валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення, споживання атомної енергії, а також споживання поновлюваних джерел енергії в рамках ЕКК для Китаю. Емпіричні результати підтвердили існування ЕКК для викидів CO₂ в Китаї. Емпіричні результати також показали, що в короткостроковій і довгостроковій перспективі, ядерна енергетика і відновлювані джерела енергії зіграють важливу роль в зменшенні викидів CO₂, в той час як споживання викопного палива дійсно є домінуючим винуватцем викидів CO₂.

Взаємозв'язок між викидами CO₂ від транспорту та економічною діяльністю в Саудівській Аравії за період 1971-2011 був досліджений Alshehry і Belloumi [82]. Автори виявили, що зворотного U-подібного зв'язку не існує між викидами CO₂ транспорту та економічним зростанням в Саудівській Аравії. Односпрямована причинність працює від економічного зростання викидів CO₂ і автомобільного транспорту в довгостроковій перспективі. У той час як Лаузіца, Орсіні та ін. [83] досліджував гіпотезу ЕКК для загального обсягу поставок первинної енергії і CO₂ від спалювання палива за період 1971-2015. Автори показали, що ЕКК змінюється в залежності від специфікації моделі і використовуваних змінних. Існує єдиний доказ зниження викидів для країн з дуже високим рівнем доходу. Юсеф і Озтур [84] досліджував причинно-наслідкові зв'язки між викидами CO₂ на душу населення, ВВП, поновлюваними джерелами, використанням невідновлюваних джерел енергії, а також міжнародної торгівлі для 25 країн ОЕСР протягом 1980-2010 роки. Односпрямована причинність була запущена від експорту поновлюваних джерел енергії і торгівлі на викиди CO₂. Результати показали, що збільшення викидів CO₂ відбувається від збільшення споживання енергії, отриманою від невідновних джерел.

Наслідки збільшення викидів вуглекислого газу були пов'язані з використанням мазуту та інших моделей традиційного споживання енергії, пов'язаних з міським розвитком, саме ці дані можуть бути використанні в рекомендаціях до розвитку ОТГ.

Дослідження Зоунді [85] поєднало аналіз панельних даних (panel data) для оцінки короткострокового довгострокового впливу поновлюваних джерел енергії на викидах CO₂. ЕКК гіпотеза для 25 відібраних африканських країн за період 1980-2012 також була випробувана. Результати не надали надійних доказів повної перевірки ЕКК. Проте, було виявлено, що викиди CO₂ збільшуються разом із доходами на душу населення. Загальні оцінки показали, що поновлювані джерела енергії в поєднанні зі збільшенням

довгострокового ефекту, залишалася ефективною заміною звичайних джерел, котрі працюють на викопному паливі енергії.

Результати Озоксу та ін. [86] в дослідженні для 26 країн ОЕСР з високим рівнем доходу і 52 країн, що розвиваються не підтримали гіпотезу ЕКК, яка має на увазі, що погіршення стану навколишнього природного середовища не може бути вирішено автоматично за рахунок економічного зростання.

Результати аналізу показують, що результати ЕКК є неоднозначні. Коул [87] зазначає, що взаємозв'язок між доходами і забрудненням навколишнього природного середовища не те ж саме в різних країнах. Зокрема, країни, що розвиваються мають інший шлях економічного розвитку і повинні бути досліджені окремо. Цей висновок використовується як додатковий аргумент в користь оцінки відносин доходу та забруднення.

У науковій літературі існує думка, що ПІІ робить позитивний вплив на економічне зростання. За словами Лі [88], ПІІ можуть сприяти економічному зростанню не тільки безпосередньо через формування капіталу в економіці одержувача, але і побічно шляхом стимулювання зростання людського капіталу, допомагаючи передачі технологій і посилюючи конкуренцію. Проте, відповідно до Лау та ін. [75], ПІІ можуть привести до збільшення забруднення і деградації навколишнього природного середовища в країнах, що розвиваються, тому що дуже часто забруднюючі галузі промисловості переносяться в регіони, де екологічні стандарти є відносно низькими. Емпіричні висновки Лі [88] показали, що ПІІ безпосередньо впливають на економічне зростання і не проявляють прямого впливу на викиди CO₂ в G20. Панель дослідження охоплює дані країн G20 з 1971 по 2009 року з використанням тестів коінтеграції та моделі фіксованих ефектів.

Щільність населення і урбанізація також впливають на якість навколишнього природного середовища, але ці чинники політики в області розвитку майже не контролюються. Крамер [89] проаналізував взаємозв'язок між зростанням населення і забрудненням повітря. Було встановлено, що країни з більш високим зростанням доходів на душу населення відчували

повільне зростання населення, і, як наслідок, зниження забруднення навколишнього природного середовища. Великий приріст населення був пов'язаний з більш високим зростанням викидів.

На підставі вищенаведеного огляду літератури, в даному дослідженні розглядалися наступні питання:

(i) Чи має відношення ЕКК в ряді країн, що розвиваються?

(ii) Який взаємозв'язок між якістю навколишнього природного середовища та економічною ефективністю?

Історично склалося, що рівень забруднення в дослідженнях ЕКК був виражений в термінах концентрації шкідливих речовин і/або викидів на душу населення. Згідно Кайке і Зервас [67], найбільш поширені форми забруднення, які вивчаються в емпіричних ЕКК-оцінках є забруднення повітря, забруднення води або забруднення ґрунту. Різні показники погіршення стану навколишнього природного середовища використовуються різними дослідниками: викиди конкретного забруднювача повітря, концентрація конкретної забруднюючої речовини на місцевому рівні або альтернативної форми деградації навколишнього природного середовища. Незалежна змінна зазвичай використовувалася як дохід або ж ВВП на душу населення [67]. На нашу думку, згадані вище показники не повністю описують якість навколишнього природного середовища. Таким чином, в даному дослідженні, індекс екологічних характеристик (ЕПІ) використовується замість цього. ЕПІ оцінює результати діяльності економічних систем і показує стан навколишнього природного середовища з пріоритетних екологічних проблем в двох областях: охороні здоров'я людини (санітарний стан навколишнього природного середовища) і захисті екосистем (екосистема життєздатності). ЕПІ побудований на основі агрегації більш ніж 20 показників, які відображають дані про навколишнє середовище на національному рівні [90]. Здоров'я і навколишнє середовища є важливим показником для країн, що розвиваються, оскільки забруднення створює умови для захворюваності в популяції [91].

Незалежною змінною, що зазвичай використовується в емпіричних ЕКК-оцінок є дохід або ВВП на душу населення. Як було показано Омрі і інші [92], що не досить використовувати тільки один показник ВВП на душу населення, про і інші потенційні детермінанти якості навколишнього природного середовища, повинні бути включені в емпіричну ЕКК модель. Показники, що використовуються в цьому дослідженні, представлені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 - Опис індикаторів

<i>індикатор</i>	<i>визначення показника</i>	<i>Джерело даних</i>
Індекс екологічної діяльності, (ЕПД)	продуктивність ЕПД показує країни з пріоритетних екологічних проблем	Хсу і ін., 2016
Санітарний стан навколишнього природного середовища (ЕН)	Індекс відноситься до охорони здоров'я людини	Хсу і ін., 2016
Екологічна життєздатність, (ЕВ)	Індекс відноситься до захисту екосистем	Хсу і ін., 2016
ВВП на душу населення (постійні ціни, 2005 US \$)	ВВП на душу населення, валовий внутрішній продукт ділиться на середньорічну кількість населення. Дані представлені в постійних доларах США Рік: 2005	Світовий банк [93, 94]
Міське населення (% від загального числа)	Міське населення відноситься до людей, що живуть на певній території	Світовий банк
Щільність населення (осіб на кв. км площі)	Щільність населення в середині року населення ділиться на площу в квадратних кілометрах	Світовий банк
Споживання енергії (кг нафтового еквівалента на душу населення)	Використання енергії відноситься до використання первинної енергії	Світовий банк
Внутрішні витрати на R & D (% від ВВП)	Внутрішні витрати на науку і дослідно-конструкторські розробки (R & D), виражені у відсотках від валового внутрішнього продукту (ВВП)	Інститут статистики ЮНЕСКО [95]
Торгівля (% від ВВП)	Торгівля є сумою експорту і імпорту товарів і послуг	Світовий банк

Відповідно до роботи Еглі [68], Дінда [96] і Сабурі і ін. [97], нелінійна залежність між показниками забруднення навколишнього природного

середовища і доходу на душу населення, як правило, вказані у відновленій формі наступним чином:

$$y_{it} = a_i + \beta_1 x_{it} + \beta_2 x_{it}^2 + \beta_3 z_{it} + u_{it} \quad (3.5)$$

де $i = 1, \dots, N$ економічних систем (ОТГ), $t = 1, \dots, T$ років;

y – залежна змінна якості навколишнього природного середовища;

x – незалежна змінна доходу;

z – інші змінні, які можуть вплинути на y ; a – постійний член;

β – оцінки коефіцієнтів, що пояснюють змінні; u – вектор помилок.

Кайку і Зервас [67] відзначили, що основна проблема для зацікавлених дослідників – це знайти потенційні рушійні сили, які стоять за ЕКК відносинами, крім доходу. У цьому дослідженні, квадратична модель також використовується, але з додатково включено відповідними змінними:

$$EPI_{it} = \beta_0 + \beta_1 Y_{it} + \beta_2 Y_{it}^2 + \beta_3 P_{it} + \beta_4 D_{it} + \beta_5 U_{it} + \beta_6 E_{it} + \beta_7 T_{it} + \epsilon_{it} \quad (3.6)$$

де EPI – індекс продуктивності навколишнього природного середовища в економічній системі;

Y – ВВП на душу населення в економічній системі;

P – міське населення в економічній системі;

D – щільність популяції в економічній системі;

U – використання енергії;

E – валові внутрішні витрати на R & D;

T – загальний обсяг торгівлі.

Гіпотеза ЕКК підтверджується, якщо $\beta_1 > 0$, $\beta_2 < 0$, що призводить до зворотного квадратичного взаємозв'язку між ВВП на душу населення і EPI .

Якщо зазначені вище умови виконуються, ми маємо перевернуту параболу. Поворотна точка для ВВП на душу населення (ЕКК-зв'язок), після якої ЕПІ повинні почати поліпшуватися, розраховується як:

$$\frac{\partial \text{EPI}_{it}}{\partial Y_{it}} = \beta_1 + 2\beta_2 Y_{it} = 0, Y_{it} = \frac{\beta_1}{2\beta_2} \quad (3.7)$$

Узагальнюючи результати досліджень про вплив торгівлі, відкритості та доходів на забруднення, можна стверджувати, що вплив залежить від структури економіки. Негативний ефект виникне, якщо країна експортує товари з яких виробництво є енергоємним і шкідливим для навколишнього природного середовища. Таким чином, відкритість торгівлі може сприяти адаптації нових технологій і підвищення продуктивності праці, а також збільшити витрати на R & D

Більшість емпіричних досліджень перевіряє наявність гіпотези ЕКК, але результати показують, що лінійна залежність або N-патерн між забрудненням і ВВП на душу населення можуть існувати. ВВП на душу населення і використання енергії мають найбільшу пояснювальну силу на забруднення, але не слід забувати і про інші важливі детермінанти забруднення, зокрема, відкритість торгівлі, прямі іноземні інвестиції рівень урбанізації. Багато авторів використовують показник фінансового розвитку як визначального забруднення окремих територій. Фінансовий розвиток надає позитивний вплив на споживання енергії, сприяє поглибленню підприємницької діяльності та збільшує використання енергії. Так, розвинена фінансова система може сприяти адаптації нових технологій і підвищенню продуктивності праці за рахунок збільшення доступу до фінансових ресурсів і зниження витрат на фінансування.

3.3 Розвитку біоекономіки в громадах: досвід України та світу

Вступ. Кількість викликів та загроз, з якими стикається людина постійно зростає. Саме тому все більшої актуальності набувають питання безпеки, здоров'я, добробуту, а також проблеми навколишнього середовища. З використанням усе більш агресивних експлуатаційних технологій екологічна ніша людства постійно розширюється разом з економікою. Людина, безпосередньо й опосередковано, стала найбільш значимим споживачем у всіх основних екосистемах. Довгий час економічне зростання було головним пріоритетом господарської діяльності громад, досягнення екологічної стійкості не стояло на меті. Проте прийшло усвідомлення того, що ресурси та блага, які людина з них виготовляє, не є рівноцінними, у той час, як підвищення екологічної сталості здатне дещо знизити негативний вплив на навколишнє природне середовище. Економічне зростання та екологічна сталість можуть бути узгодженими завдяки екологічній адаптації та прийнятті природоохоронних рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню біоекономіки приділяли увагу як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, зокрема Дейлі Г. [98], Матеску І.[99], Попеску С., Паун Л., Роата Г., Талавиря М. [100], Бугайчук В. [101], Грабчук І. та ін. Учені визначають біоекономіку одним з можливих механізмів досягнення цілей сталого розвитку, в тому числі і громади, тому питання біоекономіки, прийняття цього курсу для України є надзвичайно актуальними.

Мета дослідження – визначити сутність біоекономіки громад, охарактеризувати стан її розвитку в Європі та оцінити біоекономічний потенціал громад України.

Результати дослідження. Досліджуючи питання ефективного розміщення ресурсів у своїй роботі «Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку» [98] Г. Дейлі, який стояв у витоків екологічної економіки, запропонував аналогію із завантаженням кораблів. Так звана «ватерлінія»

існує в морській справі задля визначення оптимального рівня вантажу. Головним завданням екологічної економіки є розробка економічного інструментарію на зразок ватерлінії, який би не дав змоги вантажу економіки затопити корабель – тобто екосистему. В результаті пошуку подібних механізмів з'явилася біоекономіка, яка базується на парадигмах виробництва, пов'язаного з біологічними процесами, використовує природні ресурси із навколишнього середовища, потребує мінімальних витрат енергії і не забруднює довкілля, оскільки вхідні ресурси використовуються не один раз та повністю перетворюються в екосистемі [100]. Принципи повторного використання ресурсів лежать в основі циркулярної економіки, що приходить на зміну звичайній, лінійній (рисунок 3.2).

Довгий час звичною моделлю був виробничий процес, коли ресурси потрапляли у виробництво, готовий продукт надходив до споживача, і відходи, отримані на стадіях виробництва та споживання поверталися в навколишнє середовище. На зміну даній моделі прийшла економіка переробки, що додає стадію рециклінгу після виробництва та споживання, але при цьому значна частина відходів все ж потрапляє в навколишнє середовище. У циркулярній економіці рівень відходів зводиться до мінімуму, адже окрім процесу переробки широко використовуються такі процеси як ремонт (подовжує життєвий цикл товарів), повернення (певні частини, деталі повертаються до процесу виробництва), повторне використання, можна також додати економіку спільного користування, коли одним товаром користуються різні споживачі відповідно до їхніх потреб (наприклад Airbnb, Uber).

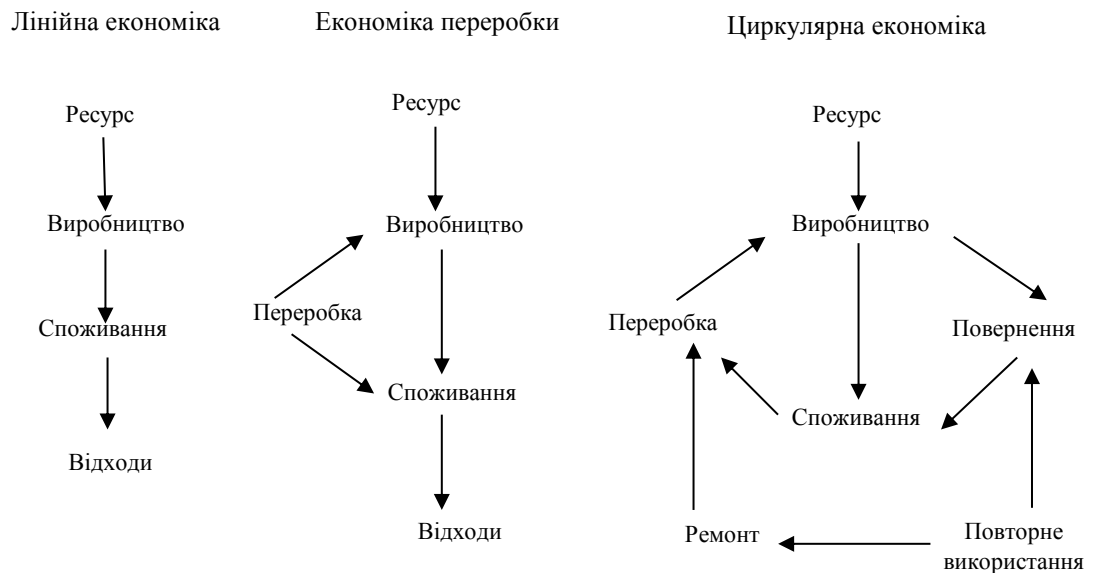

Рисунок 3.2 – Порівняльна схема лінійної та циркулярної економік
Джерело: [100].

Циркулярна економіка та біоекономіка перебувають у тісному взаємозв'язку, сфери їх втручання співпадають, наприклад харчові відходи, біомаса та біологічна продукція тощо. Ці два напрямки сходяться з точки зору економічних та екологічних проблем, досліджень та інновацій, а також переходу суспільства до сталого розвитку. В основі біоекономіки – відмова від використання непоновлюваних ресурсів на користь біоресурсів.

Сутність біоекономіки громад у своїх працях з'ясували як вітчизняні, так і іноземні науковці. У літературі можна зустріти три основні напрямки, за якими визначають біоекономіку, а саме:

- 1) біотехнологічне бачення, яке підкреслює важливість інновацій та використання біотехнологій у комерційних цілях громади;
- 2) біоресурсне бачення, яке зосереджене на використанні біомаси громади у якості ресурсів;
- 3) біоекологічне бачення, що вказує на позитивні наслідки від оптимізації використання енергії та ресурсів для стану екосистеми громад [102].

Біоекономіка використовує біологічні ресурси землі і океану, відходи від виробництва продуктів харчування для людей і кормів для тварин для промислового виробництва та виробництва енергії. Цей термін також включає в себе поняття біотехнології для галузей сталого виробництва. Наприклад, відходи біологічного походження пов'язують з перспективою заміни хімічних добрив або переробки їх з метою отримання біоенергії [103]. Біоекономіку також можна розглядати як галузь соціальних наук, націлену на інтеграцію біологічних та економічних дисциплін з метою створення теорії, що пояснює економічні події через призму біології. І. Матеску визначає сутність біоекономіки наступним чином: біоекономіка може вважатися наукою, що визначає оптимальний поріг соціально-економічної діяльності, при якому біологічні системи можуть бути використані ефективно та раціонально, не порушуючи їхню здатність до регенерації, тобто стійкості [99]. Біоекономіку ще називають новою моделлю промисловості та економіки. Вона включає в себе використання поновлюваних біологічних ресурсів для виробництва харчових, енергетичних та промислових товарів. Вона також використовує невикористаний потенціал, що зберігається в мільйонах тон біологічних відходів та залишкових матеріалів [104].

Вітчизняні науковці Г. Македон та М. Талавиря визначають біоекономіку як галузь знань на зіткненні екології та економіки, яка вивчає взаємовідносини людини і природи в процесі використання природних ресурсів, і тому спирається на дві традиційні дисципліни: біологію та економіку [105]. Біоекономіку також розглядають як одну зі сторін економічної діяльності, яка враховує позитивний вплив біологічних процесів і поновлюваних біоресурсів на здоров'я населення, на економічне зростання й розвиток громади, а також повністю ґрунтується на використанні відновлюваних джерел енергії, кінцевих результатах біопроектів і потенціалі екотехнологій для виробництва новітніх біопродуктів, отримання прибутку від їх реалізації та створення додаткових робочих місць [101].

Біоекономіка також визначається як виробництво, засноване на знаннях та використанні біологічних ресурсів, біологічних процесів та принципів для сталого забезпечення товарів та послуг у всіх секторах економіки. Вона включає три елементи:

- використання відновлюваної біомаси та ефективних біопроектів для досягнення сталого виробництва;
- використання сприятливих та конвергентних технологій, включаючи біотехнології;
- інтеграцію в такі галузі, як сільське господарство, охорона здоров'я, промисловість [106].

Біоекономіка охоплює сільськогосподарську промисловість, а також усі галузі виробництва, які займаються розробкою, виготовленням, обробкою, переробкою або використанням у будь-якій формі біологічних ресурсів (рослин, тварин та мікроорганізмів), тобто до сфер використання можна додати лісове господарство, садівництво, рибне господарство, рослинництво та тваринництво, харчову промисловість, деревообробку, паперову, шкіряну, текстильну, хімічну та фармацевтичну промисловості та енергетику.

Таким чином, біоекономіка є новою підсистемою народного господарства, яка поєднує відносини між людьми, що виникають в процесі виробництва, обміну і розподілу продукції, одержаної в результаті використання біологічних технологій, які базуються на принципах збереження ресурсів, рециклінгу, незабруднення довкілля, з метою покращення якості та тривалості життя людини в громаді.

Незважаючи на деякі розбіжності у визначенні сутності біоекономіки, у різних країнах спостерігається розвиток біоекономіки. Починаючи з середини 2000-х років, Організація економічної співпраці та розвитку та Європейська комісія зайнялися розробкою програм розвитку біоекономіки у різних країнах.

У 2012 році Європейська Комісія прийняла стратегію «Інновації для сталого зростання: біоекономіка для Європи» [107]. Ця стратегія пропонує комплексний підхід до вирішення екологічних, енергетичних, продовольчих та ресурсних проблем, з якими сьогодні стикається Європа та світ. Окремі країни також займаються розробкою біоекономічних стратегій. Велика увага приділяється біотехнологіям в Індії (National Biotechnology Development Strategy (2014)). У Китаї працює Треступенева біотехнологічна програма (2007-2020). У США та Канаді також важливе місце займають біотехнології (National Bioeconomy Blueprint (2012) (США), The Canadian Blueprint: Beyond Moose and Mountains (2009)). У Німеччині розроблено National Research Strategy: Our Route Towards a Biobased Economy (2011). США визначає біоекономіку швидкозростаючим сегментом глобальної економіки. У Японії хоч і не часто застосовується термін «біоекономіка», проте ринок біотехнологій можна вважати одним із найбільших. Китай також налаштований на нарощування обсягів у сфері біотехнологій, зокрема про це йдеться у Білій книзі, опублікованій в 2017 році. Планується, що загальний обсяг продукції у сфері промислових біотехнологій Китаю має досягти півтора трильйони доларів США у 2022 році. Починаючи з 2011 року середній темп росту цієї галузі в Китаї перевищував 15% на рік.

Більшість країн розглядає біоекономіку як стратегію, спрямовану на зменшення залежності від викопного палива та забезпечення сталого розвитку громади шляхом «біологізації» регулярної економіки. Європейські біоекономічні стратегії здебільшого сфокусовані на чотирьох напрямках:

- дослідження (розробка бази знань);
- інновації (підтримка інноваційної діяльності; умови для стимулювання підприємництва; міжнародні стандарти; оцінка ризиків та вигод);
- освіта (освіта та тренінги для молодих професіоналів);
- менеджмент та діалог із суспільством (інтегроване управління; комунікації з суспільством).

Основними завданнями зростання біоекономіки в Європі є [108]:

- забезпечення продовольчої безпеки;
- управління обмеженими та виснаженими природними ресурсами;
- зменшення залежності від невідновлюваних ресурсів;
- пом'якшення та адаптація до змін клімату;
- створення робочих місць та підтримка європейської конкурентоспроможності.

Деякі країни ЄС вже розробили та займаються впровадженням біоекономічних стратегій, зокрема Швеція, Німеччина, Фінляндія, Бельгія та інші. Зокрема в Фінляндія відбувається розвиток економіки на основі біоресурсів громад. Поточні проекти у цій галузі оцінюють в 4 мільярди доларів США, серед основних інвесторів компанії Японії, Австрії та Китаю. Влада Фінляндії взяла на себе обов'язки збільшити поточний 60-мільярдний оборот біоекономіки до 2025 року. Зокрема створені цільові фонди для розвитку біоіндустрії, що включають в себе витрати на дослідження, пілотні проекти та інвестиційну підтримку. Оскільки Фінляндія багата на лісові ресурси – поновлюваний біологічний ресурс – саме з них планується освоєння технологій виготовлення різноманітних продуктів, зокрема гнучких екранів, акустичних систем, автомобільних комплектуючих, пакувальних матеріалів, що розкладаються, клеїв, фарб, косметики, ліків, тканин тощо [109].

На сьогодні за оцінками експертів ринок біоекономіки в Європі перевищує 2 трильйони євро і забезпечує 22 мільйони робочих місць (близько 9% ринку ЄС) у таких секторах економіки, як сільське господарство, лісова, харчова, хімічна промисловість, а також виробництво екологічно чистої енергії. Загальний обсяг Європейської біоекономіки зображено на рисунку 3.3 [110].

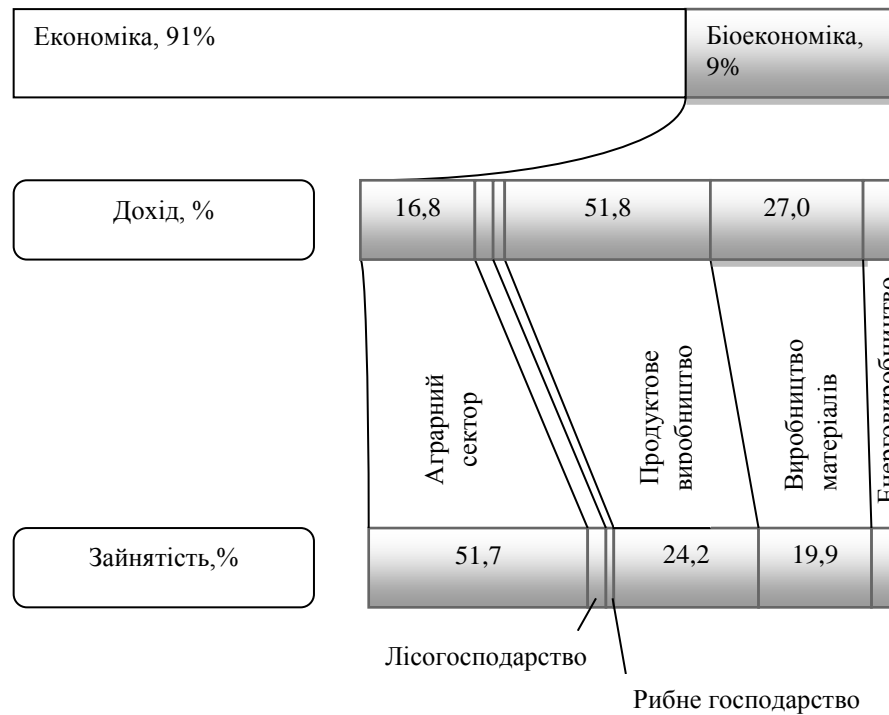

Рисунок 3.3 – Дохід від біоекономіки та рівень зайнятості населення в сфері біоекономіки

Джерело: [110]

Одним із найбільших міжнародних об'єднань з питання розвитку біоекономіки є Міжнародна робоча група з питань біоекономіки (International Sustainable Bioeconomy Working Group), створена в 2016-му році, у складі даної групи у 2018 році налічувалися 23 члени: 11 країн (Аргентина, Бразилія, Китай, Німеччина, Італія, Казахстан, Малайзія, Нідерланди ПАР, Уругвай та США, а також Німецька рада з питань біоекономіки, Комісія ЄС, OECD, CIAT, SEI, UNEP, WWF, Північна рада міністерств, Консорціум біологічної промисловості ЄС, Університет Вагенінген, Всесвітня рада бізнес розвитку (WBCSD) та FAO). FAO також бере активний внесок у інші міжнародні форуми з питань біоекономіки, включаючи Міжнародний консультативний комітет Всесвітній саміт з питань біоекономіки та Міжнародний форум з питань біоекономіки.

Міжнародна асоціація ВІО щороку проводить Світовий форум, який вважають найбільш масштабною подією у світі біоіндустрії. Міжнародна

асоціація BIO є найбільшим об'єднанням компаній біотехнологічного сектору (включаючи університети, венчурні спілки, інжинірингові та виробничі компанії). Форум (BIO International Convention) триває тиждень, щодня проводяться більше десяти секцій за різними напрямками (біофармацевтика, промислова біотехнологія, фінанси, інвестиції тощо). На сайті асоціації BIO [111] визначено три основних стратегічних напрямки: «Heal the world» (стосується сфери охорони здоров'я), «Fuel the world» (біоенергетичний напрям) та «Feed the world» (подолання продовольчої проблеми в умовах зростання населення).

Ще одним проектом, що спрямований на підтримку розвитку біоекономіки є POWER4BIO [112]. Проект фінансується Європейською комісією в рамках програми «Горизонт 2020». Його метою є підвищення рівня обізнаності, співпраця між країнами, обмін досвідом, проект націлений на розширення можливостей регіонів ЄС для максимального використання наявних біоресурсів, триватиме цей проект до березня 2021 року. До складу POWER4BIO входять 17 установ з Німеччини, Бельгії, Словаччини, Іспанії, Греції, Нідерландів, Угорщини, Італії, Польщі, Чехії та України, координується проект Іспанським науково-дослідним центром енергоресурсів та споживання CIRCE.

В Україні на сьогодні біоекономічна стратегія поки не сформована, розвиток біотехнологій йде повільними темпами, застосування біотехнологій поки що носить лише фрагментарний характер. Основними економічними галузями в Україні, де застосовуються біотехнології є сільське господарство, фармацевтика, харчова промисловість та біоенергетика.

Для оцінки рівня розвитку біотехнологій використовується Глобальний індекс біотехнологій та інновацій (рисунок 3.4), (Global Biotechnology Innovation Score) [113].

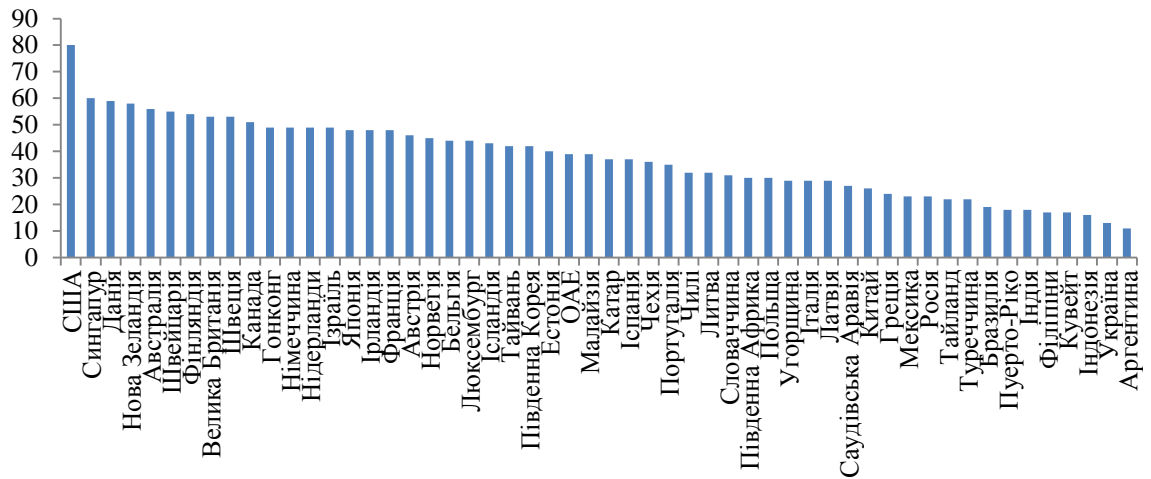

Рисунок 3.4 – Глобальна карта біотехнологій та інновацій

Джерело: [113]

Індекс Біотехнологій та інновацій формується на основі таких показників:

- продуктивність (оскільки біотехнологія, як правило, виробляє цінні продукти та послуги, базовим способом вимірювання інновацій у цій галузі є вимірювання фінансових прибутків від біотехнологічних компаній країни);
- захист прав інтелектуальної власності (важливий фактор, оскільки нові продукти біотехнології потребують значних фінансових інвестицій, без захисту від конкуренції чи від реверсивної інженерії інвестиції у дану сферу є досить ризиковими);
- інтенсивність (категорія використовує відносні показники для обліку населення та розміру економіки країн);
- підтримка підприємств (показники у цій категорії оцінюють умови для ведення бізнесу в країні та наявність капіталу в різних формах);
- освіта та кадри (характеризує кількість та якість випускників, яких готують в країні);
- фінансування R&D (враховує такі фактори, як національні витрати на НДДКР з боку державних та комерційних джерел);
- політика та стабільність (окрім усіх вище перелічених факторів важливо також враховувати політичну стабільність в країні).

На рисунку 3 наведено рейтинг країн за Глобальним індексом біотехнологій та інновацій. Україна в даному рейтингу займає 53 місце з 54-х країн, що досліджувалися, випередивши лише Аргентину.

Сумарний бал, отриманий Україною складає 12,5 із 100 можливих. Якщо ж розглядати дану оцінку в розрізі існуючих категорій, то за показником захисту інтелектуальної власності – 2,44/10 (49 місце в рейтингу); за інтенсивність 0,03/10 (44 місце); за підтримкою бізнесу – 1,37 (53 місце); за показником освіти 2,02 (39 місце); за рівнем фінансування наукових досліджень – 2,46 (46 місце); за показником політичної стабільності – 0,43 (найнижчий показник за всіма країнами). Тож майже за кожною складовою Україна посідає останні позиції, дещо краща ситуація з рівнем освіти та кадрів, і це саме той напрям, що здатний покращити позицію країни у даному рейтингу.

Висновки та перспективи подальших наукових розробок.

Біоекономіка є новою підсистемою народного господарства, яка поєднує відносини між людьми, що виникають в процесі виробництва, обміну і розподілу продукції, одержаної в результаті використання біологічних технологій, які базуються на принципах збереження ресурсів, рециклінгу, незабруднення довкілля, з метою покращення якості та тривалості життя людини в громаді. У країнах Європейського Союзу спостерігається ріст біоекономіки. Щодо біоекономіки громад України можна виділити ряд перешкод на шляху її розвитку: біотехнологічна сфера потребує серйозних інвестицій; також дана сфера потребує довготривалих та складних досліджень і, відповідно високої кваліфікації; існують бар'єри для виходу на світовий рівень, зокрема складні процедури отримання дозволів та ліцензій; відсутня необхідна законодавча база та державна система регулювання і впровадження наукових розробок у цій сфері (результати дослідження представлені у статті Федина С.М., Ковальов Б.Л. Біоекономіка: сутність поняття, стратегії, стан та перспективи розвитку в Україні. Механізм регулювання економіки. 2019. №3. С. 35-42).

3.4 Соціальний капітал як фактор інклюзивного зростання: емпіричний аналіз

Розвиток соціального капіталу як сукупності соціально-економічних відносин, заснованих на довірі, нормах та мережах співпраці, дозволяє підвищити ефективність соціального розвитку та економічного зростання. Сучасні підходи до визначення соціального капіталу відзначають його інституційну сутність та складний суспільний, економічний та культурний характер. Отже, обґрунтування переліку факторів, що визначають розвиток соціального капіталу є основою розроблення механізму його регулювання. Питання вимірювання соціального капіталу, його впливу на економічне зростання набули сьогодні особливої актуальності.

Аналіз досліджень свідчить, що соціальний капітал є одним з найважливіших характеристик розвитку інститутів соціального сектора, хоча підходи до його визначення змінюються з розвитком самої категорії. Початково соціальний капітал розглядали як ресурс, що дозволяє реалізовувати інтереси осіб у процесі їх взаємодії [114]. Сьогодні найбільш поширеним є розумінням соціального капіталу як здатності людей спільно працювати заради спільних цілей. Fukuyama F. [115] визначає його як сформований набір неформальних правил та норм, що встановлені між людьми та дозволяють їм взаємодіяти і ототожнює його з довірою, встановлюючи його в один ряд з класичними факторами виробництва – фізичний капітал, як сукупність та людський капітал, аргументуючи, що довіра підвищує, потенціал продуктивності відносин між людьми

У наукові дослідження соціальний капітал був введений Putnam, R. [116] у роботі, яка містить порівняльний аналіз інституційного та економічного розвитку північних та південних регіонів Італії. Здатність до кооперації на його думку визначає соціальний капітал. Putnam, R. [116] розглядає довіру як джерело соціального капіталу, що реалізується через

кооперацію та координацію дій людей та використовує якісні показники розвитку громадянського суспільства та громадянської активності. За визначенням Putnam R. D.[117] соціальний капітал являє собою «особливості соціальної організації, такі як мережі, норми та соціальна довіра, що полегшують координацію та співпрацю задля взаємної вигоди». Putnam R. D. [117] наголошує, що соціальний капітал формується за рахунок встановлення горизонтальних зав'язків та асоціацій між людьми – формування мереж, що впливають на продуктивність суспільства. Такий вплив може створювати як позитивні, так і негативні ефекти для суспільства, однак ключовою особливістю соціального капіталу є спрощення кооперації та координації між членами асоціацій у досягненні спільної вигоди. Індикацію соціального капіталу він здійснює через кількість взаємодій між людьми місцевих громад за напрямками життя громади чи організації, залучення до громадських справ, волонтерство у громаді, неформальна товариськість, соціальна довіра.

Окремі учені наголошують на абстрактній природі соціального капіталу та зазначають складність та навіть неможливість його вимірювання. Тому вони вважають за необхідне оцінювати соціальний капітал не безпосередньо як такого, а через визначення та оцінку його проявів. Так, ресурси на зразок інформація, ідеї та підтримка відносяться до соціального капіталу, на відміну від освіти чи навичок, що відносяться до людського капіталу чи технологій, що відносяться до фізичного капіталу [118].

Соціальний капітал – це концепція, яка визначає важливість соціальних контактів між групами та всередині груп людей, забезпечуючи при цьому отримання додаткових ефектів. Це, передусім, означає, що соціальні мережі мають пов'язане значення, і що вони не завжди згубні за своєю природою.

Концепція соціального капіталу наголошує, що створювані мережі призводять до підвищення продуктивності людей, колективів та організацій. Ця підвищена продуктивність може бути як фінансової так і іншої форми.

Соціальний капітал, як і будь-яка інша форма капіталу (людський, фізичний, фінансовий), також важливий і цінний для функціонування суспільства.

Дослідимо особливості, що дозволяють включити його до структури інших капіталів. Насамперед термін «капітал» пов'язаний з такими трьома термінами: багатство, гроші та дохід.

Капітал – це та частина багатства, яка використовується для здійснення виробничої діяльності. Отже, багатство – це більш широке поняття, ніж капітал. Якщо товар має такі особливості, як дефіцит, корисність, і обіговість, то він набуває характеристик багатства. Коли зазначені елементи використовується у виробничому процесі, воно стає набувають форму капіталу. Тому будь-який товар стає капіталом, тільки якщо його використовувати для виробництва.

Зазвичай капітал означає інвестування грошей у бізнес. Але в економіці гроші стають капіталом лише тоді, коли його використовують для придбання реальних товарів капіталу на відміну від придбання споживчих товарів. Гроші самі по собі не є фактором виробництва, але, будучи обмінними на елементи реального капіталу, вони стають фактором виробництва. Для виробництва потрібен реальний капітал і грошовий капітал, але грошовий капітал має набувати форму реального капіталу.

Отже виробничий капітал відноситься до всього, що може бути використане в виробничих цілях фірмою чи фізичною особою. Економічний або фінансовий капітал вимагає інвестувати грошові кошти в такі напрямки, як власний капітал, борг або нерухомість.

Людський капітал та соціальний капітал доповнюють суто економічне обґрунтування капіталу та разом краще пояснюють, як насправді працює бізнес та забезпечується економічне зростання.

Людський капітал відноситься до нематеріальної складової діяльності компанії, але його внесок є не менш важливим. Людський капітал

відноситься до вмінь та навичок, які працівники реалізують у процесі виробництва продукції, надання послуг, виконання робіт.

Хоча важко поррахувати людський капітал у вартісних термінах, більшість компаній інвестують кошти у підвищення продуктивності працівників за рахунок забезпечення занять з навчання, семінарів професійного розвитку та програм здорового життя. Багато підприємств вирішують вкладати гроші у щастя та добробут своїх працівників, оскільки ці інвестиції опосередковано виграють у підсумку, формуючи більш продуктивну та ефективну робочу силу.

Соціальний капітал є ще більш нематеріальним активом, тому що стосується відносин, які формуються між різними людьми, та базуються на бажанні формувати свої соціальні мережі та провадити спільну діяльність. Члени громади схильні спрямовувати свою діяльність на допомогу та заохочення тих, хто перебуває у своїй одній соціальній мережі, створюючи цикл вигідної взаємності. У загальному розумінні соціальний капітал - це значення змісту зав'язків між людьми, а не продукт членів мережі сам по собі.

Найбільш прийнятними напрямками забезпечення відтворення соціального капіталу нами вважається створення безпечних, сприятливих умов життя та праці; формування стимулів до зростання поваги та дотримання місцевого, національного та міжнародного права; підтримка соціальної інфраструктури; формування системи ефективних комунікацій; генерація та підтримання системи спільних цінностей та цілей; сприяння відкритим, прозорим та справедливим системам управління.

Термін соціальний капітал вживається в різноманітних формах. Наприклад, Світовий банк використовує його для визначення суспільного та економічного розвитку. Корпоративні спеціалісти аналогічно використовують його для тлумачення підходів до розвитку організації.

У межах нашого економічного дослідження нас цікавить соціальний капітал як детермінанта економічного зростання інклюзивного типу.

Цілий ряд наукових робіт присвячений дослідженню факторів економічного зростання між країнами та регіонами. Традиційно економічні дослідження виділяли такі фактори, як відносний запас фізичного та людського капіталу, технологічний потенціал економіки, здатність виробляти та розповсюджувати знання та інновації, навички управління та лідерства у бізнесі та державі, а також ступінь лібералізації внутрішнього та міжнародного ринків. Тим не менше, економічний аналіз приділяв менше уваги контексту соціального регулювання, що насправді сприяє розвитку та реформам. У нашому аналізі досліджується вплив особливостей соціальної організації, які включають довіру, норми та мережі та підпадають під поняття соціальний капітал.

Соціальний капітал сприяє економічному зростанню, підкреслюючи важливість співпраці та довіри у межах фірми, ринку та держави. Взаємозалежність між рішеннями окремих агентів та поява зовнішніх і загальних благ робить необхідне співробітництво для досягнення максимального соціального добробуту. Перевага соціального співробітництва давно зафіксована в економічній та соціальній думці. Але соціальний капітал як соціальні норми та мережі підтримує співпрацю, підкреслюючи його внутрішню цінність та прагнення як самоціль. Це взаємодія, в якій індивідуальна поведінка враховує її вплив на добробут інших людей, поряд із власним. Таким чином, вона функціонує як внутрішній механізм зобов'язань щодо вирішення проблем соціальної дилеми чи колективних дій. Емпірична робота над соціальним капіталом, яка охоплює широкий спектр міждисциплінарних досліджень, пояснює відмінності між регіонами та країнами за рівнем та темпами економічного та соціального розвитку до відмінностей у наявному запасі соціального капіталу. Регіони або країни з відносно більшими запасами соціального капіталу за умови узагальненої довіри та широкої громадської активності, схоже, досягають більш високого рівня зростання, порівняно з суспільствами з низькою довірою. Соціальний капітал сприяє ефективності та зростанню,

сприяючи співпраці між окремими конфліктуючими інтересами для досягнення збільшення виробництва та справедливого розподілу.

Вітчизняні вчені також ввійшли в дискусію щодо сутності та потреби дослідження соціального капіталу. Так Буркинський Б. В., Горячук В. Ф. [119] обґрунтовують актуальність теми виникненням та розвитком негативних процесів у соціально-економічній сфері: моральне, культурне, інтелектуальне та управлінське зuboжіння; деградація правлячого і підприємницького класів; демонстративне, цинічне зневажання ними правових та моральних норм і вимог суспільства; деградація системи державного управління через масштабну корупцію та некомпетентність; перетворення корупції на базовий соціальний механізм вирішення суспільних справ; виконання багатьма урядовцями і політиками функцій агентів зовнішнього впливу, наслідком чого є масова недовіра до існуючих державних інститутів; тотальна криза суспільної духовності та моралі; системна демографічна криза (зокрема, відставання України від провідних європейських країн за тривалістю життя населення); масштабна трудова еміграція з тенденцією до переростання у стаціонарну; інфраструктурна та інституційна невідповідність економіки вимогам часу.

Подолання цих негативних проявів можливе за рахунок підвищення ефективності соціальних взаємодій або іншими словами розвитку соціального капіталу.

У Robison Lindon J., Schmid A. Allan, Siles Marcelo E. [120] зазначається, що не всі науковці погоджуються з терміном «капітал» у ситуації із соціальним капіталом, що використовується для опису відносин між людьми та коли симпатії та почуття обов'язку можуть принести потенційні вигоди. Зазначені вчені увійшли в дискусію після заклику Кеннета Ерроу відмовитися від метафори капіталу та терміна «соціальний капітал». Він підкреслив, що термін «капітал» має на увазі відмову від споживання сьогодні заради майбутніх вигід, які, на його думку, є недоцільними для опису соціальних мереж, організованих з інших причин,

ніж економічна цінність для учасників. Однак, насправді, соціальний капітал може допомогти залучати заощадження та інвестиції сьогодні за рахунок зростання довіри в процесі комунікацій і взаємодій для отримання майбутніх вигід, і заперечення Ерроу здається недоречним. Так виникла думка стосовно того, щоб кваліфікуватись як «капітал», суб'єкт господарювання повинен мати альтернативну вартість, а такої вартості у соціального капіталу немає.

Robison et.al. [120] наголошують, що такі розбіжності виникли через різні підходи до капіталу з боку економістів та соціологів. Останні кваліфікують капітал у будь-якій формі як капітал лише у випадку, якщо він робить людей більш продуктивними за рахунок його використання у поєднанні з іншими формами капіталу. Соціологи можуть класифікувати соціальний капітал як «добрий» або «поганий» залежно від того, чи корисний він людині в даному контексті. Економіст не може називати «поганий» соціальний устрій соціальним капіталом, хоча він може кваліфікуватися як економічний інститут. У зв'язку з цим вимагати використання капіталу тільки для продуктивних в порівнянні з руйнівними цілями не є правильним та обґрунтованим. Наприклад, підприємство може виробляти продукцію (добро) і створювати забруднення (погано). Але певні негативні наслідки виробничої діяльності не дають права не називати підприємство капіталом.

Тобто досліджуючи термін «соціальний капітал» доцільно розглянути особливості характерні для інших видів капіталу, що все ж дозволяє його ставити з ними в один ряд. Отже у першу чергу «капітал» може визначатися як накопичений запас, що сприяє більшому доходу або кращому результату. Крім того можна встановити п'ять процесів, у яких соціальний капітал забезпечує отримання кращого результату за рахунок підвищення інтенсивності співпраці.

По-перше, збільшення соціального капіталу з його більш високим ступенем горизонтальних зв'язків покращує ефективність системи управління. По-друге, зростання соціального капіталу призводить до

посилення спільних дій громади та вирішує місцеві проблеми «спільної власності». По-третє, збільшений соціальний капітал зміцнює зв'язки між людьми, що прискорює розповсюдження інновацій. По-четверте, збільшений соціальний капітал покращує кількість та якість інформаційних потоків та зменшує трансакційні витрати. Нарешті, по-п'яте, соціальний капітал диверсифікує ризики та дозволяє домашнім господарствам здійснювати більш ризиковану діяльність та отримувати більш високу віддачу. Цей перелік, насправді, є цікавим та корисним задля дискусії про можливі ефекти, які можуть бути отримані від збільшення соціального капіталу. Однак вони не описують істотних властивостей капіталу, зокрема фізичного капіталу, як визначено економістами. Основними властивостями товарів фізичного капіталу є: потенціал обслуговування, довговічність, гнучкість, замінюваність, занепад, надійність, можливості інвестування та виходу із інвестицій, здатність створювати одну форму капіталу з іншої та етика використання. Розглянемо аргументи, що соціальний капітал відповідає зазначеним характеристикам [120].

Досліджуючи підходи до визначення соціального капіталу, джерел його виникнення, форм існування провідні українські вчені Буркинський Б. В. та Горячук В. Ф. [122], Мішенин, Е. В. и Олейник Н. В. [123] також приходять до висновку, що традиційні показники, що використовуються в статистичних та соціологічних дослідженнях в Україні (рівень соціальної напруженості, індекс цинізму та індекс національного дистанціювання тощо) та у міжнародній практиці (як індекс сприйняття корупції, індекс державного управління та індекс економічної свободи) не можуть комплексно його характеризувати.

Буркинський Б. В. та Горячук В. Ф. [122] вважають за доцільне базувати оцінку соціального капіталу на показнику довіри, що буде вимірюватись комплексом індикаторів у двох вимірах: загальна довіра між людьми та інституційна довіра.

Однією з ключових проблем, що виникають при дослідженні соціального капіталу є вибір адекватного індикатора або групи індикаторів, які повністю описують сутність соціального капіталу та дають можливість зробити його матеріальним.

Вибір індикаторів соціального капіталу ускладнює дискусія, щодо його визначення. На сьогодні науковці знаходяться у науковому пошуку щодо джерел його походження, історії становлення та факторів, що визначають його динаміку. Більшість авторів погоджуються, що довіра є ключовим в існуванні соціального капіталу. Однак дослідники не погоджуються у тому, яку роль довіра виконує.

У зв'язку з тим, що основні виміри соціального капіталу базуються на характеристиці соціальних відносин (структур), що побудовані на принципах довіри та взаємодії, наразі найбільш релевантні індикатори вимірювання соціального капіталу базуються на результатах, що відображають: мережування, довіра, взаємодія. Тому індикаторами розвитку соціального капіталу традиційно використовують Індекси Соціального Розвитку (Indices of Social Development), що базуються на індикаторах, отриманих з 25 обновлюваних джерел інформації [121]. На нашу думку це найбільш релевантні індикаторами, що можуть використовуватись для характеристики соціального капіталу. Вони максимально відповідають вимогам щодо комплексності, простоти вимірювання, стійкості та можливості бути використані як на локальному, так і на національному рівнях. Індекси соціального розвитку складаються з шести інтегрованих показників (таблиця 4.7). Економічне розуміння ролі соціального капіталу вимагає дослідження чинників, що на нього впливають, як в цілому, так і за окремими складовими. Тому ми поставили за мету на основі емпіричних даних дослідити, як соціальний капітал може бути вбудований у модель інклюзивного зростання, тобто який взаємозв'язок існує між основними чинниками інклюзивного зростання: зростанням ВВП на душу населення та економічною нерівністю.

Дослідження впливу на соціальний капітал економічного зростання, вираженого зростанням ВВП на душу населення

Для проведення емпіричного аналізу ми побудували панель, що включає дані за 20 країнами, поділених на чотири групи, відповідно до рівня економічного розвитку, як це було зроблено у попередніх розділах. З метою емпіричної перевірки існування впливу рівня економічного розвитку країни на рівень розвитку соціального капіталу ми використаємо моделі панельних даних. Панельні дані за своєю структурою формують масив статистичної інформації за одним масивом об'єктів за ряд послідовних періодів часу.

Це допомагає збільшити обсяг вибірки в умовах обмеженості даних і, таким чином, збільшити ефективність оцінки параметрів моделі, дозволяє компенсувати недоліки окремо просторових та динамічних моделей та ідентифікувати індивідуальні ефекти для країн.

Таблиця 3.3 - Індекси соціального розвитку

Показник	Розуміння	Теоретична база	Економічні вигоди, які створює
Громадянська активність	вимірювання використання засобів масової інформації та протестної поведінки	Putnam et al.'s (1993) Inglehart and Welzel (2005)	Громадська активність здатна забезпечити розвиток колективних дій спрямованих на забезпечення кращого регулювання
Клуби та асоціації	визначається як членство в місцевих добровільних об'єднаннях	Woolcock and Narayan (2000) Robert Putnam (2000)	Здатність людей до добровільного об'єднання зменшує корупційні та інші ризики та забезпечує ефективне використання коштів
Міжгрупова взаємодія	Вимірює етнічну та релігійну напруженість та дискримінацію	(Seeman et al, 1994; Schuster et al, 1990)	Зростання згуртованості забезпечує зменшення трансакційних витрат та негативних екстерналій
Міжособистісна безпека та довіра	зосереджується на сприйнятті та випадках кримінальних та особистих злочинів	Fukuyama 1995, Arrow 1974, Knack and Keefer 1997	Зростання згуртованості зменшення трансакційних витрат пов'язаних з виконанням договорів та забезпеченням права власності

Продовження таблиця 3.3

Гендерна рівність	відображає гендерну дискримінацію вдома, на роботі, у суспільстві	(World Bank 2001, Schultz 2002	Гендерна рівність забезпечує зростання та рівномірний розподіл індивідуальних та групових доходів, сприяє людському розвитку
Включення меншин	Рівень дискримінації щодо вразливих груп (корінні народи, мігранти, біженці тощо)		Зменшення дискримінації сприяє більш рівномірному розподілу доходів, зменшенню злочинності та зростанню довіри

Ждерело: побудовано автором за Foa, R. & Tanner, J.C., 2012

Крім того використання панельних даних вважається чудовим інструментом подолання ендогенності регресорів, тобто їх корельованості з випадковими помилками.

База Індeksi соціального розвитку містить обраховані показники станом на 1990, 1995, 2000, 2005 та 2010 роки. Тому, при побудові регресії, у якості залежної змінної ми використовували значення середньорічних темпів приросту показників за періоди 1990-1995 роки, 1995-2000 роки, 2000-2005 роки, 2005-2010 роки. У якості незалежної змінної ми використовуємо значення середньорічні темпи приросту ВВП на душу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності. В результаті ми плануємо отримати відповідь на питання чи є динамка економічного розвитку детермінантою зміни соціального капіталу.

Позначення змінних та описова дескриптивна статистика наведені у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4 - Позначення змінних та описова дескриптивна статистика аналізу впливу ВВП на душу населення на розвиток соціального капіталу

Змінна	Позначення	Кількість спостереж.	Значення	Станд відхилення	min	max
ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності	dgdp	77	0.0234	0.0589	-0.265	0.163
Громадянська активність	civicact	80	-0.00538	0.0233	-0.0803	0.0425
Клуби та асоціації	intergroup	45	0.0198	0.0304	-0.0535	0.0781
Міжгрупова взаємодія	clubsassoc	75	0.000871	0.0285	-0.0649	0.0962
Міжособистісна безпека та довіра	safetytrust	76	-0.00129	0.0260	-0.0706	0.0426
Гендерна рівність	gender	80	0.0113	0.0223	-0.0257	0.0654
Включення меншин	inclusion	53	-0.00179	0.0344	-0.0950	0.127

Отже моделі, що ми будемо оцінювати мають вигляд:

$$civicact_{it} = a + \beta dgdp_{it} + e_{it} \quad (3.8)$$

$$intergroup_{it} = a + \beta dgdp_{it} + e_{it} \quad (3.9)$$

$$clubsassoc_{it} = a + \beta dgdp_{it} + e_{it} \quad (3.10)$$

$$safetytrust_{it} = a + \beta dgdp_{it} + e_{it} \quad (3.11)$$

$$gender_{it} = a + \beta dgdp_{it} + e_{it} \quad (3.12)$$

$$inclusion_{it} = a + \beta dgdp_{it} + e_{it} \quad (3.13)$$

де $civicact_{it}$, $intergroup_{it}$, $clubsassoc_{it}$, $safetytrust_{it}$, $gender_{it}$, $inclusion_{it}$ – середньорічні темпи проросту показників відповідно громадська активність, клуби та асоціації, міжгрупова згуртованість, міжособистісна безпека та довіра, гендерна рівність, включення меншин, описані у розділі 3, у країнах i ($i=1..20$) у період t ($t=1..4$)

$dgdp_{it}$ - середньорічні темпи проросту ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС)

Для отримання оцінок регресора нами будемо застосовуване наскрізне оцінювання моделей (об'єднана модель – Pooled OLS), що ігнорує панельну природу даних та не враховує індивідуальних характеристик об'єктів оцінки. Далі ми оцінимо регресію з випадковим індивідуальним ефектом (Random

effects) та детермінованим індивідуальним ефектом (Fixed effects). Ми проведемо зіставлення цих трьох моделей для розуміння того, яка з них більш адекватна нашим даними. Вибір найбільш якісної моделі здійснимо за допомогою критерію множників Брейша і Лагранжа для випадкових ефектів і критерій Хаусмана для моделі з фіксованими і випадковими ефектами. Оцінку параметрів моделей здійснюємо за допомогою програми STATA 13.0.

Результати оцінки представлені у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5 - Результати оцінки моделей

VARIABLES	Pooled OLS civact	Fixed effects civact	Random effects civact	Pooled OLS clubsassoc	Fixed effects clubsassoc	Random effects clubsassoc	Pooled OLS gender	Fixed effects gender	Random effects gender
dgdp	-0.03517 (0.0451)	-0.05954 (0.0498)	-0.03517 (0.0451)	-0.163*** (0.05922)	-0.15348** (0.06767)	-0.16367*** (0.05922)	0.02380 (0.04413)	0.00991 (0.05186)	0.02380 (0.04413)
Constant	-0.00449 (0.0028)	-0.00392 (0.0030)	-0.00449 (0.0028)	0.00384 (0.00352)	0.00361 (0.00379)	0.00384 (0.00352)	0.0111*** (0.00278)	0.0115*** (0.00312)	0.0111*** (0.00278)
Observations	77	77	77	72	72	72	77	77	77
R-squared	0.00801	0.02488		0.09838	0.09003		0.00386	0.00065	
Number of country		20	20		19	19		20	20

VARIABLES	Pooled OLS inclusion	Fixed effects inclusion	Random effects inclusion	Pooled OLS intergroup	Fixed effects intergroup	Random effects intergroup	Pooled OLS safetytrust	Fixed effects safetytrust	Random effects safetytrust
dgdp	0.251** (0.121)	0.19217 (0.137)	0.251** (0.121)	0.12088 (0.11496)	-0.00647 (0.15556)	0.12088 (0.11496)	-0.12290** (0.05809)	-0.12385* (0.07270)	-0.12290** (0.05809)
Constant	-0.00804 (0.0056)	-0.00654 (0.0057)	-0.00804 (0.0056)	0.016*** (0.00544)	0.0199*** (0.00659)	0.0166*** (0.00544)	0.00207 (0.00344)	0.00209 (0.00399)	0.00207 (0.00344)
Observations	51	51	51	45	45	45	73	73	73
R-squared	0.08059	0.05720		0.02507	0.00007		0.05930	0.05285	
Number of country		18	18		20	20		20	20

Standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Базуючись на тестах Брейша та Хаусмана за всім показниками найкращі моделлю виявилась об'єднана модель. Це означає, що отримані висновки щодо поставленого питання характерні для всіх країн аналізованої вибірки. Оцінка якості об'єднаної моделі аналогічна звичайній регресії та базується на аналізі показнику коефіцієнта детермінації та тесті Фішера.

Аналіз результатів тесту Фішера засвідчив, що отримані моделі за 5 показниками з 6 є якісними. За показником Гендерна рівність ми не можемо відкинути нульову гіпотезу і, відповідно, надати інструментально підтвержені висновки.

Коефіцієнти детермінації моделей очікувано малі. Так динаміка економічних показників може пояснити лише 0,8 відсотка варіації

громадянської активності, для міжгрупової взаємодії – 2,5%, клуби і асоціації – 9,8%, міжособистісна безпека та довіра – 5,9 %, включення меншин – 8%. При цьому статистично значущими можна вважати коефіцієнти у моделях оцінки зв'язку змін у параметрах економічного розвитку та змін клуби і асоціації, включення меншин, міжособистісна безпека та довіра.

Питання нерівності є не менш актуальними, в тому числі для України. Серед вітчизняних науковців Опалько В.В. [124], Колот А.М. та Герасименко О.О. [125] досліджували причини соціально-економічної нерівності у глобальному вимірі, Лібанова Е.М. та ін. [126], комплексно вивчали проблему нерівності в Україні, Коваль Н. концентрує увагу на питаннях оцінювання соціально-економічної нерівності. Для тестування висунутої гіпотези про те, що зменшення економічної нерівності сприяє розвитку соціального капіталу ми сформували базу даних, аналогічно до попереднього розрахунку.

У якості ключового регресора, що характеризує рівень економічної нерівності в країні ми будемо використовувати індекс Сена (Sen, 2009). У своїй будові він включає як рівень середнього доходу в країні, так і його розподіл - рівень економічної нерівності.

$$SEN_i = \mu_i(1 - G_i), \quad (3.14)$$

де μ_i – рівень середнього доходу в країні i ;

G_i – значення коефіцієнта Гіні в країні i .

Перевагою цього індексу є можливість оцінити як абсолютний, так і відносний дохід у країні.

Також оцінимо вплив рівня бідності в країні на соціальний капітал. Для цього використаємо показник частки населення, що проживає на суму менше, ніж 5.50 дол. США на день.

Третьою незалежною змінною в моделях регресії використаємо Індекс якості державного управління (World Governance Indicators, WGI) для

урахування існуючого зв'язку між рівнем розвитку формальних інститутів та соціальним капіталом. Включення цього показника дозволить нам зменшити потенційну ендогенність моделі. При розрахунку інтегрального показника WGI, ми припустили, що важливість усіх індексів є рівнозначною.

Для пошуку відповіді на запитання щодо впливу еволюційного або революційного типу становлення інститутів в модель включимо фіктивну змінну *Evo*.

У нашому дослідженні ми будемо використовувати методологічні підходи до типізації становлення інститутів та поділ країн [127]. Під «еволюцією» як типом становлення інститутів розуміється поступова, кумулятивна зміна інститутів, з формуванням правил знизу – нагору. Для революційного типу побудови інститутів характерна швидка, докорінна зміна інституційної бази. Значення змінної для країн з еволюційним типом становлення інститутів буде дорівнювати 0, для країн з революційним типом становлення – 1. Таким чином, можна побудувати шість регресійних моделей – по одній на кожний вимір соціального капіталу.

$$SOC_i = b_0 + b_1 Sen2010_i + b_2 Poverty550_i + b_3 WGI_i + b_4 Evo + \varepsilon \quad (3.15)$$

де – SOC_i – виміри соціального капіталу для *i*-ої країни ($Dcivact_i$, $Dintergroup_i$, $Dclubs_i$, $Dsafety_i$, $Dgeneq_i$, $Dinclus_i$); $Sen2010_i$ – індекс Сена для *i*-ої країни; $Poverty550_i$ – індикатор бідності для *i*-ої країни, WGI_i – індекс якості державного управління; Evo_i – тип становлення інститутів.

Позначення усіх змінних та їх описова статистика наведена у таблиці 3.6.

Аналіз кореляцій свідчить про тісний зв'язок між зміною показників соціального капіталу за вимірами та показниками соціальної нерівності. Показовим є від'ємне значення кореляції соціального капіталу та рівня бідності у країні, що означає втрати соціального капіталу при зростанні частки бідних людей.

Таблиця 3.6 - Позначення змінних та описова статистика

Показники	Позначення змінних	Тип змінної	Кількість спостережень	Середнє значення	Стандартне відхилення	Мінімальне	Максимальне
1	2		3	4	5	6	7
Громадянський активізм	Dcivact	Залежна	20	0.565	0.0597	0.447	0.679
Міжгрупова згуртованість	Dintergroup	Залежна	20	0.727	0.0451	0.606	0.787
Клуби та асоціації	Dclubs	Залежна	20	0.474	0.0982	0.326	0.623
Міжособистісна безпека та довіра	Dsafety	Залежна	20	0.533	0.0652	0.413	0.637
Гендерна рівність	Dgeneq	Залежна	20	0.899	0.0948	0.619	1.017
Включення меншин	Dinclus	Залежна	20	0.524	0.0538	0.398	0.626
Індекс Сена	Sen2010	Незалежна	20	19.75	9.822	4.224	33.29
Індикатор бідності	Poverty550	Незалежна	20	10.47	19.00	0.200	63.40
Індекс якості державного управління	WGI	Незалежна	19	4.890	4.999	-4.263	11.13
Тип становлення інститутів	evo	Фіктивна	20	0.350	0.489	0	1

Джерело: розраховано автором

Найбільші втрати спостерігаємо за складовою соціальної та політичної активності громадян. Також суттєво втрачається здатність членів громад до об'єднання у клуби та асоціації, потенціал інклюзії. У той же час зростання рівномірності розподілу доходів дозволить зміцнити соціальний капітал у країні. Також спостерігається прямий зв'язок між якістю формальних інститутів та усіма вимірами соціального капіталу. Отримані показники кореляції дають можливість сподіватись на високу якість отриманих моделей та статистичну значущість отриманих оцінок, значення яких представлені на рисунку 3.5. Отже, отримані моделі мають достатньо високу якість – показники детермінації знаходяться в межах від 45 до 87 відсотків, фактичні значення F-тесту значно перевищують критичне значення.

Як ми бачимо, економічна нерівність жодним чином не впливає на рівень толерантності у суспільстві і це стосується як держав зрілих демократій, так і країн, що знаходяться на шляху створення ефективних

інститутів. Також рівень достатку в країні, рівномірність розподілу доходів не визначають можливість виникнення міжрасових або міжрелігійних конфліктів. Запобігти їм здатні лише розвинуті, стійкі базові формальні інститути.

	<i>Dinclus</i>	<i>Sen2010</i>	<i>Poverty550</i>	<i>WGI</i>
<i>Dinclus</i>	1,000			
<i>Sen2010</i>	0,650	1,000		
<i>Poverty550</i>	-0,439	-0,702	1,000	
<i>WGI</i>	0,607	0,855	-0,493	1,000

	<i>Dclubs</i>	<i>Sen2010</i>	<i>Poverty550</i>	<i>WGI</i>
<i>Dclubs</i>	1,000			
<i>Sen2010</i>	0,897	1,000		
<i>Poverty550</i>	-0,507	-0,702	1,000	
<i>WGI</i>	0,828	0,855	-0,493	1,000

	<i>Dgeneq</i>	<i>Sen2010</i>	<i>Poverty550</i>	<i>WGI</i>
<i>Dgeneq</i>	1,000			
<i>Sen2010</i>	0,243	1,000		
<i>Poverty550</i>	-0,381	-0,702	1,000	
<i>WGI</i>	0,337	0,855	-0,493	1,000

	<i>Dintergroup</i>	<i>Sen2010</i>	<i>Poverty550</i>	<i>WGI</i>
<i>Dintergroup</i>	1,000			
<i>Sen2010</i>	0,550	1,000		
<i>Poverty550</i>	-0,341	-0,702	1,000	
<i>WGI</i>	0,682	0,855	-0,493	1,000

	<i>Dsafety</i>	<i>Sen2010</i>	<i>Poverty550</i>	<i>WGI</i>
<i>Dsafety</i>	1,000			
<i>Sen2010</i>	0,760	1,000		
<i>Poverty550</i>	-0,262	-0,702	1,000	
<i>WGI</i>	0,817	0,855	-0,493	1,000

	<i>Dcivact</i>	<i>Sen2010</i>	<i>Poverty550</i>	<i>WGI</i>
<i>Dcivact</i>	1,000			
<i>Sen2010</i>	0,910	1,000		
<i>Poverty550</i>	-0,745	-0,702	1,000	
<i>WGI</i>	0,819	0,855	-0,493	1,000

Рисунок 3.5 – Значення коефіцієнтів кореляції параметрів моделей

Результати регресії параметрів впливу економічної нерівності на виміри соціального капіталу представлені на рисунок 3.7

VARIABLES	Dcivact	Dintergroup	Dclubs	Dsafety	Dgeneq	Dinclus
Sen2010	0.003* (0.002)		0.007*** (0.002)	0.004* (0.002)		
Poverty550			0.001** (0.001)	0.002**	-0.003** (0.001)	
WGI		0.008** (0.004)			0.018** (0.008)	
Evo			-0.097*** (0.025)		0.151** (0.062)	
Constant	0.509*** (0.030)	0.689*** (0.044)	0.354*** (0.038)	0.424*** (0.041)	0.870*** (0.094)	0.437*** (0.055)
Observations	19	19	19	19	19	19
R-squared	0.869	0.502	0.921	0.791	0.487	0.454

Standard errors in parentheses
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Рисунок 3.7 – Результати регресії параметрів впливу економічної нерівності на виміри соціального капіталу

Частка бідних у країні впливає на бажання створювати міцні зв'язки у громаді через добровільну участь у різного роду місцевих клубах і асоціаціях. Суттєво на це впливає показник рівномірності розподілу доходів. Отже, люди будуть більше проводити час, спільно реалізуючи соціальні проекти у разі якщо їх рівень життя приблизно однаковий, навіть якщо рівень доходів малий. До створення клубів та асоціацій та отримання вигід від участі в них більш схильні громадяни країн з еволюційним типом становлення інститутів.

Зростання бідності негативно буде впливати на рівень гендерної рівності у суспільстві, хоча більшу чутливість він демонструє по відношенню до рівня розвиненості базових інститутів. Також потрібно відмітити, що рівність жінок по відношенню до чоловіків більша у країнах, де інститути формувались революційним шляхом.

Рівномірність розподілу доходів важлива для створення в громаді або країні атмосфери між особистої довіри та впевненості. Цей висновок стосується усіх держав незалежно від типу становлення інститутів.

Сучасна теорія соціального капіталу визначає соціальний капітал через соціальні взаємодії, які базуються на довірі, сукупності сформованих та сприйнятих формальних та неформальних інститутів та мережах співпраці, що дозволяють отримувати додаткові соціально-економічні ефекти. У результаті проведеного аналізу ми дійшли висновку, що параметри економічного розвитку країн не можна повністю виключити з числа детермінант соціального капіталу. Отримані показники свідчать, що зниження темпів економічного зростання призводить до посилення згуртованості людей у громадах, соціального контролю ефективності розподілу та використання коштів, забезпечення дотримання прав власності. Від зміни темпів економічного зростання напряму залежить рівень толерантності до расового розмаїття та відповідно ймовірність посилення негативних екстерналій. Також зростання добробуту людей позитивно буде впливати на рівень особистої безпеки громадян, зменшенню рівня криміналу, зростанню довіри. Як наслідок зменшення трансакційні витрати пов'язаних з виконанням договорів та забезпеченням права власності будуть зростати.

Розвиток соціального капіталу як сукупності соціально-економічних відносин заснованих на довірі, нормах та мережах співпраці, дозволяє підвищити ефективність соціального розвитку та економічного зростання. Встановлюючи детермінанти соціального капіталу, як драйверу економічного зростання ми визначили вплив рівня бідності та економічної нерівності на характеристики соціального капіталу. Найбільш чутливими вимірами соціального капіталу до нерівномірності розподілу доходів у країні стали громадянський активізм, клуби та асоціації, міжособистісна безпека та довіра. Частка бідних в країні визначає здатність людей об'єднуватись, довіру один до одного та відношення до гендерної рівності.

Отже, корегування цілей державного регулювання розвитку соціальної сфери доцільно спрямовувати у тому числі на зростання доходів громадян та недопущенні економічної нерівності.

4. АНАЛІЗ СТРЕТЕГІЙ ОТГ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

На сьогоднішній день, світовою спільнотою визнано, що сталий розвиток стає провідною ідеологічною концепцією XXI століття. Основною причиною цього є комплексний підхід, використовуваний в парадигмі сталого розвитку, що дає можливість отримувати повніше розуміння стану цивілізації на даний момент. По відношенню до даної концепції, інші економічні теорії і навіть ідеології постають фрагментарними, а отже такими, що не можуть в повній мірі задовольняти потреби цивілізації.

За визначенням Комісії ООН зі сталого розвитку, його мета — задовольняти потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби [128].

Починаючи з 2000-го року принципи сталого розвитку включаються ООН при розробці стратегічних ініціатив і планів щодо розвитку людства, включаючи економічний розвиток, соціальний розвиток та охорону навколишнього середовища. З цього моменту, можна вважати, що концепція сталого розвитку стає основною ідеологічною парадигмою існування людства. Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року, прийнятої всіма державами-членами Організації Об'єднаних Націй на Генеральній асамблеї у 2015 році, визначає 17 ЦСР (далі – ЦСР) або глобальних цілей, яким відповідають 169 завдань.

На даний момент урядом України розроблено адаптацію ЦСР з урахуванням національної специфіки, що відображено у відповідній вітчизняній системі: 86 завдань національного розвитку та 172 показники для їх моніторингу [129]. Відмітимо, що це майже в половину менше кількості завдань, визначених ООН.

Відмітимо, що розроблена Стратегія сталого розвитку України до 2030 року експертів за фінансової підтримки Програми розвитку ООН в Україні та Глобального екологічного фонду [130] й досі не прийнята нашою державою і

законодавчо не закріплена (існує у вигляді законопроекту №9015). Запропонований ПРООН в Україні та іншими експертами проект Стратегії пропонується до розгляду у якості рамкового документу, для визначення стратегічних напрямів в аспекті довгострокового збалансованого розвитку як України в цілому, так і окремих її регіонів та місцевих громад. Особливо це важливо для опрацювання напрямів розвитку новостворюваних об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ).

Постановка проблеми. Зародження основних ідей концепції сталого розвитку зазвичай пов'язують з представниками Римського клубу (В. Беренса і Е. Пестеля, Г. Дейлі, Д. Медоуза, Дж. Форрестера та ін. [131,132]), які досліджували основні виклики та проблеми людської цивілізації того часу та шукали шляхи їх вирішення. Слід відмітити, що згідно з доповіддю даної організації світ усвідомив що ресурси кінцеві і їх необачне зростаюче споживання може призвести людство до нових глобальних криз та катастроф з якими воно ще не стикалося. Саме в результаті цього і були сформовані глобальні цілі сталого розвитку, яким світ на сьогоднішній день намагається відповідати. Окрім цього, значним поштовхом для розвитку даної концепції були екологоцентричні наукові вчення, що набували особливої популярності на межі XIX-XX століття. Все це та багато інших причин сприяло підняттю даної концепції сталого розвитку на глобальний рівень міжнародних організації, а згодом і ООН, що стало запорукою такого її широко поширення сьогодні.

Національна адаптація основ сталого розвитку та його впровадження на більш локальних рівнях призвела до нової хвилі досліджень. В Україні у зв'язку з реформою децентралізації були сформовані ОТГ, на дослідженні яких зосередилися ряд авторів, серед яких виділимо: Васильченко Г. [133], Парасюка І., Єременко Н., Гордєєва О. К [134]., Шарія В. І., Дендемарченко Г. Г. [135] та багато інших. Функціонування та розвиток ОТГ через призму сталого розвитку розглядали Безуглий О. [136], Залуцький І., Брусак Р., Шевчук Б. та ін. [137]. Проте питанню відповідності регіональних

та місцевих стратегій національним та глобальним цілям сталого розвитку в науковій літературі присвячено недостатньо уваги, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою даної статті є ґрунтовний аналіз стратегій ОТГ на їх відповідність основним пріоритетам політики сталого розвитку на національному, регіональному та місцевому рівнях та узгодженість векторів стратегічного розвитку між існуючими рівнями суб'єктів самоврядування.

Результати дослідження. Нормативно-правовими засадами існування ОТГ є закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», який відповідно до ст. 6 визначає їх «первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень» [138]. Згідно з даним законом, в ОТГ можуть бути об'єднані «суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст» [138]. Таким чином, ОТГ стають ключовим інструментом подальшої місцевої та регіональної політики уряду України. Станом на 23 грудня 2018-го року призначено та/або проведено вибори в 828-ми громадах, 879 громад наразі перебувають в статусі очікування на призначення виборів.

ОТГ мають розширені фіскально-економічні та інституційно-юридичні можливості порівняно з населеними пунктами з які входять до їх складу. Окрім того, статистично, чим більша чисельність населення ОТГ, тим вищі показники надходжень власних доходів на 1-го мешканця громади. Натомість громади з низькою чисельністю населення мають обмежений потенціал для сталого розвитку та надання всіх необхідних послуг її мешканцям, та забезпечення процесів сталого повноцінного відтворення і розвитку. У зв'язку з даною реформою, політика сталого економічного розвитку в ході реформи децентралізації стає функцією уже не держави чи регіону, а функцією органів місцевого самоврядування ОТГ.

Перш за все в ході нашого дослідження пропонуємо проаналізувати особливості адаптованості для України глобальних ЦСР, а саме 86 завдань національного розвитку та 172 показники для їх моніторингу зі 169-ти

завдань визначених ООН. Слід зазначити, що 43 завдання є «врахованими», проте не адаптованими в самостійні національні завдання. Сума глобальних завдань за цілями сталого розвитку, що адаптовані чи враховані на національному рівні – 129. На основі детального аналізу, наведемо підсумкову таблицю, що відображує частку адаптованих завдань як окремо, так і з врахованими завданнями у таблиці 4.1

Таблиця 4.1 – Аналіз адаптованості глобальних ЦСР на національному рівні

з/п	Цілі сталого розвитку	Частка адаптованих завдань, %	Частка адаптованих завдань, включно з врахованими, %
1.	Подолання бідності у всіх її формах та усюди	42,86%	71,43%.
2.	Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства	50,00%	75,00%
3.	Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці	72,73%	100,00%
4.	Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх	70,00%	80,00%
5.	Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток	66,67%	77,78%
6.	Забезпечення наявності та сталого управління водними ресурсами та санітарією	62,50%	75,00%
6.	Забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх	80,00%	80,00%
8.	Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх	50,00%	83,33%
9.	Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям	87,50%	112,50%
10.	Скорочення нерівності всередині країн і між ними	50,00%	70,00%
11.	Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів	60,00% ;	80,00%
12.	Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва	36,36%	72,73%

Продовження таблиці 4.1

13.	Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками	20,00%	60,00%
14.	Збереження та стале використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку	30,00%	40,00%
15.	Захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх сталому використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття	33,33%	75,00%
16.	Сприяння побудові миролюбного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях	75,00%	91,67%
17.	Зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках Глобального партнерства в інтересах сталого розвитку	10,53% ;	57,89%

Джерело: авторська розробка, на основі даних [129]

На основі проаналізованих даних, пропонуємо розрахувати зведений рейтинг відповідності національних ЦСР до глобальних. Методологія розрахунку зведеного рейтингу наступна: враховані завдання, вважаємо частково адаптованими, присвоюючи їм вагу в 0,5 від адаптованих. Результати представимо на рисунку 4.1.

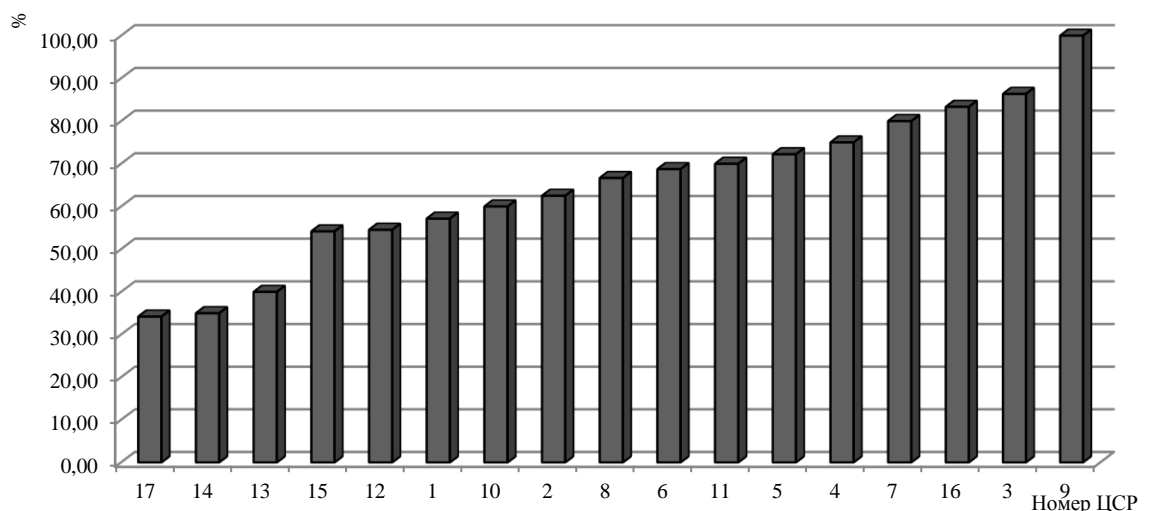

Рисунок 4.1 – Зведений рейтинг відповідності національних ЦСР до глобальних за кількістю адаптованих завдань

Джерело: авторська розробка, на основі даних [129]

З даних розрахунків можна побачити кількісну відповідність національних ЦСР глобальним, що свідчить про той чи інший рівень когерентності національних цілей загально цивілізаційним. Також це можна розцінювати як ступінь уваги уряду до тих чи інших ЦСР за кількісною ознакою їх пропрацьованості у вигляді адаптації тих чи інших завдань глобальних ЦСР на національному рівні. Таким чином найбільш адаптованими цілями (за скороченими національними визначеннями, $\geq 75\%$) є:

- Ціль 9. Промисловість, інновації та інфраструктура (100%);
- Ціль 3. Міцне здоров'я і благополуччя (86,37%);
- Ціль 16. Мир, справедливість та сильні інститути (83,34%);
- Ціль 7. Доступна та чиста енергія (80%);
- Ціль 4. Якісна освіта (75%).

Найменш адаптованими цілями (за скороченими національними визначеннями, $< 50\%$) є:

- Ціль 17. Партнерство заради сталого розвитку (34,21%);
- Ціль 14. Збереження морських ресурсів (35%);
- Ціль 13. Пом'якшення наслідків зміни клімату (40%).

Загальний зведений рівень когерентності національних ЦСР глобальним за кількісною ознакою адаптованості завдань, складає – 63,6%.

Переходячи на регіональний рівень, пропонуємо проаналізувати стратегію регіонального розвитку Сумської області на період до 2020 року [139]. Методологія її підготовки мала висхідний характер, тобто формувалася, відповідно до концепції реформи децентралізації "знизу вгору", базуючись на реальних інтересах населення, суспільних груп, існуючих інститутів, бізнесу та третього сектору, керуючись принципом "нікого не залишити осторонь". Це визначається поєднанням середньострокових (завдання) та довгострокових (напрями) циклів планування, з метою пристосування до економічних змін шляхом поліпшення свого

конкурентного положення з огляду на вирішальні фактори виробництва: людські ресурси, інформацію та технології, капітал та інфраструктуру.

Серед векторно-методологічного апарату загалом зустрічається наступні: кількості згадувань методів, принципів, цілей і завдань співставних з цілями сталого розвитку та імплементуючими їх завданнями глобального рівня:

– Ціль 17 – 14 разів.

– Ціль 9 – 5 разів.

– Ціль 8 – 5 разів.

– Ціль 4 – 5 разів.

– Ціль 11 – 4 рази.

– Ціль 2 – 3 рази.

– Ціль 16 – 3 рази.

– Ціль 12 – 3 рази.

– Ціль 1 – 1 раз.

– Ціль 10 – 1 раз.

– Цілі 3, 5, 6, 7, 13, 14, 15 не згадуються в методологічно-векторній частині.

Стратегією регіонального розвитку Сумського регіону на період до 2020 року визначено ряд стратегічних цілей та операційних цілей:

1. Розвиток економічного потенціалу регіону. (№8, №1 глобальних ЦСР, далі –ГЦСР).

1.1. Створення нових високотехнологічних виробництв та інноваційних форм організації підприємств. (№8, №9 ГЦСР).

1.2. Стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу. (№8, №9 ГЦСР).

1.3. Розвиток внутрішнього та в'їзного туризму. (№8, №9, №15 ГЦСР).

1.4. Підвищення енергоефективності в усіх секторах. (№7, №8 ГЦСР).

2. Розвиток сільських територій. (№2, №11, №8 ГЦСР).

2.1. Підвищення рівня ефективності виробництва в аграрному секторі. (№2, №8, №9, №1 ГЦСР).

2.2. Розвиток сільських територій та периферії навколо малих міст (№11, №8, №4, №9, №1, №3 ГЦСР).

3. Розвиток людського капіталу (№4, №8, №1 ГЦСР).

3.1. Підвищення адаптивності населення до потреб ринку праці (№4, №1, №8 ГЦСР).

3.2. Підвищення обізнаності та соціальної активності мешканців (№10, №4, №12, №8 №17, №9, №16, №3 ГЦСР).

3.3. Удосконалення системи регіонального управління (№17, №16 ГЦСР).

Загалом кількість згадувань за кожною з глобальних цілей сталого розвитку:

– Ціль 8 – 11 разів.

– Ціль 9 – 6 разів.

– Ціль 1 – 5 рази.

– Ціль 4 – 4 разів.

– Ціль 17 – 2 рази.

– Ціль 11 – 2 рази.

– Ціль 2 – 2 рази.

– Ціль 3 – 2 рази.

– Ціль 16 – 2 рази.

– Ціль 12 – 1 раз.

– Ціль 10 – 1 раз.

– Ціль 15 – 1 раз.

– Ціль 7 – 1 раз.

– Цілі №5, №6, №13, №14 не згадуються в документі.

Наведемо зведений рейтинг важливості ЦСР на основі зіставлення рейтингів за методологією стратегії та за цілями стратегії у таблиці 2.5.

Таблиця 4.2 – Зведений рейтинг важливості ЦСР, рейтинги за методологією стратегії та за цілями стратегії

Загальний рейтинг	Рейтинг за методологією стратегії	Рейтинг за цілями стратегії	Назва глобальної цілі сталого розвитку
1	2	1	Ціль 8: Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх
2	2	2	Ціль 9: Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям
3	2	4	Ціль 4: Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх
3	1	5	Ціль 17: Зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках Глобального партнерства в інтересах сталого розвитку
5	5	5	Ціль 11. Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів
6	6	5	Ціль 2: Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства
6	6	5	Ціль 16. Сприяння побудові миролюбного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях
8	9	3	Ціль 1: Подолання бідності у всіх її формах та усюди
9	11	5	Ціль 3: Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці
9	6	10	Ціль 12: Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва
11	9	10	Ціль 10: Скорочення нерівності всередині країн і між ними
12	11	10	Ціль 7: Забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх
12	11	10	Ціль 15: Захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх сталому використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття
14	11	14	Ціль 5: Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток
14	11	14	Ціль 6: Забезпечення наявності та сталого управління водними ресурсами та санітарією

Продовження таблиці 4.2

14	11	14	Ціль 13: Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками
14	11	14	Ціль 14: Збереження та стале використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку

Джерело: авторська розробка, на основі даних [129]

Таблиця 4.3 – Аналіз відповідності стратегічних цілей регіонального рівня (Сумська область) та загальнонаціонального рівнів

Рівень рейтингу	Номер ЦСР																
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Національний рейтинг	12	10	2	5	6	8	4	9	1	11	7	13	15	16	14	3	17
Регіональний рейтинг	8	6	9	3	14	14	12	1	2	11	5	9	14	14	12	6	3
Розходження	4	3,5	7,5	1,5	9,5	7,5	7,5	8	1	0	2	3,5	0,5	0,5	1,5	3,5	12,5

Пояснимо отримані результати більш детально. У разі, якщо одні й ті ж цілі мають схожу позицію в рейтингах за методологією або за цілям регіональної стратегії ми присвоюємо їм номер наступним чином: кількість цілей, які мають більший рейтингову вагу + 1. Таким чином, якби було дві цілі, які займали б цьому рейтингову позицію, то наступна ціль буде займати вже 9 рейтингову позицію, так як існує 8 (n-1) більш пріоритетних і важливих цілей. Це важливо у зв'язку з тим, що в обох рейтингах деякі цілі займають схожі позиції і в цьому випадку диференціація рейтингових позицій збільшує точність підсумкового зведеного рейтингу і більше, за своєю суттю, відображають дійсну ситуацію. Для прикладу, наведемо два рейтинги: в одному з яких є одне перше місце, одне друге і так далі місця; в другому – на позиції №1 знаходяться дві цілі, а далі кожна позиція зайнята тільки однією ціллю. У такому випадку при порівнянні рейтингів і формуванні зведеного індикатору, він буде схилений до позиції другого рейтингу, так як вони будуть мати штучно завищений пріоритет на одиницю. В такому випадку, з метою порівняння і побудови більш точного зведеного рейтингу, точніше буде

привласнити рейтингові позиції за кількістю рейтингових позицій попередніх даної. При подальшому розрахунку розбіжностей між регіональними і національними цілями ефективно використовувати усереднені показники позиції цілі, маючи на увазі, що якщо дві цілі займають 7-у позицію, то ці ж цілі займають і восьму позицію, таким чином, ми розраховуємо позицію таких цілей середнім арифметичним простим кінцевої арифметичної прогресії в якому кількість членів дорівнює кількості цілей які займають дану позицію $i = (n + (n + 1) + \dots + (n + k)) / (k + 1)$. Таким чином, у разі якщо дві цілі займають сьому позицію то їх пріоритет і подальше рейтингове місце буде розраховуватися як 7,5. У випадку, якби три цілі займали одне і те ж місце, наприклад 10-е, ми б розраховували це наступним чином: $(10 + 11 + 12) / 3 = 11$.

Підсумовуючи результати аналізу Стратегії регіонального розвитку Сумської області, можна відмітити що регіональний вектор пріоритетних цілей розходиться з загальнонаціональним. Розбіжності за цілями представлені в таблиці 3.

Середнє арифметичне розходження становить 4,35. Відмітимо, що ГЦСР №17 займає перше місце в методологічно-векторному рейтингу і третє в зведеному регіональному рейтингу і при цьому останнє в національному. Також примітно, що ГЦСР №8, займає першу позицію в цільовому та зведеному регіональних рейтингах, а в національному лише дев'яту. Схожі за масштабом розбіжності з ГЦСР №3, друге місце в національному, дев'яте в регіональному. Серед значущих співпадінь на визначальних позиціях ГЦСР №9, №4, №11 (розходження ± 2) та №16, №2 (розходження ± 4). Загалом це всі співпадіння з першої десятки національного рейтингу, що за умов складання регіонального рейтингу цілей висхідним способом свідчить про відстороненість уряду від дійсних потреб населення.

Завершальним кроком нашого дослідження пропонуємо проаналізувати стратегії дев'ятьох ОТГ Сумської області в контексті реалізації політики сталого розвитку (табл. 4.4) на національному, регіональному та місцевому

рівнях на предмет спільних ознак та використання методології сталого розвитку. У якості 18-ї ознаки аналізу визначено використовуванність.

Відповідно до представлених результатів порівняльного аналізу середнє розходження між рейтингом національного рівня та регіонального – 4,35 позиції. Середнє розходження між рейтингом ОТГ-рівня та регіонального – 2,24 позиції. Середнє розходження між рейтингом національного рівня та рівнем ОТГ – 5,18 позиції. При цьому слід розуміти, що максимально математично можливе відхилення складає 8,5 позицій.

Таблиця 4.4 – Аналіз відповідності цілей та завдань ОТГ до ЦСР

№ ЦСР / назва ОТГ	Боромлянська	Дубов'язівська	Кириківська	Краснопільська	Миколаївська	Миропільська	Недригайлівська	Степанівська	Хотинська	Результуюча
1	3	+	+	-	4	2	3	2	2	8(18)
2	2	+	3	-	+	+	2	+	+	8(12)
3	2	2	+	3	2	3	2	+	2	9(18)
4	5	+	4	4	2	3	8	4	3	9(34)
5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0(0)
6	+	+	+	+	+	-	2	3	+	8(11)
7	+	+	+	3	+	+	3	+	+	9(13)
8	4	5	6	3	4	2	10	7	4	9(45)
9	3	3	4	4	7	5	4	6	11	9(47)
10	2	-	-	+	+	-	3	+	-	5(8)
11	10	10	2	16	14	7	13	11	6	9(89)
12	2	4	5	2	+	+	3	4	4	9(26)
13	+	2	3	+	-	3	3	3	-	7(16)
14	Не релевантна для регіону ознака									
15	+	2	2	+	-	4	2	5	-	7(17)
16	+	2	2	4	3	+	7	3	+	9(24)

Продовження таблиці 4.4

17	4	4	5	4	4	7	7	7	5	9(47)
18	-	-	-	+/-	+	-	+	-	2	3,5(4,5)
Разом	15(42)	13(39)	14(35)	13,5(46,5)	15(46)	13(40)	16(73)	15(58)	13(52)	X

Джерело: авторська розробка, на основі даних [140]

Графічно це може бути представлено наступним чином (рис. 4.2):

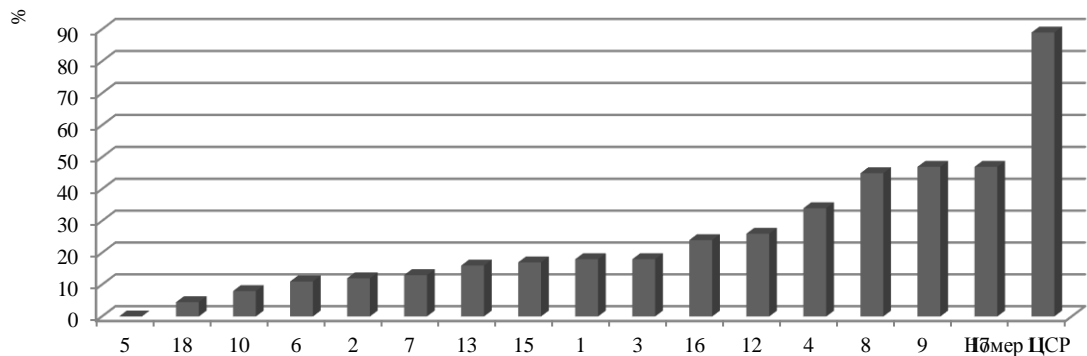

Рисунок 4.2 – Рейтинг ЦСР за їх використання у стратегічному плануванні ОТГ регіону

Таблиця 4.5 – Зведений рейтинг цілей ОТГ Сумської області у зіставленні з регіональною та національною стратегією

Номер ЦСР	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1. Національний рейтинг	12	10	2	5	6	8	4	9	1	11	7	13	15	16	14	3	17
2. Регіональний рейтинг	8	6	9	3	14	14	12	1	2	11	5	9	14	14	12	6	3
3. Рейтинг цілей ОТГ	9	13	8	5	16	14	12	4	3	15	1	6	11	17	10	7	2
Розходження 1 і 2	4	3,5	7,5	1,5	9,5	7,5	7,5	8	1	0	2	3,5	0,5	0,5	1,5	3,5	12,5
Розходження 2 і 3	1	5,5	1,5	1,5	0,5	1,5	0,5	3	1	4	4	3,5	4,5	1,5	2,5	0,5	1,5
Розходження 1 і 3	3	3	6	0	10	6	8	5	2	4	6	7	4	1	4	4	15

Отже, в результаті даного аналізу ми аналітично дослідили, що стратегічні плани національного рівня у співставленні з регіональним та місцевим мають суттєві розбіжності. Також, в результаті фактологічного порівняльного аналізу завдань та цілей стратегій ОТГ вдалося з'ясувати

значне співпадіння з глобальними цілями сталого розвитку, від 75% до 93,75%. При цьому кількість ОТГ, що не використовують методологію сталого розвитку в при розробці та аргументації своїх стратегій складає 66,67%.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз імплементації ЦСР в Україні на національному, регіональному (Сумська область) та місцевому (9 ОТГ Сумської області) рівнях дозволяє стверджувати про існуючі відхилення між ними. На регіональному рівні наявні стратегічні плани мають достатньо високий рівень співпадіння з цілями сталого розвитку (75,00%-93,75%), при цьому частка ОТГ, що ґрунтують свої стратегії на цілях сталого розвитку досить низька (33,33%). Співставляючи дані факти можна зробити припущення що розробка стратегій відбувалася за допомогою спрощеної методології, в основу якої на певному етапі методологічної розробки було покладено фрагментарно певні вектори цілей методології сталого розвитку. Такий підхід при довгостроковому плануванні створює додаткові вразливості для соціальних, економічних та екологічних систем ОТГ, у аспекті їх методологічної залежності від центрального супроводу, який повинен щораз відстежувати точність вектору руху тих чи інших методологічно підпорядкованих систем. Таким чином, без цілісної методології об'єднані територіальні громади наступного разу не зможуть самостійно сформулювати власні вектори цілей та стратегії за ними, коли існуючі на сьогоднішній день стратегічні плани будуть виконані, що ставить під загрозу довгострокові перспективи їх розвитку, особливо щодо можливості реалізації концепції сталого розвитку як такої (результати дослідження представлені у статті Petrushenko Y. M., Vorontsova A. S., Ponomarenko O. S., Derbenov K. O. (2019). Analysis of the united territorial communities strategies in the context of sustainable development policy implementation. Mechanism of Economic Regulation. №1. (Index Copernicus та ін.). С. 39-52).

ВИСНОВКИ

III етап дослідження «Формування науково-методичних засад забезпечення та регулювання сталого розвитку ОТГ в Україні» (2019 рік) був присвячений апробації та удосконаленню розроблених на попередніх етапах методичних підходів до планування та реалізації фінансової політики, зорієнтованої на забезпечення та регулювання сталого розвитку ОТГ. На цьому етапі наукового проекту реалізовувалася і теоретична складова програми дослідження, зокрема при удосконаленні методичних підходів за результатами пілотування, але, перш за все, він присвячений прикладним аспектам, зокрема, в частині апробації методики планування місцевої фінансової політики шляхом реалізації в ній взаємозв'язку стратегічного і фінансового планування та розробки рекомендацій щодо вирішення актуальних проблем функціонування територіальних громад в контексті реалізації реформи децентралізації.

Прикладний етап наукового дослідження полягав, з одного боку, в пілотуванні методики фінансового забезпечення сталого розвитку в ОТГ Сумської області, а з іншого, – в аналізі нагальних практичних проблем у діяльності ОТГ Сумської області та пошуку шляхів їх вирішення. Апробація методики оцінки/самооцінки сталого розвитку відбулася в Комишанській та Березівській ОТГ Сумської області. Березівська ОТГ була обрана тому, що це перша ОТГ, що була створена в Сумській області, тому вона має вже сформовану структуру управління для прийняття довгострокових стратегічних рішень. Комишанська ОТГ є лідером за показниками фінансової спроможності громад Сумської області, тому ми висунули гіпотезу, що ця ОТГ може фінансувати у своїй діяльності не тільки нагальні, але й стратегічні напрями свого розвитку, спрямовані на досягнення Цілей сталого розвитку. На основі результатів апробації було розроблено і внесено корективи в методику. Апробація методики визначення пріоритетів

фінансування сталого розвитку крім зазначених вище ОТГ, була проведена і в Сумській міській ОТГ. На основі пілотування розроблені і внесені корективи в методiku відповідно до результатів апробації.

Результати наукових досліджень проекту були представлені фінансистам ОТГ під час таких навчальних заходів: консультації/круглі столи на тему «Державні інвестиції для місцевого економічного розвитку об'єднаних територіальних громад» для Комишанської ОТГ, Березіської ОТГ, Дружбінської ОТГ, Новослобідської ОТГ, Зноб-Новгородської ОТГ, Чупахівської ОТГ, Велико-Чернечинської ОТГ, Грунської ОТГ, Шалигінській ОТГ Сумської області (консультації фінансувалися Сумським Центром розвитку місцевого самоврядування, проводив семінари у якості викладача/тренера керівник НДР Петрушенко Ю.М.); тренінгу «Цілі сталого розвитку як інструмент стратегічного та фінансового планування», в якому взяли участь представники Сумської міської ради.

У той же час результати апробації методичних підходів до фінансового забезпечення сталого розвитку ОТГ засвідчили наявність ряду практичних, а відтак і науково-методологічних проблем у діяльності ОТГ. Для вирішення цих проблем робочою групою НДР було реалізовано низку теоретичних досліджень, що полягали в такому: розробка науково-методичного підходу до оцінки відповідності стратегій соціально-економічного розвитку ОТГ та пов'язаної з їх виконанням фінансової політики стратегічним завданням регіонального і національного рівня та глобальним Цілям сталого розвитку; економетричний аналіз факторів, що сприяють добровільному об'єднанню територіальних громад в процесі реформи децентралізації; подальший розвиток досліджень взаємозв'язку економічних та соціальних показників розвитку спільнот та екологічних характеристик розвитку територій; удосконалення науково-методичного підходу до оцінювання фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад України; удосконалення методичних основ нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення; удосконалення методичних підходів до

формування пріоритетів фінансового забезпечення сталого розвитку ОТГ на основі проведеної апробації.

У підсумку виконання третього етапу наукового проекту «Формування науково-методичних засад забезпечення та регулювання сталого розвитку ОТГ в Україні» (2019 рік) були отримані такі наукові результати, що представляють наукову новизну дослідження:

1. У процесі апробації методики оцінки/самооцінки сталого розвитку та методики визначення пріоритетів фінансування сталого розвитку ОТГ обґрунтовано необхідність узгодження фінансового планування з стратегічним плануванням розвитку територіальних громад. Розроблено науково-методичний підхід до оцінки відповідності стратегій соціально-економічного розвитку ОТГ та пов'язаної з їх виконанням фінансової політики стратегічним завданням регіонального і національного рівня та глобальним Цілям сталого розвитку.

2. На основі факторного економетричного аналізу процесу добровільного об'єднання територіальних громад в Україні в період з 2015 року визначено соціально-економічні фактори, що є значущими при прийнятті громадами рішення про добровільне об'єднання: зокрема, це середній розмір площі землі ОТГ в розрахунку на одне домогосподарство (га); кількість ОТГ, створених у попередньому році в даному районі; розмір паїв землі в 1 домогосподарстві (власних та орендованих) та прибутковість фермерських господарств.

3. Обґрунтовано релевантні екологічні детермінанти сталого розвитку територіальних громад на основі формалізації взаємозв'язків між набором потенційних екологічних факторів та інтегральним показником сталості розвитку території на основі використання інструментарію регресійного аналізу на панельних даних. Отримані результати дозволяють конкретизувати найбільш пріоритетні напрямки використання фінансових ресурсів територіальних громад у контексті досягнення їх екологічної сталості.

4. Удосконалено наукові положення щодо впливу економічного розвитку спільнот на стан якості довкілля відповідної території, що доводять існування оберненої параболічної залежності між економічними здобутками та станом навколишнього природного середовища.

5. Розроблено науково-методичний підхід до оцінювання фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад України, що ґрунтується на розрахунку інтегрального показника фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад з використанням таксономічного методу ранжування.

6. Обґрунтовані концептуальні положення удосконалення методичних основ нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, які дають можливість більш системно та комплексно врахувати у вартісній оцінці землі її характеристики як засобу праці, предмету праці та просторового базису, що більш повною мірою відповідає сучасним умовам агрогосподарювання.

Для практичної апробації реалізації отриманих результатів керівник наукового проекту Петрушенко Ю.М. з січня по квітень 2019 року виконував функції радника з місцевих фінансів Центру розвитку місцевого самоврядування у Сумській області (установа створена за ініціативи Мінрегіону та програми «U-LEAD з Європою» для підтримки реформи децентралізації в Україні). Крім того, робоча група проекту співпрацює з структурним підрозділом ПРООН з досягнення Цілей сталого розвитку в Сумській області та більшістю ОТГ Сумської області. Так, зокрема, методика оцінки/самооцінки сталого розвитку та методика визначення пріоритетів фінансування сталого розвитку були апробовані в Комишанській та Березівській ОТГ Сумської області та при розробці стратегії розвитку Сумської міської громади. На основі проведеного пілотування були розроблені положення щодо шляхів узгодження стратегії сталого розвитку громади з плануванням фінансових видатків, що були використані при плануванні бюджету на 2020 рік (відповідні довідки про впровадження додаються до цього звіту).

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Європейська хартія місцевого самоврядування: хартія Ради Європи від 15.10.85. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України № 333-р від 01.04.2014 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.
3. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України № 157-VIII від 05.02.2015 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
4. Методика формування спроможних територіальних громад: Постанова КМУ № 214 від 8 квітня 2015 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF/paran10#n10>.
5. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. U-LEAD з Європою. 2018. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/288/Monitoring_10_07.pdf.
6. Дрешпак В. М., Липовська Н. А. Добровільне об'єднання територіальних громад: зміст та алгоритм проходження основних етапів. Аспекти публічного управління. 2015. №4. С. 45–54.
7. Ковальчук І. Є. Проблеми реалізації реформи децентралізації влади на Закарпатті та шляхи їх вирішення. Маркетинг та менеджмент у фокусі викликів нової економіки: матеріали науково-практичної конференції (26-28 квітня). 2018. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=2xleDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> 80-84.
8. Павлюк А. П. Формування об'єднаних територіальних громад: стан, проблемні питання та шляхи їх вирішення. Відділ регіональної політики. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/terutor_gromad-86ead.pdf.

9. Заславська О. І., Огородник В. О. Фінансова децентралізація в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку. Науковий вісник Ужгородського університету. 2017. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/18172>.
10. Kay A. A. Social capital, the social economy and community development. Oxford University Press and Community Development Journal. 2005. URL: https://www.researchgate.net/profile/Alan_Kay/publication/31109758_Social_Capital_the_social_economy_and_community_development/links/56c2e23f08ae44da3800a805/Social-Capital-the-social-economy-and-community-development.pdf.
11. Державна служба статистики України. URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua>.
12. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.
13. Варцаба В. І., Мулеса Е. В. Оцінка фінансової спроможності провідних об'єднаних територіальних громад Закарпатської області. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». 2018. № 5(13). С. 81–86.
14. Патицька Х.О. Фінансова децентралізація як основа формування самодостатніх територіальних громад. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4412> (дата звернення: 01.11.2019).
15. Сембер С. В., Чубарь О. Г., Машіко К. С. Теоретичні підходи до визначення сутності фінансової спроможності та фінансових ресурсів територіальної громади. Регіональна економіка. 2015. № 3. С. 81–90.
16. Слободянюк Н.О., Коніна М.О. Проблеми формування дохідної частини місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації. Економіка і суспільство. 2016. Вип. 2. С. 611–616.
17. Шевченко Д. І. Методичні особливості оцінки фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад на прикладі Лиманського

району Одеської області. Економічні інновації. 2017. Випуск № 65. С. 162–169.

18. Blochliger H., Kim J., Lotz J. Measuring Fiscal Decentralisation. Concepts and Policies. URL: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/ocd/governance/measuring-fiscal-decentralisation_9789264174849-en#page1 (accessed: 01.11.2019).

19. Hart T., Welham, B. (2016). Fiscal decentralization. A public financial management introductory guide. Overseas Development Institute. URL: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/11063.pdf> (accessed: 01.11.2019).

20. Оцінка фінансової спроможності 366 ОТГ за перше півріччя 2017 року / Група фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Міністерстві розвитку громад та територій України. URL: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/07/Otsinka-fin-spromozhn-366-OTG-vlasni.pdf> (дата звернення: 01.11.2019).

21. Методика нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 831. 2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-%D0%BF/paran11#n11>

22. Про методику грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів. Постанова КМУ від 25.03.95. №213. 1995. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213-95-%D0%BF/ed20111031>

23. Гнаткович Д.І. Земельный кадастр: экономика землепользования : навч. посіб. Львов: Вища шк. изд-во при Львов.ун-те,1986.136с.

24. Месель-Веселяк В.Я. , Федоров М.М.. Нові методичні підходи щодо удосконалення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. Економіка АПК. 2016. №2. С.22-29.

25. Ковальова О.М. Місткість ринку збуту продукції як фактор оцінки землі. Економіка АПК. 2003. №3. с.127-129.

26. Мартин А.Г. Оновлення методичних засад нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. Землеустрій і кадастр. 2013. №3. С.30-51. URL : <https://zsu.org.ua/andrij-martin/9220-onovlennya-metodichnikh-zasad-normativnoji-groshovoji-otsinki-zemel-silskogospodarskogo-priznachennya>.

27. Новаковський Л.Я. Проблеми методичного забезпечення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського. Вісник аграрної науки. 2015. № 12. С. 11-16.

28. Третяк А.М., Канаш О.П., Месель-Веселяк В.Я. , Федоров М.М., Трегобчук В.М., Лісовий М.В. та ін. Концептуальні основи удосконалення оцінки земель в Україні. Землевпорядкування. 2002. №1. С.58-66.

29. Україна у цифрах 2016. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. / за ред.: Вернера І.Є. Київ, 2017.

30. Пилипенко В.В., Пилипенко Н.М., Ковальова О.М.. Методологічні аспекти визначення земельного податку та плати за землекористування в сільському господарстві. Вісник Сумського державного аграрного університету. 1998. №2. с.234-241.

31. Ковальова О.М. Вплив соціальних умов на грошову оцінку земель. Економіка АПК. 2004. №10. с.122-125.

32. Дані офіційного сайту НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=53647

33. Харченко О.В. Основи програмування врожаїв сільськогосподарських культур : навч.посіб. Суми : ВТД "Університетська книга", 2003. 283 с.

34. Закон України від 11.12.2003 № 1378-IV «Про оцінку земель». URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>

35. Офіційний сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL: <http://land.gov.ua/icat/otsinka-zemel/>

36. Кошель А.О. Міжнародний досвід оцінки та оподаткування земель сільськогосподарського призначення. Глобальні та національні

проблеми економіки. 2015. Випуск 6. С.588-590. URL: <http://global-national.in.ua/archive/6-2015/119.pdf>

37. Setboonsarng, S. and Gregorio, E. E. (2017) Achieving Sustainable Development Goals through Organic Agriculture: Empowering Poor Women to Build the Future.[online] Asian Development Bank Southeast Asia Working Paper No. WPS179123-2, Asian Development Bank, Philippines. <http://dx.doi.org/10.22617/WPS179123-2> (Accessed 01 June 2018).

38. Galnaitytė, A., Kriščiukaitienė, I., Baležentis, T., Namiotko, V. (2017). 'Evaluation of Technological, Economic and Social Indicators for Different Farming Practices in Lithuania' Economics and Sociology, Vol. 10, No. 4, pp. 189-202. DOI:10.14254/2071-789X.2017/10-4/15

39. Urbaniec, M. (2015), 'Towards Sustainable Development through Ecoinnovations: Drivers and Barriers in Poland', Economics and Sociology, Vol. 8, No. 4, pp. 179-190.

40. Taliouris, E., Trihas, N. (2017) 'Public Policy for Corporate Social Responsibility and Governance for Sustainable Tourism Development in Greece' Business Ethics and Leadership, Vol. 1, No. 4, pp. 49-57. DOI: 10.21272/bel.1(4).49-57.2017.

41. Alarcón, D. and Bodouroglou C. (2011) Agricultural innovation for food security and environmental sustainability in the context of the recent economic crisis: Why a gender perspective? [online] World Economic and Social Survey 2011 http://www.un.org/en/development/desa/policy/wess/wess_bg_papers/bp_wess2011_alarcon.pdf (Accessed 01 June 2018).

42. Aliyas, I. M., Ismail, E. Y., Alhadeedy, M. A. H. (2018). 'Evaluation of Applications of Sustainable Agricultural Development in Iraq'. SocioEconomic Challenges, Vol. 2, No. 2, pp. 75-80.

43. Csigéné Nagypál, N., Görög, G., Harazin, P., Péterné Baranyi, R. (2015) 'Future Generations and Sustainable Consumption' Economics and Sociology, Vol. 8, No. 4, pp. 207-224. DOI: 10.14254/2071-789X.2015/8-4/15.

44. FAOSTAT [online] <http://fao.org/faostat/en/> (Accessed 01 June 2018).
45. The World Bank DataBank.. [online] <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx> (Accessed 01 June 2018).
46. UNEP Environmental Data Explorer. [online] <http://geodata.grid.unep.ch/results.php> (Accessed 01 June 2018).
47. Makutėnienė, D., Baležentis, T., Štreimikienė D. (2016) 'Energy Use And Intensity in Agriculture Across European Countries' Montenegrin Journal of Economics, Vol. 12, No. 1, pp. 85-93.
48. Kocisova, K., Gavurova, B., and Kotaskova, A. (2018). 'A slack-based measure of agricultural efficiency in the European Union countries' Journal of International Studies, Vol. 11, No. 1, pp. 189-200. DOI:10.14254/2071-8330.2018/11-1/14.
49. Reiff, M., Surmanová, K., Balcerzak, A. P., Pietrzak, M. B. (2016) 'Multiple Criteria Analysis of European Union Agriculture' Journal of International Studies, Vol. 9, No 3, pp. 62-74. DOI: 10.14254/2071-8330.2016/9-3/5.
50. Ilysheva, N., Karanina, E., Baldesku, E. and Zakirov, U. (2017) 'Detection of the Interdependence of Economic Development and Environmental Performance at the Industry Level' Montenegrin Journal of Economics, Vol. 13, No. 4, pp. 19-29.
51. Yevdokimov, Y.V., Melnyk, L.G. and Kubatko, O.V. (2011) 'The Environmental Kuznets Curve and Regional Convergence in Ukraine', International journal of ecological economics & statistics, Vol. 22, pp.72–86.
52. Chandran, V.G.R. and Tang, C.- F. (2013) 'The impacts of transport energy consumption, foreign direct investment and income on CO₂ emissions in ASEAN-5 economies', Renewable and Sustainable Energy Reviews, Vol. 24, pp.445–453.
53. Dasgupta, S. and Laplante, B. (2002) 'Confronting the Environmental Kuznets Curve', Journal of Economic Perspective, Vol. 16, No. 1, pp. 147–168.

54. Shkarupa, O.V. and Kharchenko, M. O. (2017). 'Integrated assessment of environmental costs of national economy: A case study'. *International Journal of Ecological Economics and Statistics*, Vol. 38 (3), pp. 43–50.
55. de Bruyn, S.M. (1997) 'Explaining the environmental Kuznets curve: structural change and international agreements in reducing sulphur emissions', *Environment and Development Economics*, Vol. 2, pp.485–503.
56. Cialani, C. (2007) 'Economic growth and environmental quality: An econometric and a decomposition analysis' *Management of Environmental Quality: An International Journal*, Vol. 18, No. 5, pp.568–577.
57. Karintseva, O. I. (2017) 'Economic restructuring in Ukraine in view of destructive effect of enterprises on environment'. *International Journal of Ecological Economics and Statistics*, Issue 4, Vol. 38, pp. 1–11.
58. Matsenko, O., Ovcharenko, D. (2013) 'Controlling the Quality of Energy Resources as Part of Effective Enterprise Management' *Economic Annals – XXI*. Vol.9-10, pp. 75–78.
59. Sabadash, V.V. and Petrovska, S.A (2014) 'Scientific and methodical approaches to adopt non-conflictual ecological oriented investment decisions'. *Actual Problems of Economics*. Vol. 5(155), pp. 271-279.
60. Taraniuk, L.M. (2016) 'Scientific and methodical approach to project ranking on the basis of reengineering of business processes at industrial enterprises by their level of profitability' *Economic annals – XXI*. Vol. 159 (5–6), pp. 58-62.
61. Stern, D. I. (2004) 'The Rise and Fall of the Environmental Kuznets Curve', *World Development*, Vol. 32, No. 8, pp.1419–1439.
62. Akbostanci, E., Turut-Asik, S. and Tunc, G.I. (2008). 'The relationship between income and environment in Turkey: Is there an environmental Kuznets curve?' *Energy Policy*, Vol. 37, No. 3, pp.861–867.
63. De Groot, H., Withagen, C. and Minliang, Z. (2002) 'Dynamics of China's Regional Development and Pollution', *Tinbergen Institute Discussion Paper*, TI 2001–036–3.

64. Gallagher, K. P. (2004) 'Economic Integration and the Environment in Mexico: Lessons for Future Trade Agreements, Working Group on Development and Environment in the Americas, Discussion Paper No. 6 [online] <https://ase.tufts.edu/gdae/Pubs/rp/DP06GallagherJuly04.pdf> (Accessed 25 March 2016).
65. Marsiglio, S., Ansuategi, A. and Gallastegui, M.C. (2015) 'The Environmental Kuznets Curve and the Structural Change Hypothesis', *Environmental and Resource Economics*, Vol. 63, No. 2, pp.265–288.
66. Lacheheb, M., Rahim, A.S.A. and Sirag, A. (2015) 'Economic Growth and Carbon Dioxide Emissions: Investigating the Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Algeria', *International Journal of Energy Economics and Policy*, Vol. 5, No. 4, pp. 1125–1132.
67. Kaika, D. and Zervas, E. (2013) 'The Environmental Kuznets Curve (EKC) theory—Part A: Concept, causes and the CO₂ emissions case', *Energy Policy*, Vol. 62, pp.1392–1402.
68. Egli, H. (2004) *The Environmental Kuznets Curve: evidence from Time Series Data for Germany*, WIF institute of economic research, Working paper 03/28.
69. Li, S., Zhang, J. and Ma, Y. (2015) 'Financial Development, Environmental Quality and Economic Growth', *Sustainability*, Vol. 7, pp.9395–9416.
70. Omri, A. (2013) 'CO₂ emissions, energy consumption and economic growth nexus in MENA countries: Evidence from simultaneous equations models', *Energy Economics*, Vol. 40, pp.657–664.
71. Shahbaz, M., Ozturk, I., Afza, T. and Ali, A. (2013a) 'Revisiting the environmental Kuznets curve in a global economy', *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 25, pp.494–502.
72. Shahbaz, M., Tiwari, A.K. and Nasir, M. (2013b) 'The effects of financial development, economic growth, coal consumption and trade openness on CO₂ emissions in South Africa', *Energy Policy*, Vol. 61, pp.1452–1459.

73. Shahbaz, M., Khraief, N., Uddin, G.S. and Ozturk, I. (2014) 'Environmental Kuznets curve in an open economy: Abounds testing and causality analysis for Tunisia', *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 34, pp.325–336.
74. Shahbaz, M., Lean, H.H. and Shabbir, M.S. (2012) 'Environmental Kuznets Curve hypothesis in Pakistan: Cointegration and Granger causality', *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 16, pp. 947– 2953.
75. Lau, L.-S., Choong, C.-K. and Eng, Y.-K. (2014) 'Investigation of the environmental Kuznets curve for carbon emissions in Malaysia: Do foreign direct investment and trade matter?', *Energy Policy*, Vol. 68, pp.490–497.
76. Ahmed, K. and Long, W. (2012) 'Environmental Kuznets Curve and Pakistan: An Empirical Analysis', *Procedia Economics and Finance*, Vol. 1, pp.4–13.
77. Kakar, A. Sarwar, B. and Mustafa, J. (2014) 'Determinants of Air Pollution: An Economic Perspective', *Journal of Applied and Emerging Sciences*, Vol. 5, No. 1, pp.1–6.
78. Bilgili, F., Koçak, E. and Bulut, Ü. (2016) 'The dynamic impact of renewable energy consumption on CO₂ emissions: A revisited Environmental Kuznets Curve approach', *Renew. Sust. Energ Rev.*, Vol. 54, pp.838-845. <http://dx.doi.org/10.1016/j.rser.2015.10.080>
79. Alam, Md. M., Murad, Md. W., Noman, A. H. Md. and Ozturk, I. (2016) 'Relationships among carbon emissions, economic growth, energy consumption and population growth: Testing Environmental Kuznets Curve hypothesis for Brazil, China, India and Indonesia', *Ecological Indicators*, Vol. 70, pp. 466-479.
80. Apergis, N. (2016) 'Environmental Kuznets curves: New evidence on both panel and country-level CO₂ emissions', *Energy Economics*, Vol. 54, pp. 263-271.
81. Dong, K., Sun, R., Jiang, H. and Zeng, X. (2018) 'CO₂ emissions, economic growth, and the environmental Kuznets curve in China: What roles can

nuclear energy and renewable energy play? ', *Journal of Cleaner Production*, Vol. 196, pp. 51-63.

82. Alshehry, A. S. and Belloumi, M. (2017) 'Study of the environmental Kuznets curve for transport carbon dioxide emissions in Saudi Arabia', *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 75, pp. 1339-1347.

83. Luzzati, T., Orsini, M. and Gucciardi, G. (2018) 'A multiscale reassessment of the Environmental Kuznets Curve for energy and CO2 emissions', *Energy Policy*, Vol. 122, pp. 612-621.

84. Jebli, M.B., Youssef, S.B. and Ozturk, I. (2016) 'Testing environmental Kuznets curve hypothesis: The role of renewable and non-renewable energy consumption and trade in OECD countries', *Ecological Indicators*, Vol. 60, pp. 824-831.

85. Zoundi, Z. (2017) 'CO2 emissions, renewable energy and the Environmental Kuznets Curve, a panel cointegration approach', *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 72, pp. 1067-1075.

86. Özokcu, S. and Özdemir, Ö. (2017) 'Economic growth, energy, and environmental Kuznets curve', *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 72, pp. 639-647.

87. Cole, M. (2005) 'Re-examining the pollution-income relationship: a random coefficients approach', *Economics Bulletin*, Vol. 14, No. 1, pp. 1-7.

88. Lee, J. W. (2013) 'The contribution of foreign direct investment to clean energy use, carbon emissions and economic growth', *Energy Policy*, Vol. 55, pp.483-489.

89. Cramer, J.C. (2002) 'Population Growth and Local Air Pollution: Methods, Models, and Research', *Population and development review*, Vol. 28, pp. 31-45.

90. Hsu, A. et al. (2016) 'Environmental Performance Index', New Haven, CT: Yale University [online] www.epi.yale.edu (Accessed 2 March 2016).

91. Kubatko, O., Kubatko, O. (2017). 'Economic Estimations of Pollution Related Cancer and Nerves Morbidity' *International Journal of Ecology & Development*, Vol. 32, No.1, pp. 33–43.
92. Omri, A., Daly, S., Rault, C. and Chaibi, A. (2015) 'Financial development, environmental quality, trade and economic growth: What causes what in MENA countries', *Energy Economics*, Vol. 48, pp.242–252.
93. The World Bank (2016) World Development Indicators database [online] (<http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators> (Accessed 01 March 2016).
94. European Commission (2016) Eurostat Database [online] <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database > [Accessed 10 March 2016].
95. UNESCO Institute for Statistics. [online] <http://data.uis.unesco.org/> (Accessed 01 March 2016).
96. Dinda, S. (2004) 'Environmental Kuznets Curve hypothesis: a survey', *Ecological Economics*, Vol. 49, pp.431–455.
97. Saboori, B., Sulaiman, J. and Mohd, S. (2012) 'Economic growth and CO2 emissions in Malaysia: A cointegration analysis of the Environmental Kuznets Curve', *Energy Policy*, Vol. 51, pp.184–191.
98. Daly, Herman. *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*. Boston: Beacon Press. 1996. P. 253.
99. Mateescu I., Popescu S., Paun L., Roata G., Bancila A., Oancea A. Bioeconomy. What is bioeconomy? How will bioeconomy develop the next two Decades. *Studia Universitatis «Vasile Goldiș», Seria Științele Vieții*. 2011. № 2. PP. 451–456.
100. Талавиря М.П. Розвиток біоекономіки та управління природокористуванням : навч. посіб. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2012. 353 с.
101. Бугайчук В. В. , Грабчук І.Ф. Біоекономіка та її роль у розвитку сучасного суспільства. *Економіка АПК*. 2018. № 5. с. 110-114

102. Bugge M., Hansen T., Klitkou A. What is the Bioeconomy? A Review of the Literature. Sustainability. 2016. № 8(7).

103. What-is-bioeconomy. URL: <https://assobiotec.federchimica.it/en/biotechnology/what-is-bioeconomy>. (Available at 9.09. 2019 p.).

104. Viaggi D., Mantino F., Mazzocchi M., Moro D., Gianluca S. From Agricultural to Bio-based Economics? Context, State of the Art and Challenges. Bio-based and Applied Economics. 2012. № 1(1). PP 3-11.

105. Македон Г.М., Талавыря Н.П. Биоэкономика как одна из основ устойчивого развития общества. Известия Великолукской ГСХА. 2013. № 1. с. 31-35.

106. Sustainable Bioeconomy Guidelines. URL : <http://www.fao.org/energy/bioeconomy/en/> (Available at 20. 08. 2019 p.).

107. A bioeconomy for Europe European Parliament resolution on innovating for sustainable growth: a bioeconomy for Europe (2012/2295(INI)). URL: https://www.ec.europa.eu/research/bioeconomy/pdf/bioeconomycommunicationstrategy_b5_brochure_web.pdf (Available at 20. 08. 2019 p.).

108. Biber-Freudenberger L., Basukala A., Bruckner M., Börner J. Sustainability Performance of National Bio-Economies. Sustainability. 2018. №10.

109. Bio and circular economy. URL:<https://www.businessfinland.fi/en/do-business-with-finland/explore-finland/biobased-products-and-technologies/in-brief/> (Available at 20. 08. 2019 p.).

110. The circular economy and the bioeconomy partners in sustainability / EEA Report No 8/2018. URL : <https://www.eea.europa.eu/publications/circular-economy-and-bioeconomy> (Available at 20. 08. 2019 p.).

111. Biotechnology Innovation Organization. URL : <https://www.bio.org/> (Available at 9.09. 2019 p.).

112. POWER4BIO. URL : <https://power4bio.eu/> (Available at 9.09. 2019 p.).

113. Global Biotechnology Rankings URL : <https://www.thinkbiotech.com/globalbiotech/> (Available at 20. 08. 2019 p.)
114. Baker, W., 1990. Market Networks and Corporate Behaviour, *American Journal of Sociology*, 96, p. 589 – 625.
115. Fukuyama, F., 1995. Trust : the social virtues and the creation of prosperity. London: Hamish Hamilton.
116. Putnam R., 1993. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy, Princeton: Princeton University Press :167
117. Putnam R. D., 1995. Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy* 6: 65-78. Available at: https://www.historyofsocialwork.org/1995_Putnam/1995,%20Putnam,%20bowling%20alone.pdf page 67
118. Grootaert C., Narayan D., Jones, V.N. and Woolcock, M., 2004. Measuring social capital: An integrated questionnaire. 1-53.
119. Буркинський Б. В. та Горячук В. Ф. (2013) Соціальний капітал: сутність, джерела та структура, оцінка. *Економіка України*, № 1, с. 67-81.
120. Robison, Lindon J. & Schmid, A. Allan & Siles, Marcelo E., 1999. «Is Social Capital Really Capital?» Staff Paper Series 11649, Michigan State University, Department of Agricultural, Food, and Resource Economics
121. World Development Indicators. World Bank, [online]. Available at: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators/preview/on>
122. Буркинський Б. В. та Горячук В. Ф. (2013) Соціальний капітал: сутність, джерела та структура, оцінка. *Економіка України*, № 1, с. 67-81.
123. Мишенин, Е. В. и Олейник Н. В. (2008) Социальный капитал: теоретические подходы к формированию сущности и содержания, *Механізм регулювання економіки*, №3, Т.2, с.84-91.
124. Опалько В. В., 2018. Діагностика соціально-економічної нерівності у глобальному вимірі. *Економіка і суспільство*, Випуск 17, с. 7-45 DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-17-6>

125. Колот А.М. та Герасименко О.О., 2017. Глобальна соціальна нерівність доходів: природа, тенденції, наслідки, Соціально-трудові відносини: теорія та практика, Випуск № 2 (14), с. 8–47.
126. Лібанова Е. М. ред., 2012. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу, Київ, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 404 с.
127. Таміліна Л., та Бакланова О., 2012. Способи формування контрактних інститутів як фактори економічного зростання: порівняльний аналіз, Економіка України, № 4, с. 4-15.
128. Коробко Б. Енергетика та сталий розвиток. Інформаційний посібник для українських ЗМІ. Київ, 2007. 44 с. URL: http://archive.mama-86.org/archive/files/esd_new_web.pdf.
129. Національна доповідь: Цілі Сталого Розвитку: Україна. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf
130. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. Офіційний сайт Програми розвитку Організації об'єднаних націй. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/operations/projects/closed-projects/integrating-rio-provisions.html>.
131. Daly H. Steady-State Economics: 2nd edition. Island Press, Washington, DC. 1991. 286 p.
132. Meadows D. H., Meadows D. L., Randers J., Behrens W. The Limits to Growth; A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. New York: Universe Books. 1972. 205 p.
133. Васильченко Г., Парасюк І., Єременко Н. Планування розвитку територіальних громад: навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. Асоціація міст України. К., ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 256 с. URL: <https://auc.org.ua/sites/default/files/library/1plangrweb.pdf>
134. Гордєєв О.К. Механізми забезпечення сталого розвитку територіальної громади: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04 / О.К.

Гордєєв; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; Одес. регіон. ін'т держ. упр. Одеса, 2014. 200 с.

135. Шарий В. І., Дендемарченко Г. Г. Методика стратегічного управління розвитком територіальної громади в Україні. Університетські наукові записки. 2010. № 4. С. 291-298 URL:: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2010_4_50

136. Безуглий О. В. Територіальна громада в Україні: напрями та чинники сталого розвитку: автореф. дис. ...канд. наук з держ. упр.: 25.00.04. / О. В. Безуглий; Харків. регіон. ін.-т держ. упр.; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. Харків, 2008. 20 с.

137. Залуцький І., Брусак Р., Шевчук Б. та ін. Основи сталого розвитку територіальної громади: навчальний посібник. Київ: НАДУ, 2008. 64 с.

138. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

139. Стратегія регіонального розвитку Сумської області на період до 2020 року: рішення шостого скликання Сумської обласної ради від 09.04.2015. URL: http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2016/02/Strategiya-regionalnogo-rozvitku-Sumskoyi-oblasti-na-period-do-2020-roku-ta-Plan-yiyi-realizatsiyi-na-2015-2017-roki.pdf.

140. Медіа-платформа Сумського «Центру розвитку місцевого самоврядування». URL: http://ufuti.pro/strategies.html?fbclid=IwAR2L-vALc8u3XO1EkrFjYAIz2-d7PzWdShfwLmAuDBDwrKh3tf9VHsW_m1g.

Додаток А

Довідка про впровадження в Комишанській ОТГ

(Довідка від 01.11.2019 №02-15/1146.1)

**КОМИШАНСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
ОХТИРСЬКОГО РАЙОНУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

вул. Київська, буд. 1, с. Комиші, Охтирський район, Сумська область, 42721,
тел.(05446)79-2-17 E-mail: komushi-rada@ukr.net

01.11.2019 № 02-15/1146.1

До науково-дослідної частини
Сумського державного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів науково-дослідної роботи
«Розробка науково-методичних засад та практичного інструментарію фінансової
політики сталого розвитку об'єднаних територіальних громад»

Наукові результати, отримані в рамках виконання науково-дослідної теми: «Розробка науково-методичних засад та практичного інструментарію фінансової політики сталого розвитку об'єднаних територіальних громад», яка виконується колективом молодих науковців Сумського державного університету під керівництвом доктора економічних наук, професора Петрушенка Ю.М., були використані у діяльності Комишанської об'єднаної територіальної громади Охтирського району Сумської області. Зокрема, результати апробації методик самооцінки сталого розвитку громади та визначення пріоритетів фінансування сталого розвитку були використані в процесі розробки стратегії розвитку Комишанської об'єднаної територіальної громади та при визначенні пріоритетів фінансового забезпечення при плануванні бюджету Комишанської об'єднаної територіальної громади на 2020 рік.

Сільський голова

Н.ПЕРЕТЯТЬКО

Ковтун(05446)79-2-17

Додаток Б

Довідка про впровадження в Березівській ОТГ

(Довідка від 25.11.2019 №01-12/14-72)

**БЕРЕЗІВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
ГЛУХІВСЬКОГО РАЙОНУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ**
вул. Центральна, 1, с. Береза, 41437, телефон, (05444) 67-5-18, телефакс (05444) 3-13-23,
bereza_otg@ukr.net, код ЄДРПОУ 04390624,

25.11.2019 № 01-12/14-72

На № _____ від _____

Науково-дослідна частина
Сумського державного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів науково-дослідної роботи
«Розробка науково-методичних засад та практичного інструментарію фінансової
політики сталого розвитку об'єднаних територіальних громад»

Наукові результати, отримані в рамках виконання науково-дослідної теми: «Розробка науково-методичних засад та практичного інструментарію фінансової політики сталого розвитку об'єднаних територіальних громад», яка виконується колективом молодих науковців Сумського державного університету під керівництвом доктора економічних наук, професора Петрушенка Ю.М., були використані у діяльності Березівської об'єднаної територіальної громади Глухівського району Сумської області. Зокрема, результати апробації методик сомоціювання сталого розвитку громади та визначення пріоритетів фінансування сталого розвитку були використані при плануванні бюджету Березівської об'єднаної територіальної громади на 2019 рік.

Значний інтерес представляють також розробки, що стосуються оцінки фінансового стану місцевих громад, пошуку джерел збільшення власних надходжень.

Сільський голова

Надія АРТЕМЕНКО

Додаток В**Довідка про впровадження при розробці стратегії розвитку Сумської міської громади (Довідка від 26.11.2019 №291/11-11)**

СУМСЬКА МІСЬКА РАДА
 УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСТА
 площа Покровська, 2, м. Суми, 40000, тел. (0542) 700-575
 e-mail: pmo@smr.gov.ua

26.11.2019 №291/11-11

До науково-дослідної частини
 Сумського державного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів науково-дослідної роботи
 «Розробка науково-методичних засад та практичного інструментарію
 фінансової політики сталого розвитку об'єднаних територіальних громад»

Ознайомлення з основними науковими результатами, отриманими в рамках виконання науково-дослідної теми: «Розробка науково-методичних засад та практичного інструментарію фінансової політики сталого розвитку об'єднаних територіальних громад», яка виконується колективом молодих науковців Сумського державного університету під керівництвом доктора економічних наук, професора Петрушенка Ю.М., дозволяє дійти висновку, що вона містить цілий ряд теоретико-методологічних та прикладних положень, які можна використати у поточній роботі Управління стратегічного розвитку м. Суми.

Результати дослідження уже використовувалися в роботі Управління стратегічного розвитку м. Суми. Зокрема мова йде про розробку стратегічного плану розвитку Сумської міської громади на 2020-2027 роки та напрашування підходів до створення цільових та бюджетних програм відповідно до стратегічних пріоритетів сталого розвитку Сумської міської громади.

Начальник управління стратегічного
 розвитку міста

О.М. Кубрак